

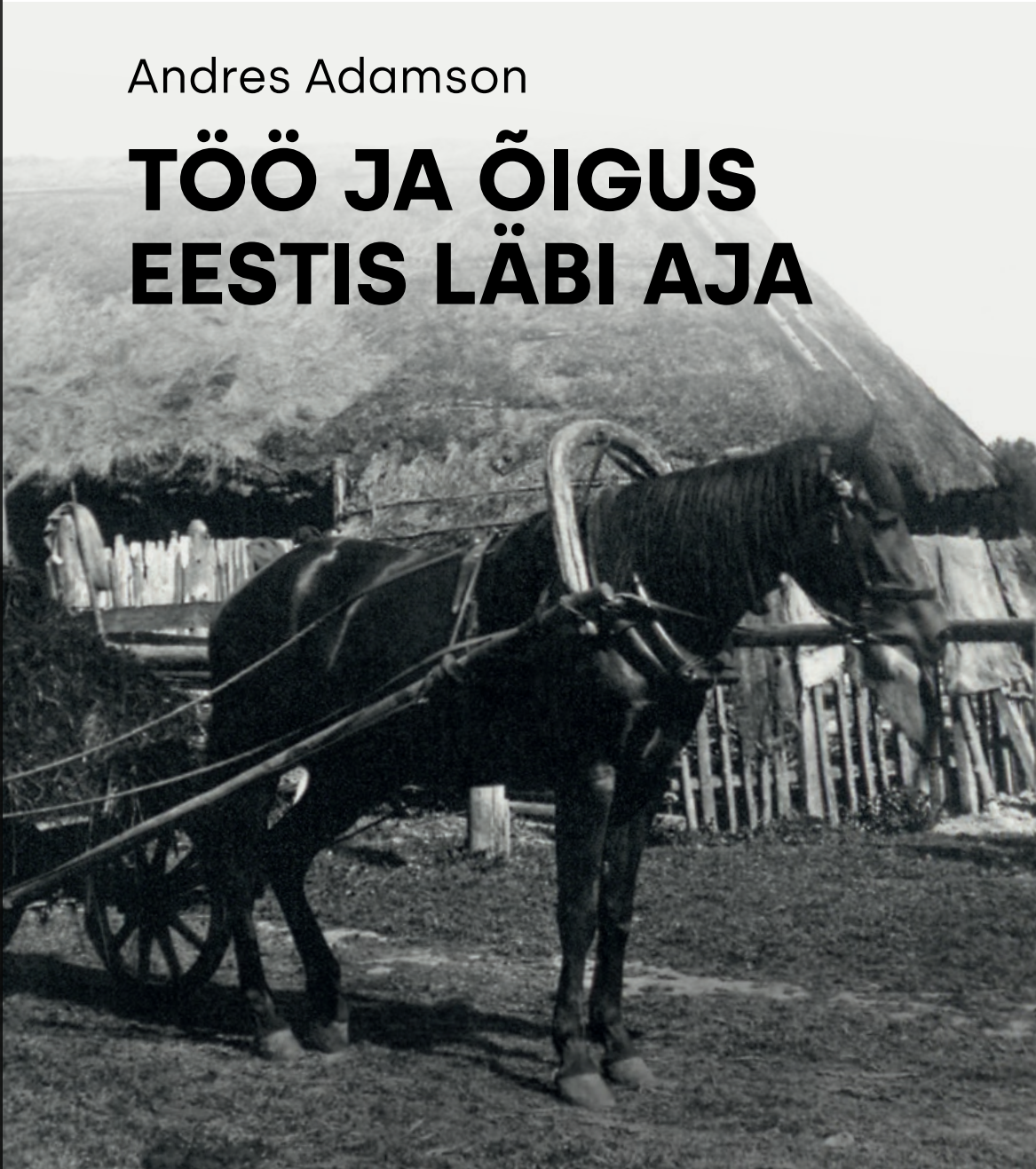
TÖÖINSPEKTSIOON

Andres Adamson

TÖÖ JA ÕIGUS EESTIS LÄBI AJA

TÖÖ JA ÕIGUS EESTIS LÄBI AJA

Andres Adamson

TÖÖ JA
ÕIGUS
EESTIS
LÄBI AJA

Andres Adamson

TÖÖ JA ÕIGUS EESTIS LÄBI AJA

TÖÖINSPEKTSIOON

Konsultant professor Peeter Järvelaid
Toimetaja Piret Ruustal
Kujundaja Kaspar Ehlvest

Teostus kirjastus Argo
www.argokirjastus.ee

Esikaanel: Sõnnikuveo talgud Laiuse kihelkonnas.
Foto: Ernst Wittoff, 1921

© Tööinspeksioon, 2023
Kõik õigused kaitstud

ISBN 978-9916-704-43-1
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

*Talgutest ja mõisapeksust
eurodirektiivideni*

Sisukord

- 9 Saateks
- 12 Sissejuhatuseks
- 17 Töösuhted Eestis keskajal
- 35 Töösuhted Eestis uusajal
(17. sajand – 19. sajandi esimene pool)
- 71 Moderniseeruv, industrialiseeruv ja
liberaliseeruv ühiskond (19. sajandi teine pool – 1917)
- 117 Vaba riik (1918/20–1940)
- 147 Nõukogude aeg (1940/44–1991)
- 169 Töökaitse iseseisvuse taastanud Eestis
- 187 Kirjandust
- 188 Illustratsioonide allikad

Saateks

Kui minu vanaema 1957. aastal kooli lõpetas, oli tal kaks valikut, kas minna tööle Saaremaale või Taageperra. Saarlast minust ei saanud, küll aga said tuttavaks tänapäeva Wagenkülli lossispaa koridorid, kus 2000. aastani tegutses tuberkuloosisanatoorium. Nimetatud valik ei olnud mitte sellepärast selline, et need oleksid olnud tingimata minu vanaema lemmikpaigad, vaid tol ajal oli isiku otsustusvabadus oluliselt piiratum. Kui koha osas sai mingil määral veel kaasa rääkida, siis kohustuslikus korras tuli esimese töökohaga seotud olla kolm aastat. Minu vanaema puhul sai kolmest kohustuslikust pea nelikümmend vabatahtlikku aastat.

Kuulates vanaema meenutusi ja mõtiskledes, kas tõesti ei tulnud tal soovi midagi teistsugust proovida, siis ilmselt ei osanud ta midagi paremat tahtagi, kõik oli ju hästi. Ta töötas armastatud erialal õena, asendas teiste puhkuste ajal laboranti, tegi röntgenülevõtteid ning segas apteekrit asendades (iga haigla juures oli oma apteek) kokku ravimeid, mida nad ise ka pakendasid. Ta töötas täistööajaga, 40 tundi nädalas, iga-aastane puhkus oli 28 kalendripäeva, riik andis aastas tasuta kuus ruumimeetrit küttepuid ja maal töötamise hüvena maksti kinni osa elektritarbimisestki.

Mis mulle siiski enim kõrvu jäänud, on väga elav seltsielu, mis oli läbi ja lõhki seotud töökoha ja -kaaslastega. Lossis toimusid kinoõhtud, mis lõppesid alati tantsuga, ravialused (nagu minu vanaema neid kutsus) meisterdasid ise kostüümid karnevalideks ja valmistasid ette kavad jõulupidudeks. Lossis ehk tööandja ruumides võeti nädalavahetustel patsientidega mõõtu lauatenнисes, koroonas ja kabes. Ümbruskonnas aeti ise sisse suusarajad ja suvel käidi puhkepausidel jões ujumas. Sama loomulik nagu tööandja ruumides meelelahutuse nautimine oli seegi, et enamik üritusi oli töötajate endi initsiatiiv. Kuigi see kõik kõlab natuke nagu Bullerby laste seiklused, siis ilmselt peitub saladus selles, et Taagepera külas elasid noored pered, polnud televiisorit ega internetti, enamikul puudus isiklik sõiduauto ja konkureerivad meelelahutusevõimalused ning tuberkuloosi põdesid tol ajal peaaegjalikult noored mehed.

Kui täistööajaturgid ja iga-aastase põhipuhkuse kestus ei ole meil võrreldes 1957. aastaga muutunud, siis võimaluste hulk ja mitmekesisus on kasvanud määral, mida minu 90-aastane vanaema ilmselt enam ei hoomagi. Samal ajal levib arenenud riikides lainena üksindustunne ja vaimse tervise probleemid puudutavad juba peaaegu igaüht. Väetisena tasuks minevikukogemustest kaasa võtta isetegemise rõõm – mitte alati ei pea hüved olema teiste, sh tööandja pakutud ja organiseeritud. Koos luues on rahulolutunne kordades suurem. Me oleme liikunud pikkade sammudega üksikisikute aina täielikuma otsustusvabaduse poole – me saame valida, millises ettevõttes ja millises riigis töötada, meie tööaeg muutub kogu aeg paindlikumaks, kaugtöö on peaaegu

norm ja ühelt töölt teisele liikumine parimate võimaluste otsimise eesmärgil pole patt.

Olulisim on aga endiselt inimeste hoidmine enda ümber nii tööl kui ka kodus.

Kaire Saarep

Tööinspektsiooni peadirektor

Sissejuhatuseks

Tööõigus on eraõiguse sfääri kuuluv õigusharu, milles sisaldub ka avaliku õiguse norme. Tööõiguse ülesanne on töösuhete seotud õigusküsimuste kindlaksmääramine ja selgitamine. Nende hulka kuuluvad töösuhete alustamine, tööaja ja põhipuhkuse, töötaja ja tööandja õiguste ja kohustuste küsimused, töösuhete lõpetamine ning muud küsimused. Töösuhete definitsioonide tuumaks on alati olnud töötaja sõltuvus tööandjast ja sellest tulevalt tema kaitsmise vajadus. Tööõigus ongi eraldunud lepinguõigusest omaette õigusharuks, sest seadusandja on soovinud töösuhetes omistada erilise kaalu just töötaja kui majanduslikult nõrgema poole õiguskaitsele. Tööõigus jaotub kaheks suureks valdkonnaks: individuaal-tööõiguseks ja kollektiiv-tööõiguseks. Individuaalse töölepingu alus on poolte sõlmitud tööleping ning kollektiivsete töösuhete alus on töötajate esindusorganisatsiooni sõlmitud kollektiivleping. Tööõiguse kõrval eksisteerib Euroopas omaette õigusvaldkonnana avaliku teenistuse õigus, mis hõlmab munitsipaal- ja avalik-õiguslikke töösuheteid ning nendega seotud kohtuasju. Alates 1990. aastatest on need kaks õigusvaldkonda Euroopas järjekindlalt teineteisele lähenenud ja enamik regulatsioone võrdlemisi samalaadsed.

Õigusõppes, sealhulgas eestikeelses õigusõppes, on seni levinud seisukoht, nagu oleks tööõigus omaette õigusharuna tekkinud alles 19. sajandi lõpus. Ehkki ühtse töösuhte mõtestamiseni jõuti tõesti alles siis ja arvestatava taseme saavutas tööõigus isegi alles 20. sajandi keskel, on palgatööjõu kasutamist tulnud reguleerida iidsetest aegadest peale ja tööõigusel on seetõttu selja taga õigupoolest ligi nelja tuhande aasta pikkune arengulugu – nii kaugele minevikku ulatuvad nimelt esimesed praegu teadaolevad kirjalikud tööõiguslikud seadusesätted. Seotud on need Akadi kuninga Narām-Sîni (254–2218 eKr) seadustega käsitöökorralduse kohta Mesopotaamia linnades. Juba Vana-Rooma riigis kujunes põhimõtteliselt välja hiljem kogu Euroopas, ka Eesti ala linnades kesk- ja uusajal kehtinud tsunftikord oma elukutselis-ametkondlike tsunftide ja religioosse lisataustaga gildidega (roomlased nimetasid vastavaid struktuure kollegiumiteks). Need koondasid mitte ainult käsitöölisi, vaid ka kaupmehi, laevnikke, pagareid jt. Tänu tsunftide põhikirjadele ehk skraadele ja muudele säilinud dokumentidele on tööõigusel ka Eestis koguni dokumenteerituna õige mitme sajandi pikkune ajalugu.

Tsunftikord reguleeris siiski ainult käsitöölise (meistrid, sellid, õpipoisid) ja linnamajandust teenindavate isikute (näiteks vööri-meeste) ja tegevusalade toimimist ning töösuhteid. Täiesti erinevad valdkonnad olid veel näiteks meremehed ja palgalised sõdurid, kelle palkamist (värbamist), töötingimusi jmt reguleerisid teistsugused, ühest küljest rahvusvahelisemat laadi, teisalt rohkem otseselt lepingulistele suhetele suunatud reeglid koos võimaliku röövsaagi või muu tulu jagamisega jne. Kuid palgatööd kasutati ka väljaspool kõiki neid

juba nimetatud eluallasid (näiteks mitut masti teenijad) ja loomulikult mujalgi kui linnades. Ehkki palgatöö rakendamise vormid olid väga erinevad, tuli seda vahetevahel õiguslikult reguleerida. Üldine oli töösund – inimene, kel puudusid piisavad elatusvahendid, pidi töötama, kuni oli selleks võimeline. Kes tööd ei teinud, oli nii linnas kui ka maal hulkuri seisundis – see tähendab väljaspool normaalset õiguskaitset, teda võis vangistada ja sundtöödele saata.

Linnad olid kesk- ja uusaegses ühiskonnas siiski vaid kui saarekesed keset agraarset ulgumerd. Agraarühiskonnas rajanesid töösuhted mitte niivõrd kirjutatud seadustel, kuivõrd tavaõigusel ning staatus- või sõltuvussuhetel. Siiski palgati ka Eesti taludes sajandite vältel sulaseid, tüdrukuid, suilisi, karjuseid, tavaliselt aastaks ja väga pikka aega mitte otseselt rahapalga, vaid peavarju, kosti ja kokkulepitud naturaaltasu eest. Ent lepingu sõlmimise ja tööjõu liikumise vabadust ei tuntud. Ka maal kehtis töösundus, maatarahvas pidi olema mõne peremehe teenistuses ja vastutada.

Tavaõigus asendus selgemate regulatsioonidega sedamööda, kuidas mõisatevõrk tihenes ning kasvas talurahva sõltuvus aadlist, eriti alates nõndanimetatud Rootsi ajast, mil sätestati ka õiguslikult pärisorjus. See oli pikemaajalise arengu tulemus, mis seostus Eesti (ja selle lõuna-, edela- ja kagupoolsete naabermaade) kaasamisega rahvusvahelisse tööjaotusse, just teravilja suurtootmisse Kesk- ja Lääne-Euroopa turgudele. See üsna monokultuuriline masstootmine toimus küll valdavalt mõisapõldudel, kuid töökaed pidid selleks tagama siiski taluperemehed ja tööseadusandluse – nii paljudest, kui seda oli – ülesanne oli varustada peremehi tööka, kuuleka ja odava tööjõuga.

17.–18. sajandil tekkisid Eesti alal esimesed manufaktuurid, kuigi esialgu veel väikesearvulise tööliskonnaga. 19. sajandil jõuti tööstusliku masstootmise ja arvukama tööliskonnani. Sel ajal pandi tollases Vene impeeriumis – ja sedakaudu Eestiski – ka otseselt alus tööõiguse arengule. Nimelt oli juriidilise regulatsiooni järele tekkinud vajadus olukorras, kus vaesemad inimesed tegid – nüüd juba pärisorjuse-järgses ühiskonnas – tööd rikkamate jaoks, et iseennast ja oma perekonda üleval pidada, kuid ei suutnud seejuures end ise piisavalt kaitsta. Tihtipeale läks see neile maksma koguni tervise. Sekkuda tuli riigil, et töösuhted oleksid mõlemalt poolt vaadates mõistlikud, omas ajas vastuvõetavate tingimustega.

Ühiskond moderniseerus, industrialiseerus ja liberaliseerus seejärel suhteliselt kiiresti, kolme-nelja inimpõlve jooksul asendusid esiotsa veel üsna feodaalse, seejärel poolfeodaalse koega tootmisviis ja ühiskond moodsama, kodanlik-demokraatlikuma ühiskonnakorralduse ja kapitalistliku tootmisviisiga, ning vastavalt muutus ja arenes ka tööseadusandlus. Pärast omariikluseni jõudmist hakkas tööõigus Eestis veelgi enam järgima üleeuroopalikke suundumusi ja trende, lisaks tööstusele ja teenindussfäärile kehtestus see nüüd selgemalt ka põllumajanduses. Järjepidevat arengut tabas küll tagasilööknõukogude perioodi näol, kuid iseisvuse taastamise järel võeti uuesti suund suurema vabaduse ja kaasajastumise poole ja seda veelgi kiirema tempoga.

Sellest kõigest veidi pikemalt allpool.

Töösuhted Eestis keskajal

Keskajaks loetakse Eesti ajaloos üldiselt 13.–16. sajandit, laias laastus ajavahemikku võõrvallutusest ja sundristiusustamisest 13. sajandi alguses kuni Liivi sõjani aastatel 1558–1583. Allajäämine muistses vabadusvõitluses tingis Saksa (alul ka Taani) ülemvõimu, feodaalkorra lääneeuroopaliku mudeli kehtestumise senise, tõsi küll, juba varem feodaalsete elementidega ühiskonnakorralduse asemele. Samuti tõi see kaasa uue ja teisekeelse valitseva kihi tekke ja vana ülikkonna osalise hävingu, osalise uude eliiti sulandumise ja osalise taandumise lihtrahvasse; maksude ja koormiste olulise tõusu ning linnade kujunemise. Arvukamat saksa kolonisatsiooni mujale kui linnadesse Vana-Liivimaal, see tähendab tänase Eesti ja Läti alal, üldiselt ei järgnenud, erinevalt teistest saksa koloniaalaladest – algselt slaavi asustusega Brandenburgist, Mecklenburgist, Pommerist, Sileesiast, Lausitzist ja Lääne-Preisimaast ning muinasbalti asustusega Ida-Preisimaast. Kuid seda enam oli siinmail nüüd ühtlasi tegemist koloniaalühiskonnaga, kus keele- ja seisusepiirid üha enam kokku hakkasid langema ja „saksad“ mittedeelslasi puhtrahvuslikul pinnal tõrjusid, halvustasid ja rõhusid. Raskusi lisas veel kliima järkjärguline halvenemine – külmemaks ja niiskemaks muutumine, mis tipnes

nn väikese jääajaga juba uusajal, jahenemise kulminatsiooniga aastail 1645–1715 ja lõpuga alles 1840. aastatel.

Kuigi varauusaja kliimamuutuse põhjused jäävad selgusetuks, on selle vahetu mõju Euroopas selgesti dokumenteeritav. Esimene kärekülmade talvede, vihmaste suvede ja katastroofiliste kevadrahede laine tabas Euroopat 1570. aastatel, hävitades ikka ja jälle viljasaake ja põhjustades näljahädasid. Alles 1750. aastal, kui temperatuur oli uuesti normaliseeruma hakanud, jõudsid viljasaagid Euroopas jälle 1570. aasta tasemeni.

Kohutavatest tormidest ja hirmuäratavatest pakaseperioodidest hukatuslikumakski kujunes põllumajandusele keskmise temperatuuri langus. Kaks kraadi vastab kuuetele vegetatsiooniperioodi nädalale – kuuetele väärtuslikule nädalale, mille vältel pidid küpsema teravili, viinamarjad, kariloomade talvesööt ja puuviljad. Valmiva saagi kuldamise asemel paistis aga ikka ja jälle põldudele, kus vettinud viljapead kõrte otsas määndusid, kõigest tuhm ja jõuetu päike. /.../

Kliima jahenemine rohkem kui nelja kraadi võrra hilise keskaja soojaperioodiga võrreldes tõi 16. sajandil aga üha sagedamini kaasa viljaikaldusi ja näljahädasid. Ebaharilikult külmad ei olnud aga kõik aastad ning ka kõik piirkonnad

Uisutajad külavahel. HENDRICK AVERCAMP, U 1610.

ei saanud võrdselt kannatada, kuid üha sagedamini ikaldus kehvade ilmade tõttu suur osa saagist – paljudel aastatel läks kaotsi üle kolmandiku. Talupoegadele oli see katastroof. Kasinate saakidega seoses kallines teravilja ning ühtlasi leiva hind. Puhkesid sotsiaalsed rahutused ja piirkondlikud rahvaülestõusud, mis suruti tihti äärmiselt julmalt maha. Üheainsa põlvkonna jooksul lõi vankuma süsteem, mis oli mitu sajandit stabiilsena püsinud.

Allikas: Blom, Philipp. Tappidest lahti maailm.

Tõlkinud Anu Wintschalek. Tallinn: Argo, 2021, lk 18, 20–21.

Kuid majanduslikus plaanis, igapäevase töö ja tootmise mõttes, jäi läbi keskja uusaja endiselt püsima agraarühiskond. Elanikkonna suure enamuse moodustas talurahvas, kes elas ikka harjumuspärases aastaegade vaheldumise rütmis oma vältimatute, hooajaliste töödega, mis jagunesid suvisteks ja talvisteks, meeste ja naiste ning ühisteks töödeks-tegemisteks. Suviste tööde alguseks oli hilisemas, kuid küllap juba tollaseski rahvakalendris jürripäev, 23. aprill, mil kari oli juba väljas ning algas künniperiood ja suviviljade (oder, kaer, lina jm) külviaeg. Juba oli valdav põlispõllundus (ehkki hõredama asustusega aladel ja pärast suuri rahvastikukataastroofe võeti kasutusele ka alepõllud ja levinud oli kütisetegemine võsapõldudel) ja kolmeväljasüsteem, kus põllumaa oli jagatud kolmeks enam-vähem ühesuuruseks osaks, millel eri aegadel viljeldi suvivilja ja talivilja (peamiselt rukist) ning üks osa oli jäetud kesaks järgmise aasta talivilja jaoks. Kesapõllud tuli sügiseseks külviks sõnnikuga väetada ja juba juunis üles künda. Vaevalt sai see tehtud, kui kohe pärast jaanipäeva algas heinaaeg – ja kui seegi läbi, nõudis küpsev talirukis augustis töökäsi. Lõigatud vili veeti põllult rehealusesse ja laotati 400–500 vihu kaupa partele kuivama. Peagi seejärel algas öine rehepeks, üldiselt igal teisel ööl, sest vahepeal tuli vihke edasi kuivatada ja juba pekstute asemele põllult hakkidest juurde tuua. Samal moel peksti hiljem suvivilja.

Sõnnikuveo talgud Laiuse kihelkonnas. FOTO: ERNST WITTOFF, 1921.

Samasse aega jäid talirukki külv, linakitkumine ja teisedki tööd. Rehepeksuga püüti ühele poole saada mardipäevaks, 11. novembriks, mil järg jõudis talviste tööde kätte: naistel lina ja villa ketramine, kangakudumine ja muu näputöö, meestel puutööd, vooris käimine jms. Suuremaid hooajatöid – heinategu, sõnnikuvedu, metsatööd alepõletamise aegadel ja hiljem kütise tegemisel, ent ka muudel puhkudel, nagu ehitustööd jm – tehti talgute korras. See tähendab – küll tasuta, kuid eeldusel, et ka kokkutulnuid samamoodi aidatakse, ja lõpetades ühise talgupeoga.

Euroopa ja ka maailma taluarhitektuuris ainulaadsetes rehi-
elamutes kuivatatud rukis säilis hästi ja sellest sai ajapikku tähtis

ekspordiartikkel. Tõsi, see juhtus küll alles siis, kui maal oli välja kujunenud suhteliselt tihe mõisatevõrk, kus tootmine käis küll nendesamade talupoegade käte, tööloomade, tööriistade ja tööviisidega, kuid juba suurtootmisele omaselt efektiivsemalt ja mastaapsemalt. See tähendab – kui üle hakkas jääma rohkem toodangut, mida üldse välja vedada oli võimalik ja mõttekas. Mõisatevõrgu ja mõisapõldude laiendamine tähendas talurahval lasuvate maksude ja koormiste tõusu ning nende aina suuremasse sõltuvusse langemist mõisnikest.

Arhailine rehielamu Harju-Jaanis.
Foto: HEINRICH THIERMANN, 1890.

Vastupidiselt tavaarusaamadele ei kaasnenud võõrvallutusega kohe talurahva pärisorjastamist või sunnismaistamist. See oli pikk, sajandeid väldanud protsess, mis otseselt pärisorjuseni jõudis alles Rootsiajal, 17. sajandil, ja puht majanduslikel põhjustel. Vallutus oli muidugi fakt ja rahvas võõrvõimust sõltuvusse langenud, eestlane ja talupoeg hakkasid ajapikku aina enam sünonüümideks muutuma ning talupojad olid feodaalühiskonnas sõltuvas seisundis ka ilma otsese pärisorjusega. Jumala tahtel talupojaks sündinu asi oli igal juhul maad harida, makse maksta ja ülemaks

seatute-sündinute sõna kuulata. Lisaks oli kõigel sellel koloniaalne maik man – nii maal kui ka linnas valitsesid nüüd „ausatest saksa vanematest“ sündinud, kõik teised olid „mittesakslased“ ja juba seeläbi halvemad, madalamad. Pärisorjus tekkis Eestis samal ajal kui mujal Elbest itta jäävatel, tollases rahvusvahelises tööjaotuses teraviljakasvatusele spetsialiseerunud aladel – uusaja hakul. Varem polnud seda lihtsalt vaja, saksa talurahvas polnud veel Suures talurahvasõjas lüüa saanud ja luterlik reformatsioon senist ühiskonnakorraldust purustanud, Vana-Liivimaa aga oli osa saksakeelsest ja -meelsest maailmast, seega otseselt Saksa-Rooma keisririigist.

Ajastule omaselt kehtisid maal teatud liikumispiirangud, eriti taluperemeestele ja nende vanematele poegadele (majandusüksuste ning sellega seotud kohustuste ja võlgnevuste eest vastutajaile), kuid seda ei saa kuidagi pidada pärisorjuseks. Pärisorjus kujunes Eestis välja alles „vanal heal“ Rootsi ajal, enne seda oli tegemist osalise sunnismaisusega, mille mõju vähenes seda enam, mida kaugemal asuti võimukeskustest. Sunnismaisus ei seisnenud mitte niivõrd selles, et inimesed ei tohtinud kusagile lahkuda, vaid see eeldas enne oma võlgade ja muude probleemide klaarimist. Alaliselt või pikemaks ajaks lahkumine oli üleüldse raske – sest minna polnud eriti kusagile, kõikjal kehtisid piirangud mujalt tulnuile ning levinud olid mitte ainult seisuslikud vaheseinad, vaid ka seisuse- ja kogukonnasisene suletus ja vastastikune sotsiaalne kontroll.

Kas saakski pidada pärisorjadeks kedagi, kel oli endil orje? Saarlaste alistumislepingutest, eelkõige 1255. aasta omast, teame, et eestlastel oli ka pärast muistses vabadusvõitluses allajäämist endiselt orje ehk trääle. Neid tavatseti maale asustada, muu hulgas neile

eraldi maatükk anda. Kindlasti kasutasid omanikud neid mitmesugustel töödel. Trääle kohtab ka teistes meie keskaja dokumentides kuni 1455. aastani (viimane teadaolev mainimine). Saaremaal võis orje algselt suhteliselt rohkem olla kui mandril, kus neid samuti peeti, sest muinasaja lõpu Eesti polnud sugugi mingisugune võrdsete vabade talunike ühiskond. Maa oli eraomanduses, maksustatud ja elanike seas arvukalt mittevabu inimesi. Orjadeks võisid olla sõjavangid, tasumisega hätta jäänud võlgnikud ja surmanuhtlustest vabaks ostetud. Uue usu ja võimu tulekuga hakkas orjade olukord ilmselt paranema – nii, nagu see oli juhtunud teisteski maades pärast ristimise vastuvõtmist. 1424. aastal võttis Liivimaa maapäev vastu otsuse, et ühtki kristlast, ka karistusest vabaks ostetud surmamõistetut, ei tohi pidada träälina üle kümne aasta, ja neil on õigus end juba varem vabaks osta: iga aasta eest üks mark.

Talurahvas ei kujutanud endast ka keskaja lõpus ühtset ja ühesugust halli massi – ei olnud seda ka kunagi varem ega hiljem, kõige lähemale taolisele stereotüübile jõuti vast alles nõukogude võimu ja kolhoosikorra ajal. Talunike enamus olid küll oma õiguslikult staatusest ühesugused adratalupojad – nimetus tulenes sellest, et nende maa suurust hinnati adramaades ja maksustati selle põhjal –, kuid talud olid neil erineva suurusega. Lisaks adratalupoegadele oli eriseisundis vabatalupoegi (peamiselt muistsete ülikusuguvõsade järglased), aga ka vabadikke (popse), eriti Lääne-Eesti saartel ja rannaaladel kalureid, ning üksjalgu – külakogukonnast eraldi paiknenud üksiktalunikke. Sealse hõreda ja hajusa asustuspildi juures olid üksiktalud loomulik nähtus. Väljapoole külakogukonnade põlispõlde, ale- ja võsapõldudele või metsamaadele rajatud

Leheküljed leskkuninganna Margareta ja kuningas Erik Klippingi poolt Tallinnale kingitud, vanimas siin säilinud Lübecki õiguse koodeksis, 1282.

Orje, eelkõige võlaorje, oli algselt ka linnades, mis tekkisid pärast vallutust.

(76.) Kes antakse teisele omandiks.

Kui keegi on teisele omandiks antud, peab see teda toitma nagu pere liiget. Tema eest peab kindlalt hoolt kandma, ja ta võib teda raudu panna, kui soovib, nii et ta teda ei surma. Ta peab samuti oma isanda tööd tegema. Kui ta vangistusest põgeneb, ei takista linna kohtunik teda, kui ta on [võlast]

vaba, või lastakse tal minna, kui ta võib end lunastada [st saab võla tasuda]. Seda võib ta täiesti teha. Kui keegi ta aga kinni peab, ja tal on vara, mis on tema oma, lunastagu ta end sellesama varaga, mis on tema oma, ilma selle vastuväideteta, kelle omandiks ta oli antud.

Allikas: Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Transkribeerinud ja tõlkinud Tiina Kala. Tallinn: Ilo, 1998, lk 88.

ja järelikult kogukonna toetusest vähemalt osaliselt ilma jäetud üksiktaludel oli tänu oma kompaktsusele ka eeliseid. (Külakogukondades paiknesid adratalude maatükid ja -ribad läbisegi.) Enamasti olid üksjalakohad pealegi alles uued asunikutalud, millele tehti ajutisi soodustusi; saanud ajapikku alla ka teise jala, muudeti need tavalisteks adrataludeks ja nende maksukoormus tõusis.

Mõisad ei olnud üle Eesti levinud ühtlaselt, otseselt Liivi ordule või piiskoppidele kuulunud aladel need kohati sisuliselt veel puudusid. Näiteks Järvamaal olid valdavaks üldse suurtalud, millelt kanti tavalisest enam just sõjalise iseloomuga koormisi: hoiti oma karjamaadel ja tallides ordu sõjaratsusid, anti sõja ajal kergerat-sanikke ja voorisulaseid koos ratsa- ja veoloomadega jne. Üle lahe Soomes tekkis kohalik aadel just taolistest suurtalunikest-sõjateenistuslastest, meil pühkisid suured sõjad keskaja lõpus ja Rootsi aja hakul selle kihi olematusse ja nende maad jagati uutele mõisnikele. Hilisemal ajal oli just selsamal Järvamaal mõisatevõrk kõige tihedam, ent mõisnikeks juba sakslastest aadlikud.

Sel perioodil kuulus lõviosa talurahvast küll veel taluperede sekka, kuid maata või päris „lahtise“ rahva osakaal kasvas vastavalt sellele, kuidas rahvaarv suurenes ja põlluharimiseks sobilikku veel kasutusele võtmata maad nappima hakkas. Ehkki mängitud on ka mõttega suurtalusid üheskoos majandanud suurperedest, kasutati neis tegelikult palgatööjõudu – sulaseid, tüdrukuid, karjalapsi, hiljem ka eraldi teomehi mõisatööde tarvis. Kirjalikesse allikatesse ilmuvad sulased 14. sajandil. Nende õigused olid teistest talupoegadest väiksemad ja nende eest vastutas peremees. Enne tavaliselt aastase teenistusaja lõppu lahkunud sulane või tüdruk kaotas Liivimaa talurahvaõiguse põhjal kogu oma palga, hiljem hakati lahkumise eest veel trahvigi nõudma.

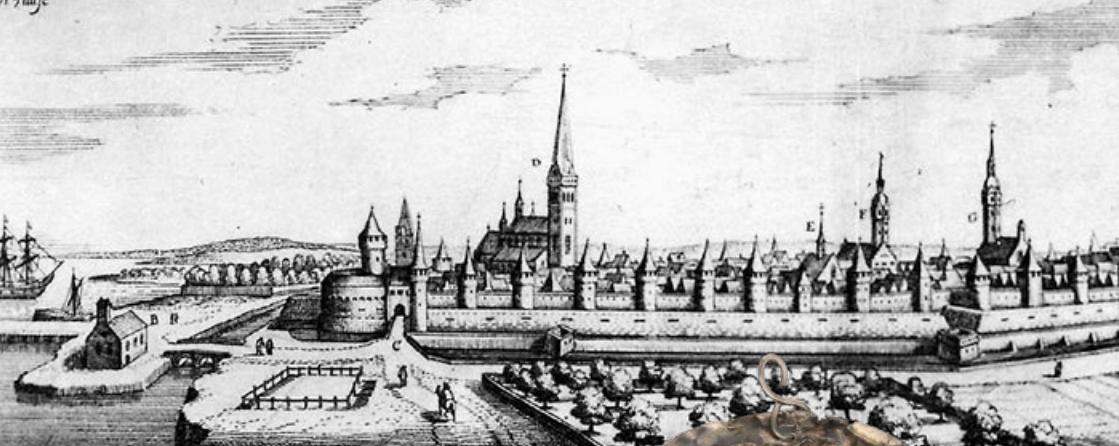
Sulaste töötasu oli nagunii väga napp. Andmeid on säilinud rohkem mõisasulaste kohta. Nii olid Tallinna Jaani seegile kuulunud Rae mõisas aastail 1504–1507 lisaks mõisavalitsejale ja perenaisele, kes valvas karja, keldri ja köögi järele, järgmised palgalised: vanem sulane, kes juhtis põllutöid, aastapalgaga 4 marka rahas ja üks paar jalatseid; karjane – 3½ marka aastas; 5–6 „poissi“ (alaealist sulast), kes kõik said ½ marka; kaks tüdrukut, kes said kumbki ühe marga, kaks paari jalatseid, ühe särgi, ühe krae ja tüki linast riidet; kaks karjatüdrukut – kumbki 2½ marka. Ühe marga eest sai tollal osta ligikaudu 100 liitrit ehk 70 kilo rukist.

Taludes oli sulaste töötasu madalam. 1543. aastal suri samale Jaani seegile kuulunud Patika külas ilma pärijateta adratalunik Lutke Hanno. Talu läks seegile, kes maksis sulasrahvale välja lõpparve. Sulane sai 2½ marka ja 6 killingit rahas ning paari kindaid; teenijatüdruk 1½ marka; „poiss“ 5 killingit. Tööjõud maal oli niisiis odav, ehkki lisandus muidugi ülalpidamine.

Allikas: Eesti talurahva ajalugu. 1. kd. Peatoimetaja Juhan Kahk.
Tallinn: Olion, 1992, lk 170.

Uue nähtusena tekkisid keskaegses Eestis linnad – mitte enam aolinnade laadsed poolsesoonsed kaubakohad ega maalinnade tüüpi eelkõige kaitserajatised, vaid ühtlasi palju arvukama elanikkonnaga käsitöökeskused. Enamik siinseid linnu kuulus Hansa Liitu. Ehk on siin kohane avaldada imestust selle üle, et me ei pea kodumaist maa-aadlit tagantjärelegi nii-öelda omaks, kesk- ja varauusaegseid hansalinnu ja hansakaubandust aga küll. Ometi on ju vastupidi – just Hansa oli siinmail eelkõige koloniaalne nähtus, eksisteeris pigem tänu võõrale transiidile kui maa enda huvidele ning suuremaid linnu valitsenud suurgildid – ja nende liikmetest raed – koosnesid suuresti meestest, kes polnud kohapeal sündinudki. Kes olid esiootsa siia saadetud valdavalt sugulussidemetele rajatud rahvusvaheliste ekspordi-impordifirmade kohapealseteks esindajateks. Aadel seevastu oli feodaalses majandus- ja ühiskonnaelus, eriti aga maakaitstes loomulik ja vajalik nähtus.

Käsitöölise jaoks kehtis linnades tsunftikord. Tsunftid koondasid ennekõike käsitöömeistreid, kuid neisse pidid kuuluma ka sellid ja õpipoisid, kelle arv oli reguleeritud. Samuti olid ette kirjutatud väljaõppe kord, teatud töötingimused, kvaliteedinõuded ja muu taoline. Tsunftid ja gildid olid oma iseloomult ühiste huvide kaitseks loodud vennaskonnad ning toimisid

ühtlasi oma töövõimete liikmete, nende leskede ja laste jaoks hoolekandenasutustena, sõja ajal aga vahel isegi sõjaväeüksusena.

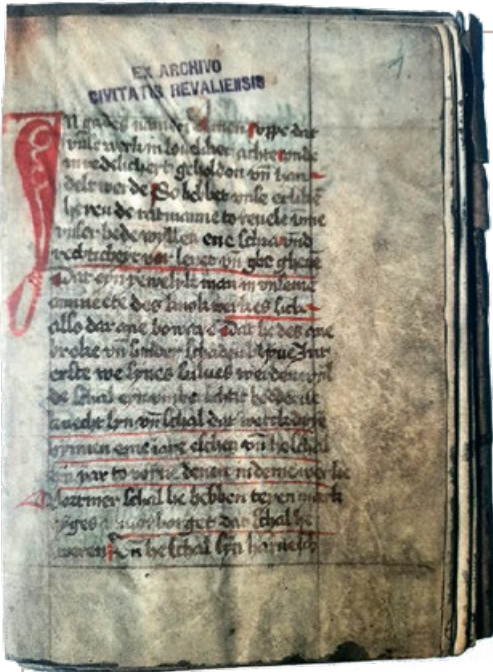
Pooleldi koloniaalühiskonnale kohaselt kehtisid „mittesakslastele“ piirangud ja keelud prestiižsematel elukutsetel töötamiseks. Näitena võiksid sobida väljavõtted Tallinna lihunike vanimast säilinud skraast.

Tallinna kingseppade tsunfti ripsilt.

Hansalinn Reval
17. sajandi algupoolel.
ADAM OLEARIUSE
GRAVÜÜR.

Tallinna lihunike
vanima säilinud,
1394. aasta skraa
avaleht.

[1] Esiteks, kes tahab
selleks [lihunikmeist-
riks ja tsunfti liikmeks]
saada, peab olema lait-
matu kuulsusega tubli
sell, ja peab tsunfti
[astumist] ühe aasta

jooksul kolm korda taotlema, ja peab enne seda olema ühe
aasta tsunftis teeninud.

[2] *Samuti, tal peab olema kümme Riia marka pantimata [vara], seda peab ta tõendama, ja tal peab olema enda turvis, nii nagu härrad on seda nõudnud; kui tal seda pole, tuleb tal see aasta jooksul hankida.*

[3] *Samuti, meie ametisse ei tohi võtta mittesakslasi, välja arvatud rootslasi.*

Allikas: Tallinna ajaloo lugemik. Dokumente 13.–20. sajandini. Koostanud Tiina Kala, Juhan Kreem, Lea Kõiv, Kalmer Mäeorg, Anu Mänd, Triin Parts. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised nr 14. Tallinn, 2014, lk 46(–47).

Tegelikult esines üksikuid eesti nimesid lihunike seas juba varem ja hiljem tuli neid ette veelgi sagedamini. Küllap polnud sakslaste juurdevool linna piisav, lisaks ei vajanud lihunike elukutse kuigi pikka väljaõpet, sellidelt ei nõutud (erinevalt teistest ametitest) isegi meistritööd, ainult jootusid vastuvõtmise järel. Skraa järgmisest säilinud, 1509. aasta redaktsioonist selgubki, et siis võeti vastu kõik tublisid kandidaate, nii sakslasi, eestlasi kui ka rootslasi. Seevastu näiteks pagaritel jäi eestlaste tsunfti vastuvõtmise keeld kehtima, sellest peeti kinni ja seetõttu loeti pagareid lihunikest väärrikamaks ametiks.

Ent ka siis, kui kõik ülalloetletud tingimused olid täidetud, ei tähendanud see niisugusele sellile tingimata meistriõiguste andmist, sest omavahelise konkurentsi piiramiseks oli karnide ehk lihapoodide arv ette kindlaks määratud, kõikudes läbi kesk- ja uusaja

tosina ja kolmekümne vahel: ... [12] *Samuti, kui vabad kohad on kõik täidetud, nii palju kui neid on, ei tohi kedagi neile lisaks võtta.*

Ka siis, kui mõni meister suri, oli eelis esmalt tema lesel – see oli haruldane, teistes tsunftides harva esinenud õigus –, poegadel ja lese võimalikul uuel abikaasal: ... [13] *Samuti, kui mõni mees meie tsunftist sureb ja jätab endast järele lapsi, ning [ta] naine soovib koos lastega tsunfti [edasi] pruukida, võib ta seda teha senikaua, kuni lapsed on tsunfti väärilised, ja senikaua, kuni naine jääb meie ameti eestkoste alla [st pole abiellunud, eriti veel mõnda teise ametisse kuulunuga]. Ja [tema uus] mees, juhul kui ta pole tsunftis, peab tsunfti [liikmelisust] taotlema, aga naise lapsed mitte.*

Ühesõnaga, ka väga tubli ja edasipüüdlik sell võis jäädagi kogu eluks palgalise ja üldjuhul ka vallalisena oma juhust ootama, sest ükski meistrikoht tema jaoks ei vabanenud ja ükski meistrilek ei pruukinud tema kosjasid vastu võtta.

Muidugi esines juba siis üldisest mudelist väljapoole jäävaid (ja seal püsivaid) erandeid, näiteks kõik meremeestega seotu. Ka meremehed muidugi palgati ja sõlmisid laevaomaniku või kapteni (kipriga) lepingu, millega kaasnesid kohe saadud käsiraha ja võimalik osasaamine ühisest tulust, kuid teisalt muututi lepingu kehtimise ajaks kapteni tahtest täielikult sõltuvaks – kuni tolle õiguseni merel mässuliseks või sõnakuulmatuks hakanud meremees elustki ilma jätta (mida juhtus küll harva). Ka laevalt pagemise eest võis oodata samalad saatus. Oli ka selliseid ameteid, mida pidasidki ainult „mittesakslased“ – näiteks voorimehed ja mündrikud ehk sadamapaadimehed.

Töösuhted Eestis uusajal (17. sajand – 19. sajandi esimene pool)

Alanud Rootsi aeg tõi kogu talurahvale mõisnikud või mõisarentnikud – varem oli pool või kohati enamgi rahvast sellest õnnest ilma jäetud. Lisaks tõi uus kord maksukoormuse peaaegu neljakordse tõusu, laastavad sõjad koos kaasnenud näljahädade ja katkuepideemiatega, millest nii mõnigi oleks ilma Rootsi ülemvõimuta olemata jäänud, ja pärisorjuse.

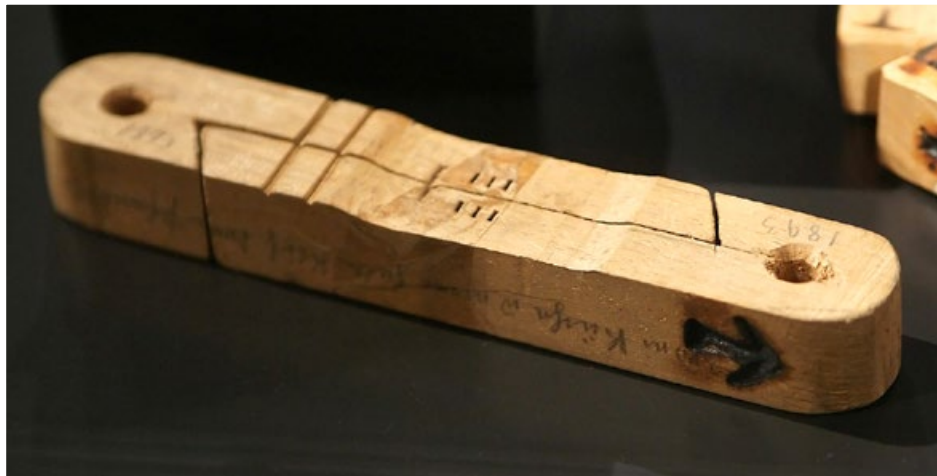
Eestis kehtestati pärisorjus juriidiliselt alles 1630.–1640. aastail. Kui Rootsi võimu kinnistumisega pärast suuri sõdu pelgalt taastunuks varasemad olud, nagu ajalookirjutuses on tavaks ekslikult kinnitada, siis kuidas seletada talurahva palju vabamat, paremat olukorda mõned aastakümned Taanile kuulunud Saaremaal ja Poola-Leedu võimualal Lõuna-Eestis? Rootsi tsentraliseeritud riigiparaadi kõige ja kõigi kontrollimise ning maksimaalse tulu saavutamise püüd, teisalt kuningavõimu järeleandmised rüütelkonnale, talurahva laostumine ja võlastumine sõdade perioodil (talupoegi krediteerisid muidugi mõisnikud), peamine aga – tühjakstapetud Eesti- ja Liivimaal tekkinud vajadus sundida nappivat tööjõudu paigal püsima, et tagada Euroopa turu jaoks tootvatele mõisatele vajalikud töökaed – see kõik koos tõi kaasa

pärisorjuse kehtestamise. Meie oludes tähendas see minimaalselt järgnevat: sunnismaisus kogu talurahvale, mitte vaid talunikele + aadli politsei- ja kohtuvõim + relvakandmiskeeld + teoorjus + kõige selle juriidiline vormistamine. Riik sundis ühtlasi mõisu vastutama lisaks adratalunikele ka lahtisema rahva eest, kellest mõis kui selline põhimõtteliselt üldse huvitatud polnud, eriti mitte hädaajal – mingi parem, kuhu jalad kannavad!

Pärisorjuse teke, osalt ka taasteke Kirde-Euroopas oli oma moodi paradoksaalne veel seetõttu, et toimus ajal, mil Lääne-Euroopas murdis läbi juba uus, kapitalistlik ühiskonna- ja majanduskord. Võiks isegi öelda, et siinmail läkski see nõnda just seetõttu. Uues efektiivsemas kaubandus-majandussüsteemis tuli tervetel regioonidel senisest rohkem spetsialiseeruda. Eesti ala oli minetanud oma majanduse varasema kandvaima tala – transiitkaubanduse Venemaaga ja läbi Venemaa –, kohalike ja ajastuliste olude tõttu ei saanudki selle asemele esialgu tulla muud kui teravilja suurtootmine.

Mõisatel oli oma talupoegade üle mõningane kohtu- ja politsei- võim ning sellega seotud kodukariõigus. Taluperemehed tasusid oma talude eest mõisale peamiselt teotööga mõisapõldudel ja üldse mõisas, kasutades selleks üldiselt palgalisi – teomehi ja nõndanime- tatud vaime (teenijatüdrukuid). Ka mõisapoolseteks ülevaatajaiks olid talupoegadest kupjad, kiltrid, aidamehed ja muud asjalised. Tõhusamale ja hoogsamale tööle sundimisel kasutati laialdaselt peksu. Pärisorjus on samas mõneti vääriti mõistetud nähtus juba puhtkeelelistel põhjustel – et näete, oli see orjus nii hull kui tahes, aga siis tuli veel PÄRIS orjus! Tegelikult oli pärisorjus otseselt

orjusega võrreldes siiski märksa leebem ning talurahva ja aadli töölased ja muud suhted olid ka sellal valdavalt mitte teravalt vastandlikud, vaid pigem paternalistlikud ja suunatud koostööle ühise põllumajandustootmise raames. Näiteks pages Soomest vabu talupoegi ning kindla töölepinguta käsitöölisi ja teenijaid

Pügalpulk töö ja kohustuste mõõdikuna.

Pügalpulk oli kahest vaheliti kokku pandud poolest koosnev pulk teatud vastastikuste kohustuste ülesmärkimiseks. Üles märgiti need nii, et kaks pulga poolt ühendati teatud kaugusel ja neile tehti risti kriips (pügal). Pulga üks pool jäi ühele ja teine pool teisele isikule. Teopäevade arvestamiseks kasutati teopulka ja magasiaidast laenatud vilja arvestamiseks magasipulka. Pügalpulgad olid kesk- ja uusaja Euroopas enne üldist kirjaoskust laialt kasutusel, siin toodud näide on pärit hoopis Šveitsist.

väkkevõtuhirmus hulgakaupa Eestisse, olgugi et see tähendas neile enamasti pärisorjusse sattumist. Tuldi muidugi ka lihtsalt lähimasse „suurlinna“ Tallinnasse õnne otsima – ja võimud ajasid neid samamoodi taga nagu loata lahkunud pärisorje.

Kuningavõim püüdis siinse aadli autonoomiat piirata eriti 1680.–1690. aastail, mil viidi läbi ka suur reduktsioon – Rootsi ajal läänistatud mõisate riigile tagasivõtmine. Selle poliitika elluviimise käigus leevenes juriidiliselt ka pärisorjus, aga vastukaaluks tõusid järsult koormised, sest riigitulude suurendamiseks reduktsioon ju ette võetud oligi. Balti erikord taastati täies ilus mõisate restitutsiooniga 1720ndail, pärast Eesti- ja Liivimaa sattumist Vene võimu alla (aga talurahval polnud sellest tollal sooja ega külma, sest elu oli järjekordsete rahvastikukatastroofide järel ilus – vaba maad ja tänu sellele karja ja karjasaadusi palju, lisaks tõid uue suurlinna Peterburi lähedus ja Vene kroonutellimused peatselt kaasa majandustõusu).

VOHNJA JAAN JA ROSENI DEKLARATSIOON

Kombeks on väita, et õiguslikus plaanis sattus Eesti talurahvas madalseisu pärast Vene võimu alla langemist Põhja-sõja tulemusel, mil viidi läbi mõisate restitutsioon (suure reduktsiooniga rendimõisateks muudetud läänivalduste tagastamine aadlile) ja taastus täielikult Balti erikord – siinsete ülemkihtide autonoomne elukorraldus. Sellega seoses

viidatakse tavaliselt niinimetatud Roseni deklaratsioonile – Liivimaa maanõuniku parun Otto Fabian Roseni vastu-sele Peterburist tulnud järelepärimisele 1739. aastast seoses ühe Virumaa Kadrina kihelkonna Vohnja mõisa talupoja kaebusega oma mõisniku vastu. Eesti- ja Liivimaa olid nii Rootsi kui eriti Vene võimu ajal sisuliselt autonoomsed aadlivabariigid, kus kehtisid teised seadused, halduskeel ja usk, ning seetõttu eksisteerisid impeeriumi pealinnas nende jaoks eraldi riigiasutused, tänases mõttes ministeeriumid, sealhulgas Liivi- ja Eestimaa asjade justiitskolleegium, mis ühtlasi oli edasikaebusinstantsiks kohtuasjades. Taolistel puhkudel küsis kolleegium sageli mõlema piirkonna maanõunike kolleegiumeilt nende arvamust või selgitusi. Seegi kord küsiti – ja ehkki kohtuasi ise puudutas Eestimaad, on märgilise tähenduse omandanud just Liivimaalt laekunud tõrges vastus, mis kajastab aadli ettekujutusi.

1727. aastal tõstis Vohnja mõisnik, eruleitnant Heinrich Baer veskilt võetavat maksu ja koormas möldri voo-ri kohustusega. Mölder Hans ei olnud otsusega rahul ja kaebas oma mõisahärra peale. See õigus tal oli, kuid Tallinna linnakodanikuna sündinud, alles hiljaaegu aadlisse tõusnud ja mõisnikuks saanud Baer laskis talle kaebamise eest vitsu anda. Mõisa ja veski suhted jäid pikkadeks aastateks pingelisteks. Lõpuks otsustas Baer möldripere veskikohalt välja tõsta ja tavalisteks talunikeks muuta. 1735. aastal

alustas Hans avalikku protsessimist, taotledes enda jätmist veskikohale varem kehtinud tingimustel. Koos isaga võttis kodukolde kaitsmisest osa tema poeg Jaan.

1739. aasta märtsis mõistis Viru-Järva meeskohus Jaanile nende silmis põhjendamatute, see tähendab valekaebuste eest peksukaristuse kümne paari vitstega kirikupostis ja ühe aasta vangistust. Maikuu õnnestus Jaanil vahi alt põgeneda ning sama aasta septembris Peterburis otse keiserlikule kabinetile üle anda uus palvekiri Baeri vastu, mis saadeti sealt läbivaatamiseks edasi Liivi- ja Eestimaa asjade justiitskolleegiumile.

Maanõunik Roseni vastus selle kohtuasjaga seoses ongi too kurikuulus Roseni deklaratsioon. Rosen väitis, et talupoeg on juba maa vallutamisest alates pärisori, mõisnik võib teda kohelda oma äranägemise järgi, nii talupoeg kui ka tema varandus kuuluvad mõisnikule, mõisnikul on õigus talupoega pärandada ja müüa ning talupoegade koormised pole ühegi seadusega piiratud. Taoliste (juriidilises ja ajaloolises mõttes vähemalt vildakate) ettekujutuste taustal olid siinse õiguskorra aluseks olnud Rooma õigus, selle asjaõiguse laiendamine ka inimestest sõltlastele, oma omandi- ja eesõiguste süstemaatiline dokumenteerimine aadli poolt, eraomandi puutumatus põhimõte ja muu säärane. Kuid ennekõike kajastas see aadli hoiakut: see on meie siseasi!

Roseni deklaratsiooni laadseid vastuseid oli palju, see oli peaaegu rutiinne „kantseleitöö“ keskviimu liigse peale-

tükkivuse tõrjumisel, mitte rüütelkonna ametlik seisukohavõtt. Sel polnud niisiis mingit erilist kaalu ja seda ei võetud hiljem aluseks mitte mingites muudes kohtuasjades, nagu on väidetud. Ei võetud õigupoolest aluseks ka käimasolnud omandi- ja töötulis. Otsustavaks sai hoopis, et Jaan süüdistas oma kaebuses muu hulgas kindralkuberner Douglast Baerilt altkäemaksu võtmises. See ilmselt viiski tema kaotuseni selles kohtuasjas. Lihtsa talupoja süüdistus nii kõrge võimuesindaja vastu kvalifitseeriti kuritahtlikuks laimuks. Juulis 1740 justiitskolleegium hoopis raskendas meeskohtu poolt Jaanile mõistetud karistust ja määras ta eluks ajaks sunnitööle.

Samal aastal toimus Venemaal aga võimuvahetus ja tavade kohaselt kuulutas uus valitseja välja amnestia. Jaan oli nagunii redus olnud, tema karistuse täideviimist polnud veel alustatud. Baeri suureks nõrdimuseks ilmus ta nüüd õige mehena tagasi kodukanti ning hakkas veelgi aktiivsemalt talupoegade seas kihutustööd tegema. Ta olevat väitnud, et hoopis võitis Peterburis oma protsessi. Kubermanguvalitsus andis Baeri ettepanekul välja korralduse, et Kadrina kirikukantslist selgitataks rahvale asjade tegelikku seisu. Nii ka tehti, kuid manitsuse mõju jäi väheseks või oli pigem vastupidine. Baeri suhted ta teistegi talupoegadega hoopis teravnesid, Vohnja meestele lisandusid samuti temale kuulunud Lasila mõisa talupojad.

Kõige muu hulgas oli Jaan esitanud nõudmise, et Vohnja mõis kui alles hiljutine riigimõis tagastataks riigile. 1743. aasta alguses kirjutasid Vohnja ja Lasila talupojad uue kaebekirja, seekord Venemaa kõrgeimale riigiasutusele, senatile. Selles oligi kesksel kohal mõisa riigile tagastamise küsimus. Talupojad nõudsid ka mõisastatud talumaade tagastamist ning koormiste taandamist enne Baeri kehtinud normideni. Kaebekirja 1743. aasta märtsis senatisse viinud delegatsiooni juht oli taas Jaan, kes nüüd oli talunik Kallukse külas ja kaebas ka selle üle, et põlisest möldrite suguvõsast pärinevana ei tunne ta üldse talutööd. Lisaks taotles ta vabakirja, sest veel tema vanaisa vanaisa olla olnud vaba mees. Pärast saadikute Peterburist tagasijõudmist hakkas osa talupoegi tõrkuma, keeldus teotööd tegemast ja hakkas mõisateenijatele jõuga vastu. Peterburis olevat neile soovitatud just nimelt niiviisi talitada.

Juunis korraldas Viru-Järva meeskohus asjakäigu selgitamiseks ülekuulamise, mis muutus aga farsiks, sest talupojad kuulutasid, et Peterburist saadetud õiglase otsuse olla kohus ära peitnud, nõudsid oma kaebuste rahuldamist ja teatasid, et enne nad mõisatöid teha ei kavatse. Kui meeskohus neile õigust ei anna, siis mindavat uuesti uuesti Peterburi poole. Juulis oligi Vohnja meeste viieliikmeline saatkond Jaaniga eesotsas jälle pealinnas, kus andsid uue kaebekirja seekord isiklikult keisrinna Jelizaveta kätte.

See jäi siiski nende viimaseks suuremaks ettevõtmiseks, sest Viru-Järva meeskohus jõudis lõpuks otsusele, mida kevadel Peterburis käinutega ette võtta. Kolmele mehele mõisteti karistuseks 15 paari vitsu kirikupostis ja nad saidki oma karistuse sügisel kätte. Kahel korral Peterburis käinud Rumma Jüri Jaan, kes oli ühel ülekuulamisel Baeri mõrtsukaks nimetanud, pidi saama 20 paari vitsu, ent tal õnnestus enne vahistamist pakku pääseda. Mölder Jaani kui ninamehe süüd peeti kõige raskemaks. Jaan võeti sügisel kinni, ent tal õnnestus peagi taas põgeneda. Ta suutis redus olla terve talve, kuid 1744. aasta märtsis saadi ta uuesti kätte. Jaani lõplikuks karistusmääraks oli ihunuhtlus: 40 paari vitsu Tallinna turuplatsil.

Jaani karistus viid täide 28. märtsil 1744 ja seda toodi pealt vaatama enamik Vohnja talupoegadest. Nelikümmend paari vitsu – iga paariga kolm hoop – oli tolle aja kohta üpris raske ja haruldane karistus, kuid Jaan jäi siiski ellu. Pärast paranemist saadeti ta eluks ajaks asumisele Orenburgi kubermangu. Iroonilisel moel tähendas see ühtlasi tema pärisorjusest vabastamist.

Sõjaline kontroll välja arvatud, jättis Venemaa Eesti- ja Liivimaa õige mitmekümneks aastaks iseendi hooleks. Kehtima jäid senised seadused ja maksukorraldus, esialgu pealegi selle soodustusega, et korralised maksud ei pidanud pärast elanikkonna ja

maksulaekumiste sõjajaeelsele tasemele taastumist enam tõusma – elanikkond aga taastus kiiresti. Isegi käibiv raha oli osalt teine, sest Liivimaal rajanes kogu maksu- ja väärtusarvestus albertustaalreil. See tulenes Riia linna väliskaubanduslikust kaalukusest. Paralleelselt oli käibel ka rubla, kuid ametlikuks rahaühikuks muudeti see Liivimaal alles 1810. aastal ja muu valuuta käibimine keelati 1815. Näiteks maahindamisel säilis taalriarvestus aga veel terve sajandi, Eesti Vabariigini välja. Provintsslikumal ja mahajäänudel Eestimaal kehtis siiski algusest peale rubla.

Hiiu saarel eksisteerisid sajandeid rannarootsi kogukonnad Kärddlas ja Reigis, milleasukad olid isiklikult vabad rannatalupojad, kuid rentisid talumaid mõisatelt. Mõisnikud omakorda püüdsid nende vabatalupoegade koormisi võrdsustada naabrusel elanud pärisoriste eesti talupoegade omadega. Seetõttu olid hiiurootslased nii Rootsi kui ka Vene võimu ajal korduvalt oma eesõiguste kaitseks protsessinud. Aastal 1779 saavutasid Reigi rootslased Eestimaa kõrgeimas kohtuinstantsis, ülemmaakohtus, vahevõidu Kõrgessaare mõisniku krahv Karl Magnus Stenbocki üle. Rõõmu polnud siiski kauaks. Peagi saabus 125 rootsi taluperale krahvilt käsk: lahkuda kuue kuu jooksul tema valdustest! Rootslased muidugi vaidlustasid kohe kohtus ka selle käsu, ent kaotasid – maa oli ikkagi krahvi oma, olgu nad pealegi nüüd täiesti vabad rentnikud. Talupojad ei jätnud jonniga, vaid apelleerisid Peterburi. Sealne Liivi- ja Eestimaa asjade

Mitmekeelne tervitussilt Zmijivka küla piiril Hersoni oblastis Ukrainas. Eriline vapp seletub sellega, et küla osa on ajalooline Gammalsvenskby – Vana-Rootsiküla, mille asutasid sinna aastal 1781 ümber asustatud hiiurootslased, kelle järglastest osa elavad seal tänapäevani. Nende Hiiumaast nii kaugele sattumine seletub samuti ühe õigustüluga – võiks peaaegu öelda, et omandi- ja töötüluga. FOTO: SOFIA HOAS.

justiitskolleegium andiski neile esialgu õiguse või õigemini ajutise õiguskaitse ning jaanuaris 1780 sõlmiti vahkokkulepe, millega rootsi talupojad võisid kohale jääda märtsini 1781.

Stenbock ütles aga rendilepingud uuesti üles – andis teada, et ta neid rohkem ei pikenda – ja müüs uusi kohtuasju ennetades Kõrgessaare mõisa parun Otto Reinhold Ludwig Ungern-Sternbergile. Too oli siiski töökätest huvitatud ja sõlmis rootslastega uued rendilepingud, kuid vahepeal oli kogu asi Peterburis uue pöörde võtnud. Reigi rootslased olid talurahvaseisusest

ja pärisorjad või mitte, oli nende ainsaks võimaluseks ja kohustuseks edaspidigi just maatööga endale elatist teenida. Rendilepingute ülesütlemise järel olid nad lihtsalt maatud ja Hiiumaa teistes mõisates polnud neile ei sobivat talumaad ega tööd. Neile tuli niisiis leida uus asukoht – ja riigil oli see pakkuda. Venemaa oli laienenud sõdades Türgiga lõunasse, Musta mere äärsetesse inimtühjadesse, kuid viljakatesse steppidesse. Sinna otsiti koloniste isegi Euroopast, eelkõige Saksamaalt. Ja nüüd korraga sai keisrinna Katariina II salaabikaasa ja kaasvalitseja vürst Grigori Potjomkin, kes selle kõige eest vastutas, kuulda, et Hiiu saarel on tuhatkond rootslast ripakil!

Potjomkin tegi Katariina II-le ettepaneku anda välja ukaas nende rootslaste asustamiseks Lõuna-Ukrainasse. Just märtsis 1781 keiserlik ukaas ilmuski. Juulikuus saabus Hiiumaale Potjomkini saadik polkovnik Ivan Sinelnikov ja avastas, et on hiljaks jäänud – uued rendilepingud juba sõlmitud ja vabu põllumehi ei saanud ta kuidagimoodi sundida. Kuid Potjomkini käsk ja lõunaalade koloniseerimise vajadus ikkagi... Järgmisel pühapäeval, pärast kirikuteenistuse lõppu, kogus polkovnik rootslased Reigi kiriku ette kokku ja andis neile teada ümberasumise väga head, lausa helded tingimused. Igale rootsi perele lubati kohale jõudes suure talu jagu viljakat mustmullamaad, maksuvabastust neljaks aastaks, ehitusmaterjali majade ehitamiseks ja 12 rubla toetust. Peaaegu kõik rootslased otsustasid pakkumise vastu võtta, kaasatulijaid oli ka neilt aladelt, mida see tüli puudutanud polnud.

20. augustil asusid hiiurootslased teele tundmatusse. Minejaid oli 967, neist 352 lapsed. Iga täiskasvanu sai riigilt teerahaks 4 rubla, laps 15 kopikat. Kaasa võeti 321 hobust, 115 härga ning vara 260 vankril. Kõik, mida ühes ei saadud võtta, müüdi maha. Rootslaste tee kulges neid kaitsvate-valvavate sõdurite saatel läbi Eesti Pihkvasse, sealt Valgevene kaudu edasi Ukrainasse. Kõik sujus ja oli ette ära korraldatud. Poltaava lähistel jäadi novembri lõpul talvituma, kuid siis tabas ümberasujaid seal kandis parasjagu möllanud rõugeepideemia, mis niitis nii lapsi kui ka täiskasvanuid. Aprilli keskel 1782 teekond jätkus ja veel kaks nädalat hiljem jõudsid hiiurootslased oma „töötatud maale“, kus neid tabas aga uus epideemiapuhang.

967 teeleläinust said uut elu alustada vaid 535. Kõike vajalikku nad valmiskujul eest ei leidnud, kuid kohe kindlasti ei saanud nad ka petta ja tegemist polnud küüditamisega (nagu ajalookirjutuses sageli väidetud on ja laiem avalikkus Herman Sergo romaanitrioloogia „Näkimadalad“ põhjal usub), vaid omal vabal tahtel ümberasumisega. Nad oleksid ju võinud endistel tingimustel kodusaares jääda. Uus küla sai koos naabrusse kerkinud saksa asundusega jalad ruttu alla ja uusasunike elujärg oli edaspidi märksa külluslikum, kui oleks olnud Hiiumaal.

Vene ülemvõim tekitas mõneks ajaks majandusbuumi, mis, nagu juba öeldud, oli lisaks varasemast madalamale maksukoormusele seotud suurlinna Peterburi tekke ja suurte kroonuostudega (viin, vili, loomasööt, tapaloomad). Maa kattus viinaköökide ja

uute mõisahäärberitega ning üht-teist pudenes sellest õitsengust ka lihtrahvale. Olukord teravnes taas 18. sajandi viimasel kolmandikul. Kroonuostud vähenesid järsult, sest siinsed tootjad ei suutnud enam hinnas konkureerida Vene-Türgi sõdade käigus vallutatud, asustatud ja kasutusele võetud Lõuna-Venemaa ja Ukraina mustmullavööndi palju odavamate põllumajandustoodetega. Euroopas algasid pikaleveninud sõjad revolutsioonilise, seejärel Napoleoni Prantsusmaaga, normaalne kaubavahetus oli ka läänesuunal takistatud.

Eestis oli agraarsele elanikkonnale loomulikuks ülempiiriks 300 000–400 000 inimest, nüüd oli see selgelt ületatud. Üleliigseid inimesi oli palju saanud, kõigile polnud enam põllumajanduseks sobivat maad ega muud rakendust, toita ja katta oli aga vaja kõiki. Ka linnades ei jagunud neile tööd, tööstuslik pööre polnud siinmail siis veel alanud. Mõis mitte ainult ei korraldanud talupoegade tööd ja riigimaksude tasumist, vaid ka vastutas nende eest, pidi neid vajadusel abistama. Mõisnike kulud kasvasid, tulud aga enam mitte, ehkki taludest võeti viimast. Riigimaksude ja -koormiste puhul kehtisid rootsiaegsed normid, mõisakoormiste puhul sageli enam mitte. Peagi muutus uute üleeuroopaliste vapustuste ajal ebasoodsaks ka turukonjunktuur. Kui mõisa surve suurenes, toimus emb-kumb – talupoeg kas hakkas oma tulusid varjama või kaotas töömotivatsiooni, talu käis alla ja sealt oli võtta aina vähem. Mõisa jaoks tegi see sama välja.

Ülakihtide elustandard oli buumikümnendeil järsult tõusnud, mistap hakkasid nüüd kuhjuma võlad – mitte ainult talude võlad mõisa ees (mida polnud sageli mingit lootust kätte saada), vaid

ka aadel ise oli ränkades võlgades. Talurahvas muutus paar-kolm inimpõlve kestnud suhtelise rahu ja heaolu järel rahutuks, taas tuli ette vastuhakke. Eesti pärisorine põllumajandus oli jõudnud süsteemikriisi, millest ei olnud seniste meetoditega enam väljapääsu, ning tuli hakata esmalt talurahvale töömotivatsiooni tõstmiseks järeleandmisi tegema, seejärel aga kaotada ajale jalgu jäänud pärisorjus üldse ja minna järk-järgult üle mitmekülgsemale ja moodsamale, kapitalistlikumat laadi tootmisele.

PÄRISORJUSE KAOTAMINE

1816. aasta Eestimaa ja 1819. aasta Liivimaa talurahvaseadusega vabastati eesti talupojad pärisorjusest ja kuulutati iseseisvalt, ilma oma seniste pärishärrade eestkosteta vastutusvõimeliseks – sedavõrd, kui see Vene politseiriigis sellal ühele talurahvaseisusest isikule üldse võimalik oli. Sest Jumala tahtel talupojaks sündinu asi oli edaspidigi – nüüdsest vormiliselt vabade rentnikena – maad harida ja ülemuste korraldusi täita. Senisest leebem sunnismaisus jäi kehtima – linnadesse tohtis vabamalt elama asuma hakata alles 1830ndatel, väljapoole kubermangu veel hiljem, liikumispiirangud kadusid niivõrd-kuivõrd alles 1866, kui kogu Venemaal oli pärisorjus kaotatud.

Vabastamine ei toimunud lisaks korruga ja otsekohe. Eestimaa näitel toimus see järgmiselt. Eestimaa rüütelkonna

maapäevadel oli küsimus talurahva elujärje parandamisest teemaks juba 1760ndatel, kuid aadli enamus oli esialgu veel inertne ega soovinud suuremaid muutusi. Polnud veel ka otsest majanduslikku vajadust. Ent riik hakkas rüütelkonda tasapisi survestama, sest Eesti- ja Liivimaa olid end suure valgustaja ja reformijana reklaaminud keisrinna Katariina II ajal Vene impeeriumi vitriiniks läände samamoodi kui ENSV hilise Nõukogude Liidu jaoks. Eesti ja läti talupoegade olukord ei pruukinud iseenesest ju olla halvem vene talurahva omast, otseselt õiguslik seisund oli hoopis parem, kuid siinsed sotsiaalmajanduslikud olud olid märksa hullemad kui kus tahes mujal saksakeelses maailmas – kuhu me oma ülakihtide keele tõttu kuulsime ja kust pärines ka Katariina II. Liivimaal saavutaski keisrinna mõningaid reforme, põlisema ja tugevama aadliomavalitsuse traditsioonidega Eestimaal mitte. Pärast Pugatšovi ülestõusu ja Suure Prantsuse revolutsiooni puhkemist meeleolu kõrgeimates võimuešelonides muutus, kuid majanduslik vajadus reformide järele hoopis suurenes kiiresti. Üsna Katariina II valitsusaja lõpus tagati Eestimaa talupoegadele mitteametlikult vanade vakuraamatute normidest kinnipidamine ja taludest väljatõstmise korral õigus oma varale – kõigele peale talu raudvara, milleks olid talu edasieksteeerimiseks vajalikud ehitised, rakendiloomad, tööriistad, külviseeme jmt.

Aadel oli juba leppinud suuremate ümberkorralduste möödapääsmatusega, kuid muudatusteks lihtsalt polnud vahendeid. Vajalikku lisakapitali sooviti riigilt ja 1802 nõustuski uus keiser Aleksander I andma selleks puhuks asutatavale Eestimaa aadli krediitkassale (mis eksisteeris hiljem erinevate nimede all aastani 1940) miljon hõberubla stardilaenu. Rüütelkond omakorda tegi talupoegadele järeleandmisi, mis seisnesid põhiliselt juba varem lubatu juriidilises vormistamises ja põlisrendiõiguse kehtestamises – lubaduses, et talupoega tema talust korraliku majandamise korral välja ei tõsteta ja ta saab talu edasi pärandada. Nii oli see enne kriisi muidugi vaikimisi olnudki. Taluperemehed said nõnda uuesti stiimuli tööd murda. Lisaks asutati talurahvakohtud – algas kollektiivsete kohustuste eest vastutamise, ühistele huvidele mõtlemise ja korra tagamise osaline üleandmine mõisalt talurahvakogukonnale.

Peagi tuli asja tegelikul korraldamisel ette tulnud segaduste reguleerimiseks 1804. ja 1809. aasta maapäevadel vastu võtta uus talurahvaseadus, talurahvakohtute seadus ja nende täiendused, millega muu hulgas lõpetati pärisorjade müük ja pantimine. Talupoegade müük maast lahus oli Eestis alati väga erandlik olnud, küll oli müüdud nii-öelda lahtist rahvast, mõisateenijaid ja teisigi, ning riigivõim oli ümber asustanud terveid kogukondi, näiteks tollal ülerahvastatud Hiiumaalt Avinurme metsadesse. Seda oli ette tulnud ka

vormiliselt vabade inimeste puhul; määrav polnud niisiis mitte pärisorjaks, vaid talupojaks olemine.

Eestimaast veidi hiljem võeti talurahvaseadus vastu Liivimaal, kus järeleandmised olid suuremad – ja erinevused seadusesätetes tekitasid eriti Eestimaal pingeid ja rahutusi, sest ega kubermangupiir ju sama keelt rääkinud inimesi ja nende jutte peatanud. Sõda Napoleoniga veeres vahepeal Baltimaadeni. 1806–1807 võeti talupoegi maamiilitsasse, relvad aga sünnitasid nende seas relvastatud väljaastumise mõtteid. Vaja oli reformidega edasi minna, enne kui hilja; pealegi oli ka aadel avastanud, et osa vastutuse üleandmine talurahvale ei pruugigi olla nii halb mõte. Aadel oli harjunud nägema ennast maaisade ja talupoegi sõgedate lastena, nüüd näis, et viimased hakkavad ise kaela kandma. Las siis proovivad...

Aleksander I andis 1808. aastal korralduse ühtlustada Eesti- ja Liivimaa talurahvaseadused ning pani peagi Peterburis tööle vastava komisjoni. Eestimaa rüütelkonda kohustati 1811. aastal esitama omapoolsed ettepanekud. Rüütelkond tegigi seda ja – üllatus-üllatus – pakkus muu hulgas välja pärisorjuse kaotamise. Näiliselt oli see väga suur saavutus; rüütelkond oli oma sisemiselt töökorralduselt ju üpris demokraatlik, otsustamisel püriti maksimaalse konsensusse poole, mis enamasti nõudis palju aega, ja säärane ettepanek näitas, et midagi oli aadli suhtumises täielikult muutunud. Tegelikult tähendas see juba tehtud järeleandmistele lõplikku

vormistamist ja hoopis mõisnike vabastamist talupoegade hädaajal abistamise kohustusest. Asjal on veel see pool, et Preisimaal oli pärisorjus 1807. aastal kaotatud (oli kehtetatud vastav seadus, vabastamise protsess ise alles käis) ja mujal Põhja-Saksamaal valmistuti samaks. Peterburis kiideti ettepanekud üldiselt heaks, kuid seaduse lõplikku väljatöötamist segas 1812. aasta Isamaasõda. Sõja ajal ei saanud maapäeva kokku kutsuda, sest suur osa mõisnikke olid ohvitseridena tegevväes. (Küünilisevõitu küll nii öelda, kuid selle suure sõja aegsed massilised nekrutiksvõtmised vähendasid muu hulgas oluliselt nii üleliigsete kui kõige käremeelsemate isikute arvu talurahvakogukondades, nii-öelda lasid auru välja.) Alles pärast seda, kui Vene armee oli Pariisis ära käinud, saadi asjaga edasi minna, seadus järgmisel maapäeval läbi arutada ja edasi saata, seda Peterburi kabinetides menetleda ja lõpuks viimane redaktsioon allakirjutamiseks keisri lauale panna.

Kohe pärast vabastamise seaduse allakirjutamist ei juhtunud talupoegade jaoks mitte midagi. Esmalt tuli seaduse rakendamiseks moodustada alaline komisjon, mis pidi töötama 14 aastat, ja sama kaua pidi kestma talurahva vabastamine ise. Tegelikult tegutses komisjon isegi 16,5 aastat ja jätkus hiljem ajutise erikomisjonina. Komisjonil tuli tõlkida seadus eesti keelde, see ära trükkida, talurahvale teatavaks ja arusaadavaks teha, jaotada talurahvas kogukondadeks

(üldjuhul küll lihtsalt mõisate kaupa) ja korraldada nende ametiisikute valimised, lõpetada seniste talurahvaasutuste tegevus ja võtta üle nende dokumendid, jaotada talupojad kaheksasse kategooriasse ja panna kokku nende täpsed nimekirjad, koostada hulk instruksioone ja eeskirju kõige selle läbiviimise, õpetajate seminari (mida rüütelkond hiljem kuni venestusajani ülal pidas) ja külakoolide asutamise, nekrutite võtmise, magasiitade, karistuste ja palju muugi kohta, mis edaspidi talurahva endi asi pidi olema, kontrollida kõige selle elluviimist, menetleda erandeid ja tüliküsimusi, revideerida järgnevalt uute kihelkonnakohtute tegevust jne. Muidugi ei teinud kõrge ja kaugel, vaid aeg-ajalt alul Eestimaa tsiviilkubernerit, hiljem Balti kindralkubernerit eesistumisel kogunev komisjon seda kõike ise, vaid moodustas allkomisjone, töörühmi ja delegeeris.

Talurahva vabastamine kuulutati Tallinnas pidulikult välja siiski juba 8. jaanuaril 1817 ning nädal hiljem tehti seda kihelkonnakirikutes. Tegelik vabastamise juurde asuti pärast nelja ettevalmistusaastat: esmalt pooled talupere-mehed, siis ülejäänud, ikka üks-kaks kategooriat aastas, andes vabastatutele ühtlasi perekonnanimed. Läbi sai see töö 1826. aastal. Talupojad vabastati maata – mida enamikul neist polnud muidugi ka varem. Kuid ka senised peremehed jäid sellest nüüd ilma, muutusid oma talu enda omaks pidama harjunud mõisasõltlastest, ütleme mõisa-

vasallidest, vabadeks rentnikeks, keda mõis võis rendilepingu rikkumisel või lõppemisel talust välja ajada. Esmalt tuli need lepingud muidugi alles sõlmida ja rootsiaegsed vakuraamatud polnud siin enam aluseks. Et nüüd kõik liiga mustades toonides ei näiks, siis: enamik mõisnike käitus vastutustundlikult ega kasutanud juhust renditingimuste ülemääraseks karmistamiseks või oma käte vastutusest puhtaks pesemiseks. Talurahvakogukond, vald, jäi esiotsa ikka mitte ainult mõisniku kontrolli, vaid ka enamasti heatahtliku suunamise ja kaasvastutuse alla. Kui talupojad muidugi ise asju serviti ei seadnud, mida nad enne uut suurt kriisi sajandi keskpaigas ja kohe järgnenud rahvuslikku ärkamisaega üldiselt ei teinud.

Renti tasusid talud esialgu endiselt teotööga, teoorjus säilis kuni üleminekuni raharendile poolteist inimpõlve hiljem, alles laste ja lastelaste ajal. Teotöös maksti seetõttu, et see oli alul mõlemapoolselt kasulik: mõis vajas endiselt töökäsi ja teotöö oli teadlikult madalalt takseeritud; talul polnud aga rahas maksmiseks enamasti sularaha, ka talule oli see lihtsaim ja vähim peavalu valmistav moodus; lisaks said muidu üleliigseks osutuvad inimesed nõnda endiselt rakendust. Uus kriis 1840ndatel viis selleni, et toimus üldine üleminek kapitalistlikule tootmisele. Mõisu hakati majandama palgalise tööjõu – moonakate – abil, raha selleks saadi talude üleviimisest raharendile ning hiljem talude päriseksmüümisest

(muidugi pangalaenude abil, tänu millele sai mõis oma raha enamasti kohe kätte – ja laenuandjaiks olid kuni 1905. aasta revolutsioonini üldiselt vaid aadli enda krediitiasutused).

Rehepeks vartadega. Alexander von Uexküllil akvarell 1820. aastatest, Läänemaa talurahva elu kujutavast pildiseeriast, mis nüüd asub Eesti Rahva Muuseumis.

Rehte peksid vahel ka naised, nagu pildilt näha, ja antud juhul tehakse seda mõisas – taustal on ka kubjas.

Kartulipanek. A. VON UEXKÜLL, 1820. AASTAD.

Kartul oli sellal Eestis veel uudiskultuur, mida kasvatati peamiselt mõisates. Kubjas (piibuga) märgib midagi pügalpulgale.

Heinaliste einepaus.
A. VON UEXKÜLL,
1820. AASTAD.

Kogu pildiseeria, millest need näited toodud, annab tunnistust meie

tavaarvamusega võrreldes küllaltki teistsugusest ühe tollase „tööandja“ suhtumisest oma „töjõusse“ – mitte nii-öelda feodaalse ekspluateerija omast, vaid heatahtlik-paternalistlikust.

Mõisamoonakas aastal 1893. Foto on küll lavastatud, nagu taustast (üsna kindlasti fotostuudio) ilmneb, ja sellisena ehk tegelikkust moonutav või arhaiseeriv, kuid siiski usutav. FOTO: REINHOLD SACHKER.

Johann Köleri akvarell
„Ketraja“, teise ja ilmselt
õigema pealkirjaga
„Katkenud lõng“, 1863.

Maal kujutab Hiiumaa, ilmselt Pühalepa kihelkonna rahvarõivais neidu voki taga, kuid kujutatud pole ilutseva või rahvusromantilise, vaid ühiskonnakriitilise sisuga – akna taga viiakse soldatite vahel

minema neiu nekrutiks võetud armastatud. Eesti- ja Liivimaalt võeti aastatel 1797 kuni 1874 (üldise sõjaväekohustuse kehtestamise aasta) arvestuslikult kokku 145 000 nekrutit, neist Eesti alalt ligikaudu 95 000 ehk keskmiselt 1230 parimas töö- ja abielumiseas meest igal aastal. See oli verekümnis impeeriumi sõjalisel altarile. Tagasi koju jõudsid neist vähesed. Teenistus kestis maali loomise ajal 20 aastat. Nekruteid võeti liisuheitmise teel. 1861. aastal anti Eesti-, Liivi- ja Kuramaa jaoks välja uus nekrutikohustuse seadus, mis jagas „liisupoisid“ vanuse järgi kolme järku. Esimesena pidid liisku tõmbama 20–25-aastased, teisena

25–30-aastased ning kolmandana 30–35-aastased ja need teisest järgust, kel oli kaks last. Nekrutikohustusest olid vabastatud talurahvakoolide õpetajad, postiljonid, lootsid, linnades maja- või muu kinnisvara omanikud, organistid, paberitega maamõõtjad ja nende abilised, rõugepanijad, apteekriõpilased ning külakogukonnale vajalikud käsitöölised: pottsepad, puusepad, vankritegijad ja sepad.

Isegi suuremad talurahva vastuhakud olid sageli seotud konkreetsete põllutööalaste küsimustega, näiteks 1805. aasta Kose-Uuemõisa ülestõusu puhul toomeeste keeldumine öisest rehepeksust mõisarehtedes ja 1858. aasta Mahtra sõjas talupoegade arvamus, et uus, 1856. aasta talurahvaseadus on ära kaotanud abiteo – millest taluperemehed seejärel keelduma hakkasid.

Linnades püsis (ehkki tasapisi lagunedes) keskaegne tsunftikord. Keisrinna Katariina II ajal kehtestati siin küll koos asehalduskorraga 1785. aastal ka Vene linnaseadus, mis kaotas tsunftisunduse ja ka sakslastest käsitöölise monopolit teatud käsitööladel. 1785. aastast võis iga linnakodanik tegelda käsitööga, kuid üksinda, võõrast tööjõudu kasutamata. Sellid ja õpipoisid tohtisid ikka olla vaid tsunftimeistritel. Kui asehalduskord 1796 taas kaotati, taastati ka tsunftide ja gildide vanad eesõigused, ehkki mitte enam päris esialgsel kujul, sest need olid muutunud takistuseks manufaktuuritööstuse arengule. Lõplikult kaotati kinnine tsunftikord alles 1870. aasta linnaseadusega.

Mahtra sõdalased
Prits Lang ja Päränd
Eilemann Kaiust
1890. aastatel. FOTO:
HEINRICH TIIDERMANN.

Kogu Rootsi aja ja suurema osa tsaariajast tsunftikord aga kehtis. Endiselt võtsid meistrid endale õpipoisse, enamasti korraga ühe ja prooviajaga. Kirjaoskamatu õpipoiss tuli esmalt kooli saata. Kui pool õpiajast (mille kestus oli erialast sõltuvalt erinev, kuid igal juhul mitu aastat) oli möödas, võidi võtta ka teine, rohkem oli neid väga harva. See oli vajalik sellide ja õpipoiste arvu piiramiseks, konkurentsi vähendamiseks, käsitöötodete siinse väga

kõrge hinnataseme üleval hoidmiseks. Saksa meistrid ei võtnud endale praktiliselt üldse eestlastest õpipoisse ega selle, ka mitte pärast Põhjasõda, mille käigus Tartu ja Narva saksa kodanikud Venemaale küüditati ning muudest linnadest laastav katk üle käis. Mittesoovitavateks isikuteks olid ka vallaslapsed ja madalaks peetud ametite pidajate pereliikmed – habemeajajad-haavaarstid, saunamehed, nülgijad, timukad. Prooviajal võis õpipoiss lahkuda, hiljem tõi põgenemine, isegi ainult 24-tunnine eemalviibimine

Tartu rae tõend õpipoiss Olaff Alexander Wulffile, 1776.

kaasa keelu edaspidi sama ametit õppida, või siis tuli jälle algusest peale hakata. Õpiaja lõpus saadi selliks, ette oli nähtud ka vähemalt kolm rännuaastat teiste meistrite ja töövõtetega tutvumiseks teistes linnades ja maades.

Õpipoisid ja sellid elasid meistri majapidamises. Sellide peamine mure polnud mitte hilisem võimalus meistriks saada (mis enamikul nagunii ei õnnestunud), vaid üldse alalise, piisava palgaga töökoha leidmine. Nende tööpäev oli väga pikk, kestis varahommikust hilisõhtuni, kell 21 tuli olla öörahuks meistri majas. End liiga purju joonud selle trahviti kuue nädala palgaga. Sellidel olid nende ebakindla positsiooni tõttu omad ühisabiorganisatsioonid (vennaskonnad) ja -laekad. Tihti esines nn „tsunftijäneseid“, tsunftivälist käsitöötegemist, millega jäid mõnikord vahele ka sellid. Küllaltki palju tuli ette palganõudmisi jm töötülisid.

Näiteks puhkes Tartus 1779. aasta sügisel ägedam tüli, mis vindus 1796. aastani: kingseppmeister Gottfried Gabriel Jürgen Daniel Lilje oli jätnud sellidele palga maksmata. Septembris 1795 olevat Lilje koguni lõõnud sell Ernst Sauerit näkku, mispeale kõik Tartu kingsepasellid ähvardasid linnast lahkuda. Rae lepituskatsed ei kandnud vilja. Lõpuks tuli Liljel sellide ees vabandust paluda ja nende palka tõsteti.

Tabel. Tallinna Kanuti gildi (olulisemate käsitöösunftide ühendus) käsitöölised aastal 1775.

	Meistrid	Sellid ja õpipoisid	Kokku
Kullas- ja hõbesepad	14	28	42
Leiva- ja saiapagarid	14	25	39
Kingsepad	15	29	44
Rätsepad	33	56	89
Raamatuköitjad	7	11	18
Maalrid	8	14	22
Mööblitegijad	3	7	10
Lukksepad	7	11	18
Sepad	8	21	29
Toolitegijad	7	11	18
Valge- ja seemisnahaparkalid	8	9	17
Pottsepad	6	14	20
Kübarategijad	4	5	9
Parukategijad	7	20	27
Vasksepad	6	15	21
Sadulsepad	11	23	34
Lihunikud	11	44	55
Tinavalajad	3	3	6
Korduaaniparkalid	3	4	7
Vöötegijad	4	6	10
Kindategijad	4	3	7

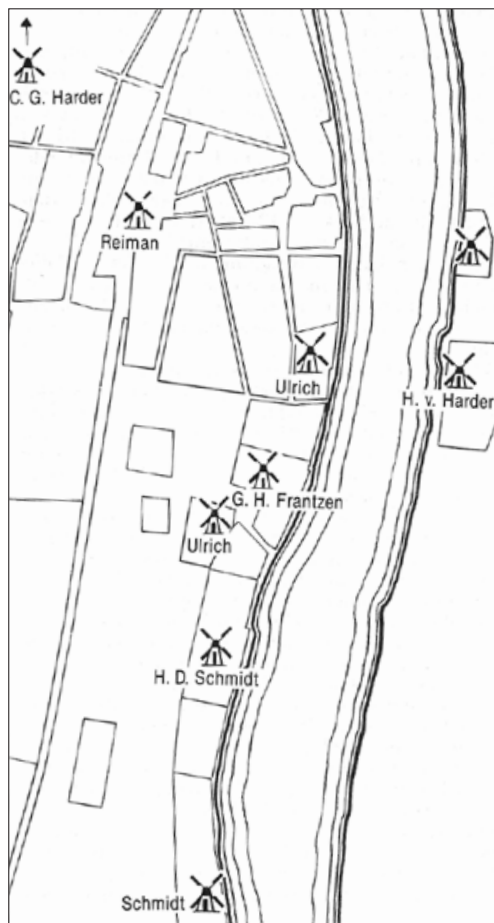
Treialid	3	6	9
Tislerid	13	26	39
Köösnerid	6	9	15
Klaassepad	5	9	14
Kondiitrid	3	5	8
Parkalid	6	6	12
Plekksepad	5	3	8
Messingsepad	3	4	7
Kellassepad	3	5	8
Linakangrud	1	2	3
Möldrid	2	1	3
Saksa müürsepad	1	-	1
Saksa puusepad	1	-	1
Korstnapühkijad	2	3	5
Tündersepad	2	-	2
Köiepunujad	1	-	1
Nõelategijad	1	-	1

Allikas: Pullat, Raimo. Eesti linnarahvastik 18. sajandil.

Tallinn: Olion, 1992, lk 123.

17.–18. sajandil tekkis Eestis ka arvestatav manufaktuuri-tööstus. Manufaktuuride asutajateks olid enamasti suurkaup-mehed, kuid Vene võimu kehtestamine lisas kohe ka rea laevastiku ja sõjaväega seotud ettevõtteid. Ehkki manufaktuuride töölistond polnud veel arvukas, hakkas tasapisi tekkima vajadus nendega seotu selgema reguleerimise järele. Keisrinna Katariina II kehtestas

juba 1785. aastal oma ukaasiga Vene riigi manufaktuurides 10-tunnise tööpäeva, kuid see oli omas ajas täiesti ebarealistlik soov ja tegelikkuses ei rakendunud.

Pärnu veskid
1830. aastal.

ALLIKAS: PULLAT, R.
EESTI LINNARAHVASTIK
18. SAJANDIL, 143.

Maapiirkonnis oli rüütlimõisatel kuni 1871 veskipidamise ainuõigus. Mõisad rajasid eelkõige suuremaid vesiveskeid ja hollandi tuulikuid. Linnades võisid seda teha ka linnakodanikud. Hollandi tuulikutel pööratakse tuulde mitte kogu veski, nagu Lääne-

Eesti saartel ja rannikul tavaliste väikeste pukktuulikute puhul, vaid ainult veskitorni ülemine osa. Tänu sellele on neil suuremad

veskitiivad, seeläbi on aga suuremad ka käitatav mehhanism ja selle jõudlus. Selliseid veskeid kasutati sageli mitte ainult vilja jahvatamiseks, vaid ka jõuallikana näiteks saekaatrite jaoks. Skeemil olevad hollandi veskid Pärnu jõe ääres olid eelkõige nimelt jõge mööda kohale parvetatud palkide saagimiseks. Pärnu sadama kaudu toimus ulatuslik puidu ja lauamaterjali väljavedu. Sellised veskid olid niisiis tööstusettevõtted ja igaühes neist oli ametis mitu töolist.

Narva kosk 1780. aastal.

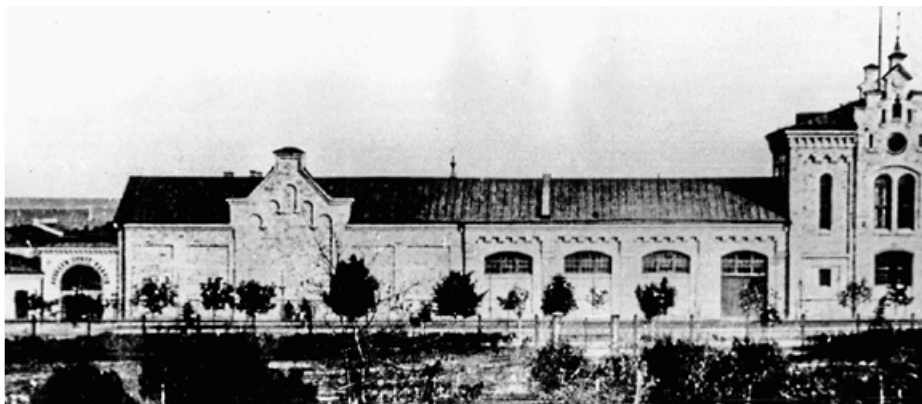
ALLIKAS: PULLAT, R. EESTI LINNARAHVASTIK 18. SAJANDIL, 145.

Narvas töötas sellal 7 saeveskit, neist 5 vesiveskit Narva kosel ja 2 tuule jõul koskest allavoolu. Oletamisi töötas neis kokku 100–150 töolist.

Rakvere mõisa viinavabrik ja kaalukoda. FOTO: FRITZ DITTMAR, 1900.

Eriti alates 1740. aastatest hoogustus Eestis teraviljast viina põletamine, et see osalt kohapeal maha müüa – rüütlimõisatele kuulus ka maakõrtside pidamise eesõigus (enamasti muidugi rendile antult) –, suuremas osas aga Vene kroonule müüa. Tänu pärisoriste talupoegade väga odavale tööjõule oli see oluliselt tulusam kui lihtsalt sama koguse teravilja müük. Viinast, hiljem piiritusest sai ligi kaheks sajandiks Eesti peamine põllumajandustoode ja viinaköökidest, hiljem -vabrikutest lausa omaette tööstussektor.

Tallinna piirituspuhastamise vabrik aastal 1876.

1875. aastal andis Tallinna linn loa ehitada Mere puiesteele (tollal Promenaadi tänav) piirituspuhastusvabrik. 1876 valminud vabriku haldamiseks asutati Tallinna Piiritusvabriku Osaühisus. Kuid paarkümmend aastat hiljem anti vabrik rendile kommandiitühingule Tallinna Piiritustehaste Omanike Ühisus Rosen & Co, mille vastutavad omanikud kuulusid kuni 1940. aastani Rosenite aadlisuguvõsasse. Ettevõtte koondas enda ümber enamiku Eestimaa ning paljud Liivi- ja Kuramaa toorpiirituse tootjad – enne 1919. aasta maareformi tähendas see muidugi mõisnikke – ja toimis nende ühistes huvides, nende tegevuse krediteerimiseks ühtlasi spetsialiseerunud pangakontorina.

Muidu ühekorruselisena ehitatud vabrikahoone pilkupüüd-vaimaks osaks on rektifikatsioonitorn, nn Roseni torn (pildil paremas servas), milles asusid toorpiirituse puhastamiseks mõeldud seadmed ja mis on tänini üheks Tallinna maamärgiks.

Moderniseeruv, industrialiseeruv ja liberaliseeruv ühiskond (19. sajandi teine pool – 1917)

Sellesse perioodi jääb suur murrang: talude päriksostmine ja talurahva vabanemine aadli eestkostest, hoogsama linnastumise algus, tsunftikorra lõpp, kapitalismi ja kodanlikuma elukorralduse läbimurre seniste poolfeodaalsete olude asemel, eestlaste emantsipatsioon. Industrialiseerimise käigus kerkisid seniste manufaktuuride ja väikeste töökodade asemele suured tehased ja vabrikud, mis koondasid sadu töölisi ning kus kasutati käsitsitöö asemel masinaid. Tekkis arvukam töölikond ja just nendega seotu reguleerimiseks ka korrastatum tööseadusandlus.

Päris väikese jääaja lõpus, 1840. aastail, olid loodus- ja sotsiaalmajanduslikud olud kogu Euroopas olnud tavalisest märksa halvemad. Ilmastikukõikumised tõid kaasa raskeid ikaldusi, kõige hullem neist mitmeaastane, miljonite ohvritega kartuliikaldus Iirimaal. Üleüldine rahulolematuus puhkes mitmel pool rahvuslike revolutsioonide ja vabadussõdadena, mis sedakorda veel maha suruti – Saksamaal, Itaalias, Ungaris... Eestis vallandasid rasked ajad talurahva väljarändamis- ja usuvahetusliikumised ning sundisid aadli uutele järeleandmistele. Teorent asendati mõistliku üleminekuperioodi jooksul raharendiga, talumaad eraldati muust

mõisamaast, mõõdeti ja krunditi ära, hooned veeti enamasti uude asukohta ning algas talude päriseksmüük. Liivimaal seadustati see uue talurahvaseadusega 1849. ja Eestimaal 1856. aastal. Ostmiseks andsid laenu aadli krediitkassad ja esimesest sissemaksest alates loeti talunik pärisperemeheks. Mõlemas kubermangus läks siiski kümmekond aastat, enne kui ühes aastas ostetud talude arv ületas saja piiri, ja Eestimaal oli kogu protsess veel 1869 üldse alles algusjärgus, seal oli neid tolle aasta lõpuks ostetud kokku ainult kaheksa ümber. Ostmiseks tuli ju kusagilt raha saada, tööga teenida, seda pidi elamiskuludest üle jääma.

Lõuna-Eestis, eriti Mulgimaal, tuli appi juhus. Ameerika kodusõja (1861–1865) ajal ja järel kadus maailmaturult puuvill, mida lõunaosariikide istandustes orjatööjõuga oli kasvatatud, ja hinda läksid kõik teised kiudained, sealhulgas lina. Lina hind hüppas kolm-neli korda ja selle väljavedu Eestist tõusis enam kui kahekordseks. Korrutage – kolm-neli korda kaks. Lina kurnab samas maa kiiresti välja, mis oli ootamatu jõukuse kõrval lisapõhjuseks, miks rikastuvad mulgid hakkasid talusid kokku ostma ka naabermaakondades ja Läti alal. Põhja-Eesti mullad linakasvatuseks üldiselt aga ei sobinud. Eestimaal olid ka talurahva koormised kõrgemad, osalt seotud sealse aadli ja selle omavalitsuse suurema põlisusega, osalt sellega, et Põhja-Eestis praktiliselt polnud riigimõisu, mida Lõuna-Eestis oli palju ja kus koormised eramõisatest selgelt madalamad. Teisisõnu, puudus võrdlus. Provintsslikumal Eestimaal kulges aeg üldse aeglasemalt, enne raudtee tööle hakkamist polnud siin majandusel sellist vedurit, mis Liivimaal oli olemas omas ajas väga suure ja rahvusvahelise Riia linna näol.

Lina lõugutamine. FOTO: HEINRICH TIIDERMANN,
19. SAJ LÕPP, 20. SAJ ALGUS.

Üks Eesti põllumajanduse peamine toode oli viin või õieti piiritus, mille tootmine tänu paranenud transpordioludele ja uuele, teraviljast odavamale toorainele kartulile nüüd mõisates kiiresti laienes. Kartulikasvatus levis 1870.–1880. aastatel ulatuslikumalt ka Eestimaa taludes. Tavalisel aastal sai keskmine talunik nüüd

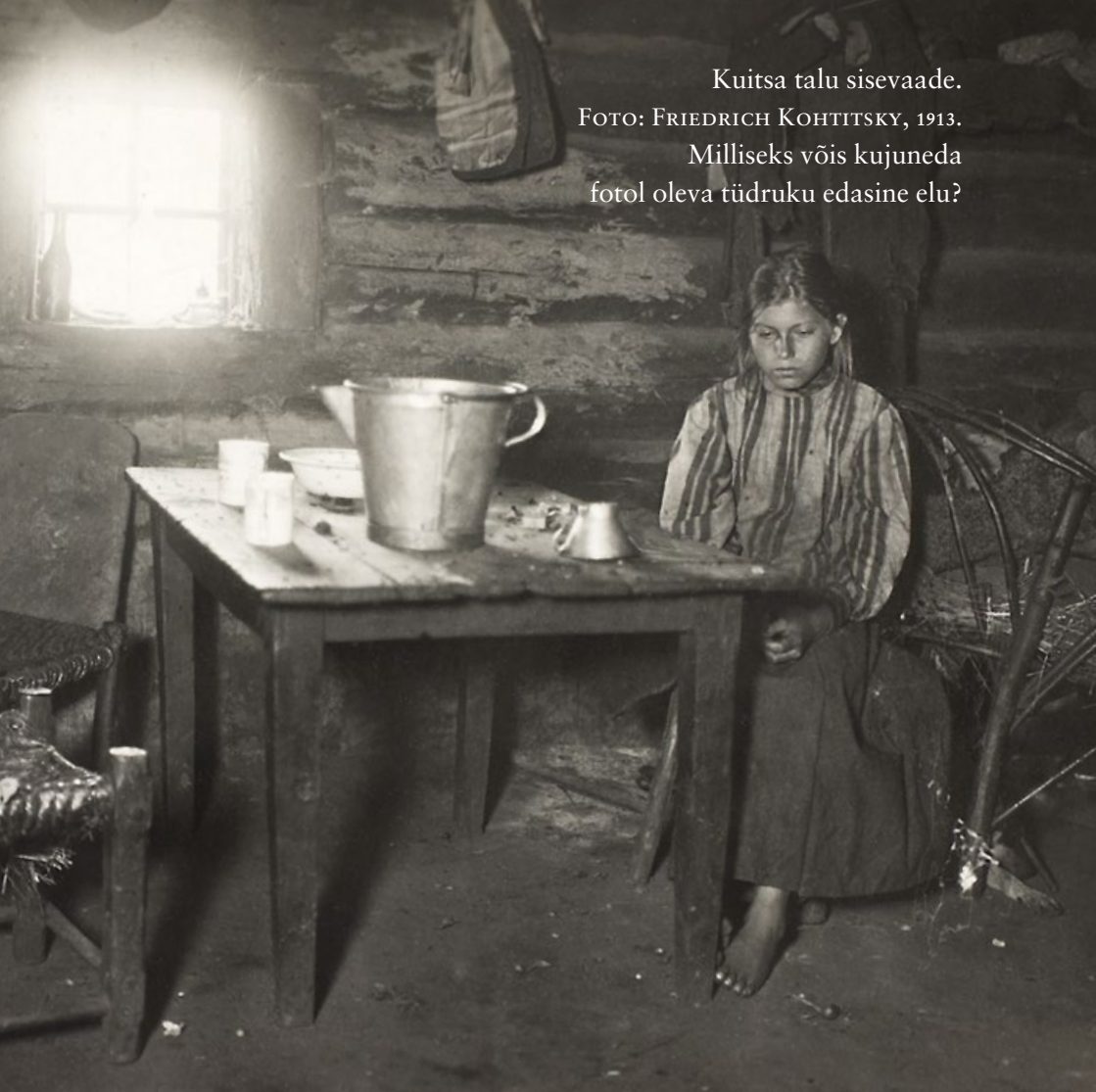
Kartulivõtmine.

KRISTJAN RAUA SÖEJOONISTUS, 1896.

oma põllult umbes 150 tündrit kartuleid, millest jäi pärast 6–8-pealise pere vajaduste ja seemnekartulite mahaarvamist piisavalt üle, et teenida 180–250 rubla nende müügist kohaliku mõisa viinaköögi või -vabriku tarbeks. Alles see püsiv lisatulu muutis ka Eestimaa kubermangus talude päriseksostmise massiliseks. Enamasti muidugi ikka pangalaenu toel, kuid ehkki paljude talude laenumaksed tiksusid hiljem 1940. aastani (rohkem käib see küll 20. sajandi alul ostate kohta, kõige sagedamini võeti laen 36 aastaks), loeti talunik esimesest maksest alates omanikuks, sest mõis oli oma jao ju kätte saanud. Muide, ka iseseisvas Eestis 1919. aasta maaseadusega päriseks antud rendi- ja uued asundustalud tuli enamasti ikka laenuga välja osta, mis sest et riigilt ja soodsamalt.

Kuitsa talu sisevaade.
FOTO: FRIEDRICH KOHTITSKY, 1913.
Milliseks võis kujuneda
fotol oleva tüdruku edasine elu?

Eestis toimus üleminek manufaktuuridelt mehhaniseeritud tootmisega vabrikutele põhiliselt 19. sajandi teisel ja kolmandal veerandil. Esialgu olid selles protsessis siinmail – nagu enam-vähem kõikjal maailmas – esikohal tekstiilitööstuse ettevõtted (kalevi- ja linavabrikud) ja kasutati peamiselt kohalikku toorainet.

Ka pärast talude päriseksostmist tegi talurahvas suuremaid töid ühiselt, nagu varasemal, kogukondlikumal ajal. See Johannes Pääsukese foto kujutab heinatalguid Mui külas Pöide kihelkonnas Saaremaal, küll märksa hiljem, aastal 1913. Tähelepanu väärib fotol ka maastiku avarus – metsa ja üldse puid oli Eestis tollal ligi neli korda vähem, sest kogu põllumajanduseks sobiv maa oli kasutusele võetud.

Neid vabrikuid rajasidki sageli nii-öelda töösturmõisnikud – kohalikud jõukamad mõisnikud, kel nii toorainet (vill, lina, jne) kui ka oma talupoegade tööjõudu volilt käepärast. Nime- tada võib näiteks selliseid töösturmõisnike suguvõsasi nagu Ungern-Sternbergid (Hiiu-Kärdla kalevivabrik, kuid osalusi ka mujal) ja Girard de Soucantonid (Kunda tsemendivabrik jm).

Hiiu-Kärdla kalevivabrik.

Üks esimesi suurvabrikuid Eestis oli Hiiu-Kärdla kalevivabrik. Vabriku asutas 1829. aastal esialgu Suuremõisas kohalik mõisnik Peter Ludwig Konstantin von Ungern-Sternberg, kelle suguvõ- sale kuulus peaaegu kogu Hiiumaa ja kes tegeles ka meriino- lammaste kasvatamisega. Kaasosanikuks hakkas vend Heinrich Georg Eduard. Ettevõtet rahastas suur Tallinna kaubamaja (investeeringuspanga elementidega ekspordi-impordifirma) Thomas Clayhills & Son. 1830 koliti vabrik ümber Kärdlasse, mille senised hiiurootslastest elanikud pidid pärast seda, kui mõisnik oli nende rendilepingud üles öelnud, kodudest lahkuma. 1835 eraldati vabrikule ruutverst maad Kärdla (vabriku)valla moodustamiseks. Töötajaid oli siis umbes 210.

Aastal 1845 töötas vabrikus kaks aurujõul „hunti“ (masin villa kohestamiseks, ühtlustamiseks ning lisandite ja ketrukses kõlbmatute kiudude eraldamiseks), 15 kraasimismasinat, 2 eelketrajat, 19 inim- ja 20 aurujõul töötavat ketrusmasinat ning vanutus- ja viimistlusmasinad. Lisaks villase riide sortidele toodeti ka lõnga. Kohalikust toorainest ei piisanud juba õige varsti ning tuli hakata sisse vedama Austraalia ja Uus-Meremaa villa. Umbes pool toodangust turustati Balti kubermangudes, ülejäänu Peterburis, Moskvast, Ukrainas ja Soomes.

1870. aastal põles vabrikahoone maha. Kolm aastat hiljem jätkati tootmist juba uues hoones, mida see foto kujutabki. Aastal 1845 töötas vabrikus koos meistritega 460 inimest (neist 134 naised ja 70 lapsed), 1894 aga juba 709 inimest, seejärel hakkas see arv vähenema. Meistrid olid valdavalt sakslased, töölised kohalikud.

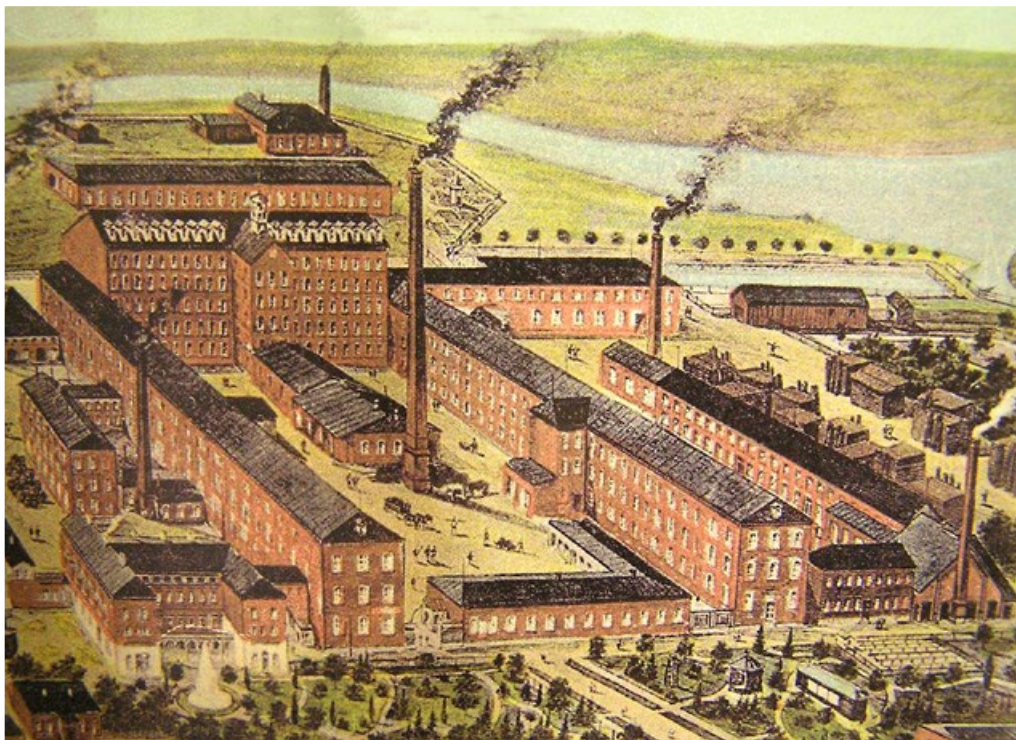
Ülerahvastatud saare jaoks oli suure tööstusettevõtte olemasolu selge õnnistus – muidu tulnuks veelgi enamatel tööotsinguil mandrile ümber asuda. Tööliste palk oli siiski madalavõitu ja seegi maksti esimestel kümnenditel sularahapuuduse tõttu välja vabrikurahas, niinimetatud klubides, mille eest sai ametlikult midagi osta ainult vabrikupoes, kuid mis tegelikkuses käibisid kogu saarel ja laiemaltki. Töötingimused olid lihttöölistel rasked, vabrik töötas enamasti ööpäevaringselt, öötööl kasutati ka lapsi. On rahvapärimusi sellest, kuidas emad oma vabrikus töötavaid tütreid inetumaks püüdsid maskeerida, et säästa neid

vabriku väga kauaaegse (1835–1898) direktori, „vanaparun“ Robert Eginhard von Ungern-Sternbergi ahistamisest.

Vabriku juures kujunes oma aja kohta heakorrastatud, tööliste võimaldatud laenude abil ehitatud väikestest aedadega eramajadest asula koos koolide, kiriku ja muu vajalikuga. Müüa võis neid elamuid ainult uutele töölistele või vabrikule. Kontrast tavapärastest töölisbarakkidest vabrikuasulatega oli suur. Kärkla sai 1900. aasta Pariisi maailmanäituselt isegi diplomi kui eeskujulik ja tervislik töölisasula. Hiljem kasvas asula aleviks, seejärel sai linnaõigused. Hiiu-Kärkla kalevivabrik jätkas tegutsemist ka pärast Eesti iseseisvumist. Vabrikuhoone põletasid punaarmeelased oktoobris 1941 maha ja hiljem seda enam ei taastatud.

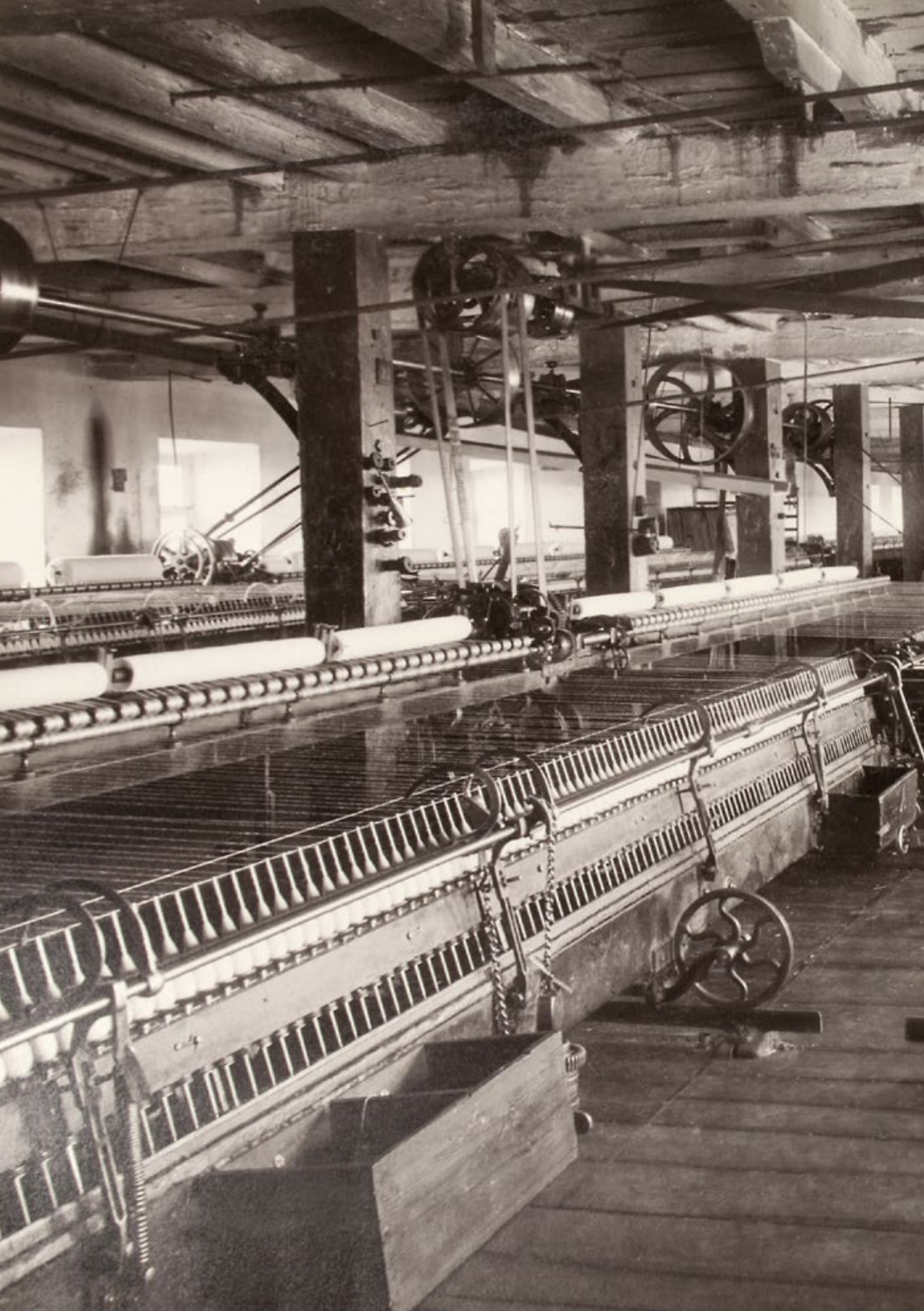

Näide Hiiu-Kärkla kalevivabrikus palga maksmiseks kasutatud „klubidest“, antud juhul väärtusega 20 kopikat.

Sindi kalevivabrik.

Sindi kalevivabrikut hakkas 1832. aastal rajama küll mitte mõisnik, vaid Riia kaupmees Johann Christoph Wöhrmann, kes ostis selleks aasta hiljem Sindi kroonumõisa päriliku rentimisõiguse, kuid soovitanud oli talle seda asukohta naaber, Taali ja Tõstamaa mõisnik Johann Erich Staël von Holstein, kes ise tegeles villalambakasvatusega. Ka Sindis tekkis vabriku juurde töölisasula, millest sai hiljem väikelinn. See joonistus on umbes aastast 1900, mil vabrikus töötas ligikaudu 1200 töölis.

Sindi kalevivabriku ketruse saal.

FOTO: HEBENSPERGER, 1870.-1880. A-D.

Sindi kalevivabriku tööliste elamud.

FOTO: HEBENSPERGER, 1870.–1880. A-D.

Üheks peamiseks tööstuskeskuseks Eestis oli juba ajalooliselt olnud Narva, kus sai ära kasutada Narva kose vee-energiat. Sealgi rajati senistele saeveskitele lisaks kõigepealt kalevi- ja linavabrikud, mõlemas üle 1000 töölise. Kuid 1857. aastal ostis Bremenist pärit Moskva kaupmees Ludwig Knoop Suthoffide perekonnalt Kreenholmi saare, kuhu senise kahe saeveski asemele hakati juba samal kevadel rajama uut hiigelsuurt tekstiilitööstusettevõtet, Kreenholmi Manufaktuuri. Selleks asutati aktsiaselts oma aja kohta tohutu, kahe miljoni rubla suuruse põhikapitaliga (hiljem kasvas see mitmekordseks). Knoop oli osanik 122 Venemaa puuvillavabrikus ja talle kuulus monopol Inglise puuvillamasinate

Kunda tsemendivabrik aastal 1910.

sisseveole Vene impeeriumisse. Juba järgmise aasta sügiseks jõuti nii kaugele, et esimesed 9000 Inglismaalt toodud värtnat hakkasid tööle. Vabrikukompleksi ehitati aja jooksul aina suuremaks, lõpule jõudis Kreenholmi Manufaktuuri rajamine alles sajandi lõpuks. Jõuallikateks olid alguses neli vesiratast, hiljem lisati võimsamad veeturbiinid. Värtnate arv kasvas sajandi lõpuks poole miljonini (10% Vene riigi puuvillatööstusest). Ühe töölise hooldada oli keskmiselt 450 värtnat ja ühe tööpäevaga ketras ta sama koguse lõnga kui käsivokiga oleks suudetud kümne aastaga. Ettevõtte oli kasumlik, dividendimaksed regulaarsed ja küllatki suured.

Puuvillavabriku tööstushooned Kreenholmi saarel ja nn väike juga.
Foto: Julius Krick, u 1890.

Kreenholmi Manufaktuur tsaariaja lõpul.

NARVA STREIK 1872

Juba 1860. aastal töötas Kreenholmis 2000 töolist, neist 40% mehed, 40% naised ja 20% lapsed. 1870 oli töölisi 4500 ja sajandi lõpul 5400. Töölisi värvati nii Eestimaa kui ka Peterburi kubermangust, lapstöölisi saadi osalt Peterburi kasvatusmajadest. Esialgu toodi osa tööjõudu (eriti naiskangruid) ka Saksamaalt, kuid nad ei suutnud kohalike oludega kohaneda. Ühel 1860. aasta kevadööl põgenes 150 saksa töolist Kreenholmist. Hiljem kasutati sakslasi ja inglasi peamiselt meistrite ja kõrgepalgaliste oskustöölistena. Enamik töolistest olid eestlased – aastaks 1872 juba 3244 ehk 70% üldarvust. Tööpäev kestis enamikul töolistel 14 tundi, mille sisse ei olnud arvestatud tunniajast lõunat, töönädal kuus päeva. Laste tööpäev oli lühem, kuid nemad käisid lisaks ka vabrikukoolis. Palgad olid nigelad: meeste kuu-palk 7,5–9 rubla, naistel 6,5–9, lastel pool naiste töötasust. Töötingimused olid rasked, sagedased olid mitmesugused trahvid ja mahaarvamised. Vabrikul oli oma erapolitsei, kes võis töölisi karistada trahvide, kuni kahepäevase aresti ja alguskümnenditel ka vitsahoopidega. Küllaltki tihti tuli ette tööõnnetusi. 1869. aasta kevadel murdusid vabrikust lahkuvate tööliste tunglemise tõttu üle jõeharu viiva silla piirded, 150 inimest kukkus kiirevoolulisse jõkke ja osa neist uppus. Mõni aeg hiljem varisesid kokku tellingud uue

vabrikukorpuse ehitusel. Taas oli mitmeid hukkunuid ja väga palju vigastatuid. 1869 tabas vabrikut ka tüüfusepidemia, millesse nakatus ligi 2000 töolist, kellest 176 suri. 1872 järgnes koolerapuhang, surnuid mõnel väitel koguni 334. Haiguse leviku takistamiseks kästi kõiki vabriku aknaid ruumide tuulutamiseks lahti hoida, omavolilise sulgemise eest ähvardas 5-rublane trahv. Töölised töötasid kuumades ruumides tavaliselt pesuväel – nüüd siis lisaks tugevas tuuletõmbuses, mis tõi kaasa külmetushaigusi. Mingeid haigusrahasid aga polnud – nagu polnud ka puhkusi. Võrdluseks: samal aastal määrati aktsionäridele dividendideks koguni 35% põhikapitalist. Töölise rahulolematust töötingimuste ja vabriku juhtkonnaga kasvas äärmuseni. Samal ajal oli Venemaal juba esinenud üksikuid streike ja kuuldused neist olid jõudnud ka Kreenholmi töölisteni. 1870 olid streikunud Peterburi Nevski puuvillaketrusvabriku töölised, sama aasta suvel Kunda tsemenditehase ehitustöölised, kelle palk hilines. Nüüd jõudis järg Kreenholmini, kus puhkes tollase Vene riigi seni suurim streik.

7. augustil 1872 nõudsid kangrud akende sulgemist ja töötingimuste parandamist. Juhtkond põikles. Paar päeva varem olid 800 jõe süvendamisel (uute turbiinide veega varustamiseks) töötanud ehitustöölised nõudnud koolera tõttu lõpparvet. Seda nad ei saanud, kuid umbes 200 neist lahkusid omavoliliselt. Peagi järgnes neile teist nii palju ja

ülejäanud peatasid töö. 14. augustil katkestasid töö ka 500 kangrut ning esitasid direktor G. Kolbele oma nõudmised: tööpäeva lühendamine, palgatõus 14%, trahvide kärpimine, lastele rohkem kooliaega. Selle peale esitasid omad nõudmised ka ketrajad, kes moodustasid enamuse töolistest.

Töötajate nõudmised augustis 1872:

Lubada lõunat pidada senise 1 tunni asemel 1/2 tundi (st vähendada lõunapausi aega!).

Lubada alustada tööd hommikul 5.30 senise 5.00 asemel.

Maksta 50-arssinase kangatüki valmistamise eest 40 kopikat.

Trahvida masinaosa lõhkumise eest vastavalt selle maksumusele, mitte suvaliselt.

Halva töö ja vähese tööviljakuse eest mitte trahvida, vaid vallandada.

Eemaldada vabriku hospitalist velsker Palkin.

Vahetada välja „starosta“ (vabrikupolitseiniku) ametis olnud Peeter Säkk.

Mitte teha arveraamatust mahaarvamisi ilma omaniku nõusolekuta.

Lubada lastele rohkem aega kooliskäimiseks.

Töö esialgu siiski jätkus. Narva tõttas nüüd Eestimaa kuberner vürst M. Šahhovskoi (hilisema kurikuulsa venestaja

sugulane), kelle soovil valisid töölised endi seast läbirääkijad, pooled eestlased, pooled venelased. 21. augustil saavutatigi läbirääkimistel mõningast edu. Kokkuleppe sõlmimisel viibisid kohal kuberner Šahhovskoi, Peterburi sandarmivalitsuse ülem Birin ja nelikümmend tööliste esindajat. Rahuldati enamik tööliste nõudmistest, välja arvatud töötasu küsimus, sest see sõltus turuhindadest, ja personaalküsimused (velsker Palkin, kordnik Säkk). Kokkuleppe kinnitas parun L. Knoop. 22. augustil asusid kangrud taas tööle.

Kuid direktor Kolbe valmistus talle vastumeelsete tööliste vallandamiseks ja see tekitas uut ärevust. Pühapäeval, 10. septembril läksid kuus tööliste esindajat eesotsas eestlaste Vilhelm Preismani ja Jakob Tammega Narva võimude jutule, ent arreteeriti seal. Kui see vabrikus teatavaks sai, algas seal päev hiljem suurem vastuhakk. Mässajad sulgesid Kreenholmi saarele viiva silla, ei lasknud ülejäänuid tööle ning nõudsid arreteeritute vabastamist. Haagikohtunik koos politseikordnikega proovis küll silda vabastada, kuid neid loobiti kividega. Kividega loobiti ka administratiivhooneid. Olukorra uuesti kontrolli alla saamiseks pöördus samuti kiviga pihta saanud haagikohtunik abipalvega sõjaväe poole. Kohale tuli pool pataljoni sõdureid polkovnik Reinvaldi juhtimisel, kes võttis vabriku oma kontrolli alla. 12. septembril toimusid uued kogunemised töölisasulas, kus nõuti Preismani, Tamme ja nende kaaslaste vabastamist.

Kohale saabunud kuberner Šahhovskoi palus lisaks vabrikut juba valvavatele sõduritele Jamburgist (Peterburi kubermangust) abijõude. 13. septembriks oli olukord kindlalt sõjaväelaste kontrolli all ja 14. septembril taastus osaliselt vabriku töö.

Alustati juurdlust korratuste põhjuste ja nendes osalenute väljaselgitamiseks. 15. septembril, kui töö vabrikus oli täielikult taastunud, arreteeriti 22 isikut, keda kahtlustati otseses mässus osalemises. 19. septembril viidi sõdurid vabrikust ära. Juurdlus jõudis järeltulele, et korratustel ei olnud poliitilisi motiive, ning toimunud sündmuste põhjuseks tuleb pidada vabriku oskamatut juhtimist selle administratsiooni poolt. Direktor Kolbe ja veel mõned ametiisikud hiljem ka vallandati. Augustistreigi volinikud (V. Preismann kaastega) vabastati küll vahi alt, kuid neid ei võetud enam vabrikusse tööle. Vallandati teisigi mitteusaldusväärseks peetud töölisi, mõnel väitel koguni 405.

Kreenholmi streik oli siiski mõõdukalt edukas: tööpäeva lühendati poole tunni võrra, 14 tunnilt 13,5 tunnile, laupäeviti lõpetati töö nüüd kaks tundi varem, tehti muid väiksemaid mööndusi. Seega kehtis Kreenholmi Manufaktuuris alates 1872. aasta septembrist 79-tunnine töönael senise 84-tunnise asemel.

1869. aasta tõi Eesti ellu tohutu muutuse – raudtee. Maikuus algasid Tallinna–Peterburi raudteeliini ehitustööd. Seni oli liiklus käinud mööda postimaanteid ja kohalikke teid ning mööda vett. Ikka harjunud moel, aeglaselt, suure aja- ja ka rahakuluga. Kel küüthobuste jaoks raha polnud, rändas jala või palus end juhuslike möödujate vankriservale. Moodsamaid võimalusi muidugi tunti – näiteks Tartust sai kubermangulinna Riiga suvisel navigatsioonihooajal kõige kiiremini ja hõlpsamalt nii, et sõideti esmalt ratasaurikuga Pihkvasse, istuti seal mõnele Peterburi–Varssavi liini rongile ja Dvinskis (Dünaburg, Daugavpils) ümber Riiga viivale haruteele. Tallinnast Peterburi sai samuti laevaga, kuid sugugi mitte millal tahes.

Mõtleme Eestile kui igipõlisele transiitmaale ida ja lääne vahel, kuid see pole alati nõnda olnud. Ehkki meie geograafiline asend oli ikka sama, muutus Eesti pärast hansaaegu, läbi terve Rootsi ja Vene aja aina kõrvalisemaks, eelkõige põllumajanduspiirkonnaks, minetas oma kaubandusliku tähtsuse. See oli nüüd ala, mis tuli kuhugi jõudmiseks lihtsalt läbida või millest mööduda. Tallinn oli küll Eestimaa kubermangu keskus ning kindlustuste hiljutise, pärast Krimmi sõda ette võetud lammutamise järel just peterburglastele meeldiv turismi- ja kuurortlinn, kuid täiesti provintslilik. Tallinna sadamal oli mingisugune veidi enam kui kohalik tähtsus ainult siis, kui Soome lahe idasopp hilissügisel ja kevadel juba või veel jääs oli, Tallinna sadam aga töötas; siis toimis see Peterburi eelsadamana, impeeriumi pealinnale vajalike kaupade, eelkõige luksuskaupade sisseveoks. Väljaveosadamana oli isegi Pärnu kaubakäive neli korda suurem – sealtkaudu liikusid läände

Mulgimaa, Vigala kandi ja Pihkva kubermangu lina ning muudki põllumajandussaadused.

Raudteede rajamine oli parasjagu nii moeasi kui ka üks majandusarengu peamisi mootoreid. Lääne-Euroopa oli nendega juba kaetud, Venemaal aga oli asi hiljem käima läinud. Ehitati neid peamiselt erarahaga ja käitati eraettevõtetena, kuid riik andis ehitusloa, tagas investoritele (kes tulid peamiselt välismaalt) iga-aastase vähemalt viieprotsendilise dividendimakse ning kohustus raudtee kokkulepitud aja pärast aktsiaseltsidelt välja ostma.

Eestimaad valitses sisuliselt rüütelkond ja selle helgemad pead olid juba ammu raudtee vajalikkusest aru saanud. Asja algatamiseks oli tehtud mitmeid katseid, rüütelkonna peames taotles korduvalt riigilt kontsessiooni raudtee rajamiseks, kuid pealinnas Peterburis ei tahetud vedu võtta. Balti raudteed ei peetud oma raudteevõrku alles rajama hakanud Venemaal kuigi tähtsaks, sellega seoses ei tahetud endale mingeid rahalisi kohustusi võtta, riik ei soovinud ehituslubagi anda, ehkki trass oli juba maha märgitud, mõisnikud raudteealuse maa loovutanud ja muidki eeltöid ära tehtud. Enne taheti valmis ehitada impeeriumi ja selle sõjajõudude jaoks olulisemad liinid. Kui Balti raudtee hiljem siiski rajati, siis oligi selle siinseks otspunktiks mitte Tallinn, vaid Paldiski kui suur mereväebaas ja erinevalt Tallinnast tõesti aastaringselt peaaegu jäävaba sadam (nagu pilkeks olid just kahel esimesel raudtee valmimise järgsel aastal rasked jääolud ja sadam külmus kinni).

Lõpuks võtsid initsiaatorid – peamiselt ikka needsamad ettevõtlikumad Eestimaa mõisnikud – riski enda kanda ja ehitusluba saadi 1868. aasta hilissuvel kätte. Raudtee ehitamiseks kohustuti veel

samal aastal asutama Balti Raudtee Selts. See ka loodi, peakorteri-ga esimesel paaril aastal Tallinnas, hiljem Peterburis; aktsiaseltsi etteotsa valiti senine rüütelkonnapeamees vabahärra Alexander von der Pahlen. Ent uued nähtused polnud mitte ainult raudteed, vaid ka aktsiaseltsid (varasemate ettevõtlusvormide asemel, milles omanikud vastutasid võlgade eest kogu oma vara, naha ja karvade-ga); niisiis olid mõlemad üks kahtlasevõitu värk, mistõttu võim seadis veel ühe lisatingimuse – loodava aktsiaseltsi põhikapitaliks tuli koguda kogu liini ehitusmaksumusele vastav tohutu summa, ligi 26,4 miljonit hõberubla. Umbes nii palju maksid kõik Eestimaa kubermangu talukohad kokku. Kõikuga kursiga paberrublates oli seda kõike veel oma poolteist korda rohkem. Sellist raha siinsel aadlil ega kaupmeeskonnal muidugi polnud, investorid tuli Peterburi pangamajade abiga leida välismaalt, põhiliselt Inglismaalt, ja lõpuks – kui raha juba suuremas osas koos oli – tuli siiski appi ka riik, garanteerides dividendi mitte küll viis, kuid siiski vähemalt kolm protsenti aastas ja raudtee hilisema väljaostu.

1869. aasta kevadeks oli kogu asjaajamine selja taga ja tööd võisid alata. Pea- ja alltöövõtjad palgati Venemaa suurtelt ehitus-tandritelt ning nad tõid ühes omad meeskonnad ja tööbrigaadid. Rööpad toodi laevadega Inglismaalt ja Belgiast Tallinna, Paldis-kisse ja Narva, 416 km pikkuse raudtee ehitustööd alustati mitmest kohast korraga. 12 000 töölise kätega (teiste seas oli tuhandeid eestlasi eelkõige hobusemeestena) ehitati kogu raudteetaristu val-mis kõigest veidi enam kui aastaga. Tagantjärele võib kahetseda, et see ei toimunud aasta varem, nälja-aastal 1868, mil sellest olnuks rahvale suur ja kohene abi.

Kontrollimiste ja vastuvõtmiste järel avati liin oktoobris 1870 liikluseks. Võrreldes senise postitõlla või vankriga viis rong nüüd Tallinnast Peterburi lausa uskumatuna näiva 11–12 tunniga. Raudtee ehitamine oli rüütelkonna initsiatiiv, kuid suurt ja kohest kasu sai sellest kogu maa, eriti Tallinna linn, mis muutus kiiresti kogu impeeriumi üheks olulisemaks kaubasadamaks. Enne raudtee valmimist oli Tallinna sadama aastakäive olnud vaid 400 000 rubla ümber. Konkreetselt 1869. aastal oli see küll üle 1,8 miljoni rubla, kuid suuresti tänu raudtee ehitustöödeks kohale veetud rööbastele, esimestele veduritele jne. Kümnekond aastat hiljem, aastal 1880, jõudis sadama käive aga 131,3 miljoni rublani. Isegi kui arvestame rubla kursi vahepealse langusega, oli kasv isegi hea 1869. aastaga võrreldes vähemalt viiekümnekordne! See jäi küll ka laeks, seejärel kasv peatus, sest ehitati ju mujalgi, ka paranesid Peterburi enda sadamaolud.

Tallinn jäi siiski ka uues veomahus impeeriumi pealinna eel-sadamaks eelkõige talveperioodil, suures ülekaalus oli endiselt sissevedu, sealhulgas pealinna ülakihi tarbeks. Balti raudteed pilgati seetõttu isegi „apelsiniraudteeks“. Kuid raudtee omandas lisatähtsuse tänu hiljem ehitatud haruliinile Tartusse ning sealt Valga kaudu Riiga ja Pihkvasse. Eesti oli nüüd ühendatud Venemaa sisepiirkondade ja sealsete ammendamatuena näivate majanduslike võimalustega, eelkõige nihkus vahetusse lähedusse suure ostjaskonna ja ostujõuga Peterburi turg – ja ka sealne tööturg.

Viimane asjaolu tõi kiiresti kaasa struktuurimuutuse Eesti põllumajanduses. Sajandeid oli Eesti olnud mastaapse teraviljakasvatuse maa. Võiks peaaegu öelda, et monokultuuriline maa.

Vene ja Ukraina mustmullavööndi odava viljaga suudeti aga aina vähem võistelda ning meie põllumajandus oli sama hästi kui kriisis. Nüüd muutusid olulisemaks hoopis piimakarjandus ja nuumloomakasvatus. Esmalt mõisates, seejärel aina enam ka taludes. Just piima kokkuveoks, jahutamiseks ja töötlemiseks tekkisid ühistud – taas esmalt mõisnike omad. Peagi läks igal öösel Peterburi poole eraldi piimarong, värske piima hind aga oli suurlinnas nii kõrge, et raudtee ümbruses tuli või ja juustu valmistamiseks mõeldud meiereisid sulgeda ning piirduda ainult selle piima ümber-töötlemisega, mis mingite turukõikumiste tõttu pealinnast tagasi tuli. Raudteest kaugemal seevastu asutati just meiereisid. Kaubaks läks aga hästi ka kõik muu – sea- ja loomaliha ning elusloomad, kartulid ja neist aetud piiritus, aedviljad, munad, kala...

Selle kõige turustamiseks asutati Peterburis ühistu *Pomeštšik* (Mõisnik) – taas Eesti ala mõisnike poolt, kuid omad ühendused ja kokkulepped tekkisid ka talunikel. Ühtlasi avas raudtee võimalused Kunda ja Aseri tsemendi massiliseks turustamiseks Venemaal. Varasemast palju väärtuslikumaks muutusid seni suuresti niisama seisvad metsad ja metsamaa tähtsustus ka võimaliku krediiditagatisena, uus laenuraha aga võimaldas palju muudki ära teha. Metsad seati korda, puidu väärimiseks hakati rajama saeveskeid, mööbli- ja tõrvavabrikuid. Maksutulud sellelt kõigelt kasvasid.

Raudtee rajamiseks vajaliku hiigelsumma kokkuajamine tõi siiakanti esimest korda suure raha, tekkisid sellega seotud uued hoiakud ja harjumused. Poolfeodaalne maa jõudis kapitalismi ning selle senine ajast ja arust ühiskonnamudel hakkas kärisema. Just sel ajal – ehkki muidugi mitte tänu ainult raudteele, vaid kogu

Balti raudtee valmimise puhul Tallinna Balti jaama ees 1870 tehtud ülesvõte. Keskel Balti Raudtee Seltsi president vabahärra Alexander von der Pahlen.

Balti Raudtee Seltsi aktsia. Balti raudtee polnud just ülikasumlik, kuid seda polnud pea ükski teinegi raudteefirma Vene riigis. Hakkama saadi samamoodi kui teised ja kui raudtee 1893. aastal riigistati, oleks selts ise tahtnud seda edasi pidada.

Balti jaam Tallinnas.

Pärast Krimmi sõda kerkis ka eestlaste seas majandusharuna rohkem esile merendus ja üldse kõik meresõiduga seotu. Kaubalaevaselts Linda oli rahvusliku liikumise suurim majanduslik ettevõtmine. Linda loodi lätlaste eduka laevaseltsi Astra eeskujul – nagu õige mitmed teisedki ärkamisaja ettevõtmised olid kopeeritud veidi varem „ärganud“ lätlastelt. Loogika asja taga oli see, et terav maapuudus ei lase eestlastel majanduslikult edukad olla, mistap tuleb väljarändamise vältimiseks hakata kündma veteavarusi. Tallinnas rajatud selts paisus kiiresti enam kui tuhande liikmeni (aktsionärini) ja laienes väljapoole Eestimaa kubermangu, sellel olid abiseltsid Peterburis, Narvas, Kolgal, Rakveres ja Tartus. Enamik liikmeid polnud ise merega

Aastal 1879 asutatud (1881. aastal riigivõimude kinnituse saanud) kaubalaevaseltsi Linda aktsia.

seotud, vaid lootsid lihtsalt seltsi edust osa saada. Osteti kaks kaubalaeva ja esiotsa kõik sujus, raha voolas muudkui juurde ja aktsiakapital paisus üle 200 000 rubla. Ent omavaheliste tülide, juhtkonna oskamatus ja kuritarvituste tõttu muutus selts 1892. aastal maksejõuetuks ja likvideeriti juba järgmisel aastal. Pankrotimenetlus ise venis üle sajandivahetuse. Lõpuks said aktsionärid igalt investeeritud rublalt tagasi vaid 22 kopikat. Rahvusliku ettevõtte presenteeritud ja käsitatud Linda pankrot oli eestlusele raske löök, ehkki selle majanduslikku mõju on üle hinnatud.

muutunud ajavaimu tõttu – asutati Eestis esimesed kommertspan-
gad, krediit sai kättesaadavaks aina suuremale hulgale elanikest
ning kogu majanduslik, olmeline ja kultuuriline areng kiirenes
hüppeliselt. Raudtee tõi endaga kaasa tööstusettevõtted ja muutis
elu palju dünaamilisemaks, avardas ka lihtrahva liikumis-, töö- ja
õppimisvõimalusi. Võimalusi senisest enam ise teha, ise otsustada,
ise oma elu eest vastutada. Eesti hakkas ruttu muutuma linnas-
tunumaks, industriaalsemaks ja jõukamaks – esialgu küll pigem
maa tervikuna, mitte niivõrd selle enamurahvus eestlased. Ent
siiski mõjutasid uued tuuled aina enam ka neid.

Uus tööstusliku tõusu aeg algas Eestis 19.–20. sajandi vahetuse
paiku ja järel. Eriti Tallinnas läks lahti ehitus- ja tööstusboom
seoses impeeriumi kaitsejõudude forsseeritud moderniseerimisega
pärast kaotust Vene-Jaapani sõjas ja Peeter Suure merekindluse
ehitustöödega. Tallinnasse rajati kiirkorras kolm suurt laevatehast
ja muid metallitööstusettevõtteid

Moodsa tööõiguse süünd oli kogu Euroopas tihedalt seotud
industrialiseerimisega, mis algas esimesena Inglismaal 18. sajandil.
Uute tehaste ja vabrikute töötegija oli nüüd varasemaga käsitöö-
tootmisega võrreldes hoopis teistsuguses, masinatest määratud
keskkonnas, mis oli täis seninägematuid ohte. Et valdkond oli alg-
selt õiguslikult reguleerimata, sõltuti peaaegu täielikult tööandja
tahtest. Lisaks polnud töö enam midagi iseenesestmõistetavat,
nagu see oli isegi kasvava ülerahvastuse tingimustes olnud vanas
agraarühiskonnas. Vahel seisnes töötaja vabadus nüüd vaid selles,
kas võtta töö vastu või mitte. Samuti sattusid tööd ja leiba soovijate
seas oma väiksemate füüsiliste võimete tõttu raskesse olukorda

Vene-Balti laevaehitustehas. Ülejäänud kaks olid Bekkeri ja Noblessneri laevatehas. Ent Tallinna kerkisid sellal ka Dvigateli vagunitehas, elektrotehnikatehas Volta, Balti Puuvillavabrik jt ettevõtted.

naised ja lapsed. Üldse sissetuleku ja elatiseta jäämise oht sundis aga inimesi leppima ka väga viletsate töötingimustega. Esimesi asju, mida peeti tarvilikuks reguleerida töökaitse valdkonnas, oligi laste töö. Hakati piirama tööle lubatavate laste vanust ja tööaega ning pöörama enam tähelepanu töötingimustele.

Venemaal, kus hoogsam industrialiseerimine sai alguse alles pärast Krimmi sõda, kopeeriti esialgu Inglismaa industrialiseerimise mudelit ja ka sealset sotsiaalpoliitikat, mis taotles eelkõige alaealiste ja naiste töötingimuste parandamist. Briti sotsiaalseadusandlus ulatub tagasi 1802. aastasse, mil võeti vastu seadus alaealiste tööaja piiramiseks tekstiilitööstuses. Nii see kui ka järgmine,

1819. aasta seadus, jäid siiski vaid paberile. Esimene, mis täies ulatuses ellu rakendati, oli 1833. aasta vabrikuseadus, *Factory Act*. Seetõttu peetakse 1836. aastat, mil see jõustus, rahvusvaheliselt töökaitse sünniaastaks. Selle seadusega keelati alla 9-aastaste laste töölevõtmine ning piirati kuni 12-aastaste laste tööpäeva 8 tunniga ja 13–18-aastaste oma 12 tunniga. Keelustati alla 18-aastaste öötöö. Seadus kohustas andma lastele vähemalt kaks tundi kooliharidust päevas. Seadusesätete täitmise kontrollimiseks asutati vabrikuinspeksioon – just see kontrollimehhanismi olemasolu oligi peamine erinevus võrreldes varasemate eeskirjadega.

Inglismaa eeskuju levis teistesegi Euroopa riikidesse ja täiendava ajalise nihkega ka Venemaale. Teiseks eeskujuks oli Vene seadusandluses kaua Preisimaa – nii selle geograafilise kui pikka aega ka teatud ideoloogilise läheduse tõttu –, ent 19. sajandi viimasel kolmandikul oli juba vastupidi: Preisimaa ja ühendatud Saksamaa said omas ajas kõige eesrindlikuma töö- ja sotsiaalseadusandluse ning vahe sotsiaalmajanduslikult mahajäänud Venemaaga kärises. 19. sajandi lõpuaastateks oli kogu Lääne-Euroopas jõutud valdava arusaamani, milline peaks tööleping olema: kahepoolne, vormilt pigem kirjalik, selles peaksid kajastuma töötegemise aeg ja koht ning töö eest makstava palga suurus. Kasutusele olid võetud etteteatamistähtjad lepingu ülesütlemise puhuks. Tööandja oli kohustatud korraldama tööd nii, et see ei oleks ohuks töötaja elule ja tervisele. Lubatud olid juba ka ametiühingud ja teatud tingimustel streigidki.

Vene impeeriumis moodustati alates 1859. aastast mitmeid komisjone eriti alaealiste töötingimuste uurimiseks, koostati

mitmesuguseid seaduseprojekte ja neis sätestatud osalt juba ka rakendati vabatahtlikult, kuid vastava, alaealiste tööd vabrikutes ja tehastes käsitleva seaduseni jõuti alles aastal 1882. Tolle aasta 1. juunil vastu võetud seadusega keelati vabrikutes alla 12-aastaste laste töö kasutamine. 12–14-aastased lapsed tohtisid päevas töötada vaid 8 tundi (siia ei olnud arvestatud vaheaegu). Nelja tunni järel tuli anda neile vaheaeg puhkamiseks ja einetamiseks. Öötöö ja tervist kahjustavad tööd, samuti töö pühapäevadel ja pühadel, olid lastele keelatud. Neil alaealistel, kel puudus vähemalt üheklassilise rahvakooli lõputunnistus, tuli lubada õppida kuni kolm tundi päevas (18 tundi nädalas). Järelevalve teostamiseks loodi nüüd ka Venemaal vabrikuinspektsioon. Seadus jõustus 1. mail 1884. Vaid poolteist kuud pärast seda, 12. juunil 1884, kehtestati uus seadus (jõustus 1. oktoobril), mis tegi 12–14-aastastele lapstööliste kooliskäimise kohustuslikuks, kui neil puudus üheklassilise rahvakooli lõputunnistus. Seadus lubas 12–14-aastastel töötada järjest ilma vaheajata kuus tundi tingimusel, et töö ei kahjusta nende tervist. Juba järgmisel, 1885. aastal, keelati kõigi alla 17-aastaste alaealiste ja naiste öötöö tekstiilitööstuses.

Enamiku vabrikutööliste tööaeg oli normeerimata ja kestis endiselt 12–14 tundi, hooajaliselt töötavates ettevõtetes (saeveskid, tsemendi-, lubja- ja tellisetehased) isegi 15–16 tundi päevas. Venemaa ei erinenud selles teistest riikidest, kõikjal oli reeglina piiratud vaid laste tööaeg. Väsimus põhjustas sageli tööõnnetusi. Haiguskindlustus, samuti töötus- ja pensionikindlustus puudusid.

1890. aastail, kui Venemaal algas kiire tööstuslik tõus, sagenesid streigid, millega nõuti töötingimuste parandamist, tööpäeva

Waldhofi tselluloosivabrik Pärnus 1904.

lühendamist ja palgatõusu. Kõige aktiivsemalt nõudsid tööpäeva lühendamist kahe tunni võrra tekstiilitöölised, kelle tööpäev oli Venemaal üks pikemaid – kuni 14 tundi. Töösturid olid sel ajal, majandusbuumi oludes juba mööndustega päri. 1897. aasta 2. juuni seadusega tööaja pikkusest ja jaotusest vabrikutööstuses kehtestati Vene riigi tööstusettevõtetes kuuepäevane töönael. Maksimaalseks töötundide arvuks päevas ühe vahetusega töötamisel määrati 11,5 tundi ja pühade-eelsetel päevadel, laupäevadel ning öötööl 10 tundi. Kahe vahetusega ettevõtetes lubati tööpäeva pikendada 12 tunnini, kuid kahe teineteisele järgneva nädala tööaeg piirati 108 tunniga. Peale tööaja üldise normi lubas seadus

Franz Krulli tehase töölised 1895. aastal.

ka ületunnitööd (mis kujuneski väga üldiseks) ning kehtestas kohustuslikud puhkepäevad. Seadus jõustus 1. jaanuarist 1898. Järelevalve oli endiselt vabrikuinspeksiooni ülesanne, kes määras rikkumiste korral ettevõtjatele rahatrahve.

Selle seadusega kehtestati esmakordselt tööstustöölise (alates 15. eluaastast) tööaja riiklik maksimaalne norm 11,5 tundi päevas ehk 67,5 tundi nädalas ning puhkeaja kestus. Tööaja lühenemisega kaasnes lisaks palgatõus. Ettevõtetes kehtestati juhatusel koostatud, kuid vabrikuinspektori poolt kinnitatud sisekorraeskirjadega tööajakorraldus – tööaja algus ja lõpp, puhkuseks ja einetamiseks antav vaheaeg, muud tööpäevasisesed vaheajad, ühest vahetusest

teise ülemineku kord, puhkepäevad. Enamikule töolistest tähendas uus seadus tööpäeva lühenemist 1,5–2 tunni võrra. Näiteks Eesti-
maa suurima tööstusettevõtte, Kreenholmi Manufaktuuri juhatus
otsustas seaduse väljakuulutamist ära ootamata lühendada alates
21. aprillist 1897 tööpäeva kahe tunni võrra – 13,5 tunnilt 11,5
tunnile, laupäeval 10 tunnile, seega töötundide arvu nädalas 79-lt
67,5-le. Ühtlasi tõsteti päevapalka ja tükitööhindu 10–15%, et töö-
lised ei kaotaks tööaja lühenemise tõttu palgas. Ka paberi-, puidu-,
keemia- ja muudes mineraalainete töötlemise ettevõtetes seati sisse
11,5-tunnine tööpäev. Neis lühenes tööpäev poole tunni võrra.
Üksikutes suuremates ettevõtetes kehtestati veelgi lühem tööpäev:
Waldhofi tselluloosivabrikus 10-tunnine, A. M. Lutheri mehaanilises
puidutöötlemise vabrikus 11-tunnine, F. Wiegandi, Volta ja Fr. Krulli
masinatehases 11-tunnine, Dvigateli vagunitehases 10,5-tunnine.

Kaotus Vene-Jaapani sõjas ja juba enne seda pikemalt kestnud
majanduskriis viisid Venemaal 1905. aasta revolutsiooni puhke-
mise ja isevalitsuse asendumiseni mõõdukama, nõndanimetatud
duumamonarhiaga. Tekkisid legaalsed ametiühingud. Revolutsioonipäevil nõudsid Eesti tööstusettevõtete töölised 10-tunnist
tööpäeva, ehkki Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei
kohalik komitee kutsus juba 1905. aasta jaanuaris üles võitlema
8-tunnise tööpäeva kehtestamise eest „nagu meie vennad Piiteris“.
Tallinna, Narva ja Tartu tööliste 1905. aasta kevadel ja sügisel
toimunud üldstreikide tulemusena lühendasidki ettevõtjad töö-
päeva keskmiselt ühe tunni võrra, vähendasid ületunnitööd, tõstsid
palka ning parandasid muid töötingimusi. Revolutsioonipäevil ja
vahetult nende järel tegeles ka Venemaa valitsus tööpäeva seadus-

andliku lühendamise teemaga, kuid olude rahunedes lükati need projektid taas kalevi alla. Üldine areng viis siiski samm-sammult vabamate lepingusuhete ja suurema töökaitse suunas.

Siiski tuleb rõhutada, et tööstustöölise kaitseks loodud seadused ei laienenud elanikkonna enamusele – talurahvale. Nende tööolusid reguleerisid endiselt – niivõrd-kuivõrd – Eesti- ja Liivimaa talurahvaseadused ja tavad. Näiteks tööaeg sõltus maal ikka eelkõige aastaajast, ilmast ja vajadustest. Linnaelanike enamuse jaoks aga oli tähtsaim endiselt Balti provintsiaalseadustiku kolmas jagu, 1865. aastal kodifitseeritud Balti eraseadus, mis kehtis hiljem muudatustega ka Eesti Vabariigis kuni 1. jaanuarini 1941 (mil juba Nõukogude okupatsiooni tingimustes kehtestati Vene NFSV tsiviilkoodeks) ja uuesti Saksa okupatsiooni päevil 1941–1944.

Balti eraseadus oli ideeliselt kantud juba arhailiseks muutuvast paternalismist, mis kaitses vaidlusküsimustest hoopis rohkem tööandjat kui töötajat. Töölepingud olid selles jaotatud kaheks eri alaliigiks (teenistusleping ja teenimisleping), mis reguleerisid vastavalt kas tööliste ja teenistujate füüsilist ja vaimset või majateenijate tööd) ning neid käsitleti võlaõiguse sätete alusel kui isiku tööjõu teise isiku käsutusse andmise lepinguid üsna sarnaselt mis tahes muu vara teise isiku kasutusse andmise lepingutega. Mõlemad kirjeldatud töölepingu liigid võisid olla sõlmitud suuliselt ning mingit ettekirjutatud vormi ei olnud. Polnud ette nähtud tüüptingimusi ega ka töö- ja puhkeaja täpsemat reguleerimist, polnud palga- või tööraamatuid. Samuti rakendati töölepingutele lepingu siduvuse põhimõtet – neid lubati ühepoolset lõpetada üksnes konkreetsetel seaduses sätestatud juhtudel, st lihtsalt lahkumissoovist ei piisanud.

Aja jooksul hakati Balti eraseaduse sätteid aina rohkem laiendada ka talurahvale – nende eranditega, mis tulenesid talurahvaseadustest. See-eest kaubanduses, merenduses ja käsitöös oli vastupidi – eeliskohal oli vastava valdkonna enda regulatsioon, nii kirjalikus kui ka tavaõiguslikus vormis, ja alles seejärel tulid Balti eraseaduse sätted.

Balti eraseadusega võrreldes oli tööstustöölistel lihtsam soovi korral oma töökohast loobuda, ka pidi nende tööleping olema tingimata kirjalik ning kasutati ka palgaraamatuid. Lisaks kehtis neile töökorralduslikke erinõudeid ja töölistel oli õigus valida endile usaldusisikuid, st esineda töövaidlustes kollektiivselt.

„Mõisad põlevad, saksad surevad, mets ja maa saab meitele...“ – see laul sündis 1905. aasta revolutsiooni ajal, mil üle Eesti käis kaks mõisate rüüstamise ja põletamise lainet, esimene oktoobris ning teine detsembris ja 1906. aasta alguses, kui maale tulid Tallinnast sealsete tööliste võitlussalgad. Tõsisemalt sai põletamise, lõhkumise ja rüüstamise läbi kannatada umbes 100 mõisat ehk ligi 10% mõisate üldarvust, sealhulgas süüdati umbes 65 mõisat. Lisaks sai kannatada umbes 50 piiritusevabrikut ehk 20% üldarvust (250). Rüüstati ka mõisakõrtse, kroonu viinapoode ja -ladusid, postkontoreid...

Mõisad võisid ju põleda, kuid saksad siiski ei surnud. Mõisate rüüstamise ajal hukkus ainult üks mõisnik, Arthur von Baranoff

Peningi mõis pärast põletamist 1905. aastal.

FOTO: NIKOLAI KÖNIGSFEST.

Peningi mõisast, temagi rõõvmõrva ohvrina (et kätte saada palgaraha, mida ta oma mõisamoonakatele linnast toomas oli käinud), ning mõnitati Pargi mõisnikku Viktor von Kotzebued, kes peksti läbi, sunniti osalema mõisa lõhkumises ja kandma punast lippu. Vanamõisa parun Otto von Budberg olevat raken-
datud hobuse kõrvale vankri ette ning sõidetud Velise kõrtsi, kus talle heinu ette antud. See-eest karistussalgad lasksid ilma kohtu ja juurdluseta 1906. aastal Eestis maha üle 300 inimese, sõjakohtud mõistsid surma veel ligi 200 inimest, ihunuhtlust sai 600 inimest, sadu pandi vangi või saadeti Siberisse asumisele ja sunnitööle. 1906–1911 pidasid sõjakohtud ligi 100 protsessi, kus süüdistatavaid oli üle 800.

Pärgadega kaetud, 16. oktoobri veretöö ohvrite mälestuseks püstitatud ajutine rist. Ka Estonia teater ehitati peagi seejärel osaliselt nende ohvrite mälestusmärgina – sellest teatrikatuste kirstukaanelaadne välimus.

16. oktoobril (ukj 29. oktoobril) 1905 toimus rahvademonstratsioon Tallinnas, mis algas Kalamajas Soo tänaval asunud Lausmanni tehase juures ning

liikus sealt kesklinna linnavolikogu juurde ja seejärel Uuele turule. Osales 8000–10 000 inimest. Nõuti demokraatlikke vabadusi. Miitingu lõpus saabus turule lähedal asunud ringkonnakohtu juures valvel olnud sõjaväeüksus (u 100–120 sõdurit) ning avas närvid kaotanud kapten N. Mironovi käsul – võimalik, et osalt kaks päeva varem samasuguse demonstratsiooni käigus seal samas naabruses ajutise saksa teatri mahapõletamise mõjul – kogunenute pihta kolmekümne sammu pealt tule. Viie kogu-pauguga tapeti 95 (kaasa arvatud hiljem haavadesse surnud) ja haavati üle 100 inimese. Hukkunute seas oli viis naist ja seitse last, noorim 12-aastane Elisabeth Okkas. Surma sai kaks vene-last ja üks sakslane, ülejäänud olid eestlased. 50 hukku rahva-rohked matused toimusid 20. oktoobril (ukj 2 novembril) ja neid

ei julenud võimud enam segada. 23. oktoobril (ukj 5. novembril) vabastati ametist senine kuberner A. Lopuhhin, kes oli rahutuste alguses Tallinnast põgenenud.

PUHKEPÄEVAD TSAARIAJAL

Iga-aastast korralist puhkust tsaariaegne tööseadusandlus töölistele ette ei näinud. Eesti tööstusettevõtetes kehtis nende rajamisest alates kuuepäevane töönädal, st pühapäev oli puhkepäev. Samuti ei tehtud tööd riiklike ja suuremate kirikupühade ajal. Tsaari-Venemaal peeti vastavalt kujunenud traditsioonidele ka piirkonniti erinevaid lisapähi. Mõnes piirkonnas tähistati näiteks keisri sünnipäeva ning troonileastumise ja kroonimise aastapäeva, tsarevitši sünnipäeva, keisrinna sünni- ja nimepäeva ja mitmeid teisi keisri perekonnaga seotud tähtpäevi. Eestis seda siiski ei tehtud, kuid kirikupühad olid Venemaast osalt erinevad.

Eesti elanikud pidasid 19. sajandi teisel poolel järgmisi pähi: 1. jaanuar, kolmekuningapäev, võinädala reede ja laupäev, paastumaarjapäev, suur reede ja vaikne laupäev, esimene ja teine lihavõttepäeva, taevaminemise päev, nelipühade teine päeva, Peeter-Pauli päev, Kristuse seletamise päev, rukkimaarjapäev, ussimaarjapäev, Maarja kaitsmise ja

eestpalve päev, nigulapäev ning esimene ja teine jõulupüha. Kokku ei tehtud lisaks pühapäevadele tööd 19 pühal.

Seadusandlikus korras sätestati esmakordselt pühapäevarahu ja riiklikud pühad ning suurte pühade eelpäevade õhtupoolikud, mil töötamine oli keelatud, 1897. aasta seadusega. Siis kehtestatud vabrikuseadus nägi ette 14 püha: 1. ja 6. jaanuar, 25. märts, 6. ja 15. august, 8. september, 25. ja 26. detsember, vaikse nädala reede ja laupäev, teine ja kolmas lihavõttepüha (esimene püha langes alati pühapäevale), taevaminemispüha ja püha vaimu väljavalamise päev. 1900. aasta seadusega lisati veel kolm vaba päeva: 2. veebruar, 14. september ja 21. november. Seega olid töölised tööst vabastatud kõigil pühapäevadel ja vähemalt 17 pühal aastas. Mitteõigusklikele töölistele ei olnud kõik pühad kohustuslikud. Ettevõtte administratsioonil oli õigus asendada seadustes loetletud pühad sellistega, mida tähistas kohalik kirik. Eesti tööstusettevõtete sisekorraeeskirjades oli fikseeritud enamasti 18–21 luteri kiriku püha. Õigusklike tööliste suhtes kehtis eriklausel, mille alusel vabastati nad tööst täiendavalt veel 3–5 õigusupühal.

Nii kujunes tööaasta keskmiseks pikkuseks Eesti põhilistes tootmisharudes 292–293 päeva. Otseselt Venemaal oli see enamasti lühem: keskmiselt 282–285 päeva. Kõige lühem tööaasta (vaid 150–180 päeva), ent reeglina ka kõige pikem tööpäev ning rohke ületunnitöö oli sesoonselt töötavates ettevõtetes.

Alates aastast 1906 olid ametiühingud Eestis (nagu kogu Vene riigis) lubatud. Siiski ei saanud vastav liikumine esialgu hoogu sisse, veel enne Esimest maailmasõda oli siin ametiühingute liikmeid vaid 3000 ümber. 1910. aastal alanud uue tööstusliku tõusu ajal nõudsid töölised taas tööpäeva lühendamist. 1913. aastal avaldatud „Tööstusliku töö seadustik“ kodifitseeris siiski vaid kehtiva vabrikuseadusandluse, sealhulgas tööliste töö- ja puhkeaega käsitlevad õigusaktid. Nii jäi tööaeg ettevõtteis endiseks kuni Esimese maailmasõjani. Sõja-aastail vähenes töötundide arv nii päevas kui ka nädala kokkuvõttes neis ettevõtteis, kes olid varustusraskuste tõttu või mingitel muudel põhjustel sunnitud tootmist kokku tõmbama. Seevastu sõjatehastes laienes massiliselt ületunnitöö.

Uue hooga puhkes võitlus tööpäeva lühendamise eest 1917. aasta veebruarirevolutsiooni päevil. Seekord nõuti juba üldiselt 8-tunnise tööpäeva sisseseadmist. Kõigi suuremate ettevõtete töölised selle ka saavutasid. Seadusandlikult kehtestas 8-tunnise tööpäeva Nõukogude Venemaa valitsus 1917. aasta 29. oktoobri dekreediga, mis kehtis ka Eestis. Ent peatselt alanud Saksa okupatsiooni ajal pikendati Eesti tööstusettevõtetes tööaega taas. Suuremad ettevõtted sellal küll enamasti seisis, sest pealetungivate Saksa vägede eest oli osa nende sisseseadest, varudest ja isegi töölistest juba alates 1917. aasta suvest Venemaale veetud.

TÖÖLISTE TÖÖ- JA PUNKEAEGA KÄSITLEVAD TÄHTSAMAD ÕIGUSAKTID TSAARIAJAL

Закон 1 июня 1882 г. «О малолетних, работающих на заводах, фабриках и мануфактурах». – Полное Собрание Законов (ПСЗ) Российской империи. Т. II. 1882. Ст. 931.

Закон 12 июня 1884 г. «О школьном обучении малолетних, работающих на заводах, фабриках и мануфактурах, о продолжительности их работы и о фабричной инспекции». – ПСЗ. Т. IV. 1884. Ст. 2316.

Закон 3 июня 1885 г. «О воспреещении ночной работы несовершеннолетним и женщинам на фабриках, заводах, и мануфактурах». – ПСЗ. Т. V. 1885. Ст. 3013.

Закон 24 апреля 1890 г. «Об изменении постановлении о работе малолетних, подростков и лиц женского пола на фабриках, заводах, и мануфактурах и о распространений правил о работе и обучении малолетних на ремесленные заведения». – ПСЗ. Т. X. 1890. Ст. 6742.

Закон 2 июня 1897 г. «О продолжительности и распределений рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности». – Собрание узаконений и распоряжений правительства. 1897. Ст. 778.

Закон 22 января 1900 г. «О дополнении расписания праздничных дней, в которые не полагается работы в заведениях фабрично-заводской и горной промышленности». – ПСЗ. 1900. XX. Ст. 18041.

Устав о промышленном труде §§ 64–70, 73–76, 193–201. – Свод законов Российской империи. 1913. Т. XI, ч. 2.

Allikas: Pihlamägi, Maie. Tööstustööliste töö- ja puhkeaeg ja selle seadusandlik reguleerimine Eestis 1870–1940. – Acta Historica Tallinnensia 8. Tallinn, 2004, lk 58.

Vaba riik (1918/20–1940)

Vabadussõjale järgnenud kahe iseseisvusaastakümnega elas Eesti üle lausa plahvatusliku sotsiaalmajandusliku ja kultuurilise arengu. Töösuhted ja tööõigus arenesid sellel taustal loomulikult samuti, kuid kogesid ka seisakuid ja vastuolusid. Endine Tsaari-Venemaa üks tööstuslikult arenenumaid piirkondi Eesti muutus maailmasõdade vahelisel perioodil taas eelkõige agraarmaaks. Tõsi, vahetult Vabadussõjale järgnenud paari-kolme aasta vältel loodeti veel Vene ekspordituru säilimisele ja taastamisele ning suunati riigi väheseid rahalisi vahendeid eelkõige metallitöötlus- jmt ettevõtete säilitamisele ja taastamisele, jättes unarusse tol hetkel peamise – maareformiga loodud uute talude jaluleaitamise, põllumajanduse krediteerimise. Põllumajanduses oli ometi hõivatud üle 60% elanikest! Selline majanduspoliitika osutus küll ekslikuks, sest Nõukogude Venemaa sulges oma turu eestlastele, kuid selle taustal olid olnud ka mure tööhõive pärast ja soov ära hoida nende suurettevõtete tööliste sotsiaalseid rahu- tusi töökaotuse korral. Teisalt said enamikust eestlastest nüüd väikeomanikud – tegemist ei olnud enam valdavalt palgatööliste ja omas enamuses maata talurahva maaga.

Asunikutalu Iisaku kihelkonnas. Vasakult: laut, saun, elamu.

FOTO: FERDINAND LINNUS, 1936.

Lähtepositsioon ei olnud kiita. Eesti oli ilmasõja ja Vabadussõja järel kurnatud, kapitali polnud, paljude ettevõtete sisseseade oli minema veetud, osa põlde söötis, kariloomade arv järsult langenud, senised turud kadunud. Tsaariaja lõpus rajatud suured sõja- ja metallitehased olid kaotanud oma turu ja tooraine. Eesti sai õnneks erakorralisi ja väga suuri lisatulusid seetõttu, et oli 1920–1922 Nõukogude Venemaa jaoks esmalt ainus ja seejärel peamine kaubandusaken maailma. Eestit läbis sellal üle 700 miljoni kuld- rubla endistest Tsaari-Venemaa kullavarudest, mida üleüldises laoses Nõukogude Venemaa kõige talle vajaliku vastu vahetas.

Lisaks Tartu rahuga – seitsmest allikast – saadud 15 miljonile kuldrublale teenis Eesti tänu sellele hinnanguliselt veel 2–3 korda nii palju, st kokku 45–60 miljonit kuldrubla. Eesti seisukohast oli see – taas vastupidiselt tavaarvamusele – põhimõtteliselt täiesti seaduslik. Valdavalt polnud tegemist relvaostude või kommunistliku õõnestustöö finantseerimisega, vaid tõesti hädavajalike esmatarbekaupadega, mille eest maksti selgelt üle. 200 miljonit kulus üheleainsale hiiglaslikule veduritehingule. Läänepoolseteks partneriteks olid esmajärjekorras Briti, Saksa ja Rootsi pangad (eriti SEB). Enamiku vahendustulust teenis riik – Riigikassa ja Eesti Panga näol – ja ka ülejäänu jäi suuremas osas Eestisse, mis sest, et ei jõudnud otse keskmise eestlase rahakotti. Ühiskonna kogujõukus ja statistiline keskmine kasvasid sellevõrra ju ikka. Jah, see tohtu rikkus raisati hiljem suures osas lihtsalt ära – kuid sama suures osas ju sisemajandusse, väga üldistatult öeldes elatus-taseme säilitamiseks. Elati ära.

Järgnevatel aastatel loodi Eestis aga uus oluline tööstusharu – põlevkivitööstus, suuresti Saksa Mendelssohni panga rahadega, mida siia vahendas Scheeli pangamaja. Eestist sai lühikese ajaga nii-öelda „naftariik“, ehkki mediaan-eestlaseni tulu sellest otse ei jõudnud. Kuid igapäheeni Eestis jõudis üldine hinnalangus. Peamiste esmatarbekaupade ja osa teenuste (toit, küte, valgustus, transport, post) hinnad langesid idaturu kaotanud ja lääneturule mitteoodatud Eestis tsaariaja lõpuga võrreldes viiendiku kuni kolmandiku võrra. Riidekaupade ja osa teenuste hinnad samas tõusid, linnades kerkisid ka üürid. Palgad kasvasid ja korteriolud paranesid. Ehkki palgad olid Eestis näiteks Soomega võrreldes nominaalselt

viletsavõitu, oli nende sisemaine ostujõud tänu kõvasti madalamale hinnatasemele hoopis kõrgem. Ostujõu põhjal korrigeeritud SKP *per capita* näitajate järgi kuulus Eesti kogu maailmasõdade vahelise aja maailma tosinkonna jõukama riigi sekka.

Kakskümmend iseseisvusaastat tõid eesti rahvale kaasa oma mastaabilt ja eriti tempolt täiesti fantastilise haridus- ja kultuuri-alase edasimineku. Vahetult enne iseseisvumist oli kõrgharidusega eestlasi olnud kõigest 800 ümber, tudengeid veidi rohkem, sekka juba ka omajagu naisi. Seda oli oma riigi ülesehitamiseks siiski armetult vähe ja neistki pooled väljaspool Eestit. Paljud jäidki. Vajadus haritud spetsialistide järele oli samas eriti iseseisvuse algusaastatel väga suur. Ja juba 1926–1930 jõudiski Eesti Rahvasteliidu statistika põhjal Euroopas esikohale üliõpilaste arvu põhjal 10 000 elaniku kohta – 43. Kohe kannul oli samasugust arengut kogev Läti (40), kõik teised jäid kaugele maha (näiteks Soomes 22, Saksamaal 20, Skandinaavia maades 12–17, Inglismaal 12, Prantsusmaal 13, Nõukogude Liidus 16). Gümnasistide arvestuses oli Eesti (139) teisel kohal Saksamaa (162) järel ning Soome (135), Taani (120) ja Läti (105) ees; Prantsusmaal oli see arv vaid 42, Inglismaal 99 ja Nõukogude Liidus 80. Haritlaste „ületoodang“ polnud endiselt suhteliselt vaese maa ja rahva kohta õhust võetud väide, haridusele vastavate töökohtade leidmisega tekkis varsti suuri probleeme ja see omakorda suurendas ühiskonnas 1930. aastatel kogunevat rahulolematust. Siis ette võetud, haridusteel tõkkeid ja tupikuid tekitanud, kutseharidust soosinud haridusreform oli omas ajas isegi õigustatud, sest hoogu tuli maha võtta. Samasse aega jäävad eestikeelse kõrghariduse ja teaduskeele teke, varasemaga võrreldes

Eesti esimene avalik, Pärnu elektrijaam ja selle masinasaal.

1890ndatel rakendati paljudes Eesti tehastes tööle enamasti auru jõul töötavad elektrijaamad võimsusega mõnekümnest mõnesaja kilovatini.

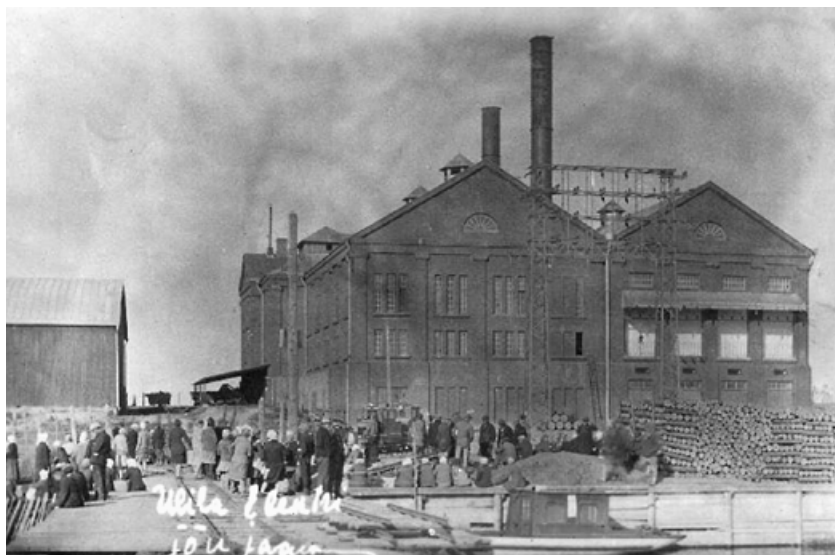
Välisvõrke neil polnud. Esimene Eesti keskelektrijaam ehitati Pärnus, mille baltisakslastest linnaisad tõid oma Saksamaa-reisidelt kaasa vaimustuse 20. sajandi alguse tehnikaimede vastu. 1906. aastal korraldas Pärnu linnavalitsus linna elektrijaama ja tänavavalgustuse ehitamiseks konkursi, mille võitis Saksa firma AEG. 1907. aastal seati üles kaks katelt, kaks 75-hobujõulist lokomobiili, neli 440-voldist alalisvoolugeneraatorit koguvõimsusega 100 kW koos neljast kahejuhtmellisest ahelast välisvõrguga. Katlaid köeti saepuru, kändude ja turbaga. Eesti esimene keskelektrijaam hakkas voolu andma 2. novembril 1907.

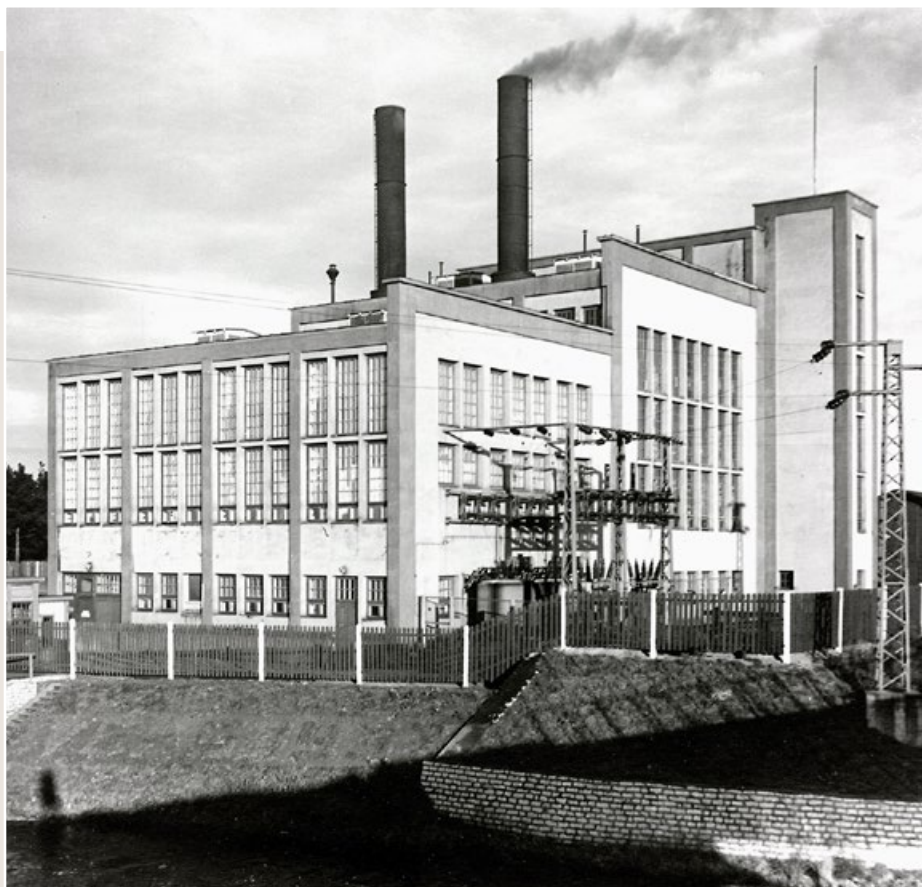
Tallinna linna elektriijaam.

Tallinnas jõuti linnaelektriijaama käikulaskmiseni 1913. aastal. Neli aastat varem, märtsis 1909, moodustas sellal juba eestlaste enamusega Tallinna volikogu komisjoni elektriijaama ehituse ettevalmistamiseks, projekt telliti AS Volta käest. Kaks kiviõel töötavat Franz Krulli masinatehase katelt tootsid auru. Jõumasin oli AS Volta Laval-tüüpi 250 hj (184 kW) auruturbiin, mis koos generaatoriga moodustas ühtse agregaadid. Selliseid turboagregaatid oli kolm. Voolusüsteemiks valiti kolmefaasiline vahelduvvool, mille tootmine ja jaotamine kavandati pingel 3 kV, tarbijateni viimine aga pingel 220 V. Elektriijaama masinamaja, katlamaja ja kontorihoone projekti koostas arhitekt

Hans Schmidt, see kiideti heaks jaanuaris 1912 ja kohe alustati ka ehitust, mida juhtis soomlasest insener Paavo Kyrenius. Paralleelselt ehitati linnas elektrivoolu tarbijateni toimetamiseks kaabliine ja trafoalajaamu. Aprillis 1913 sai elektrijaam alalise töötamise loa, ent esimene abonent oli elektrivõrku lülitatud juba kuu aega varem. Hiljem laiendati elektrijaama korduvalt. Foto on 1930ndatest, mil jaam oli juba üle viidud kohalikule ja odavamale põlevkiviküttele ja varustatud uute kõrgemate metallkorstendega selle musta suitsu eemalejuhtimiseks.

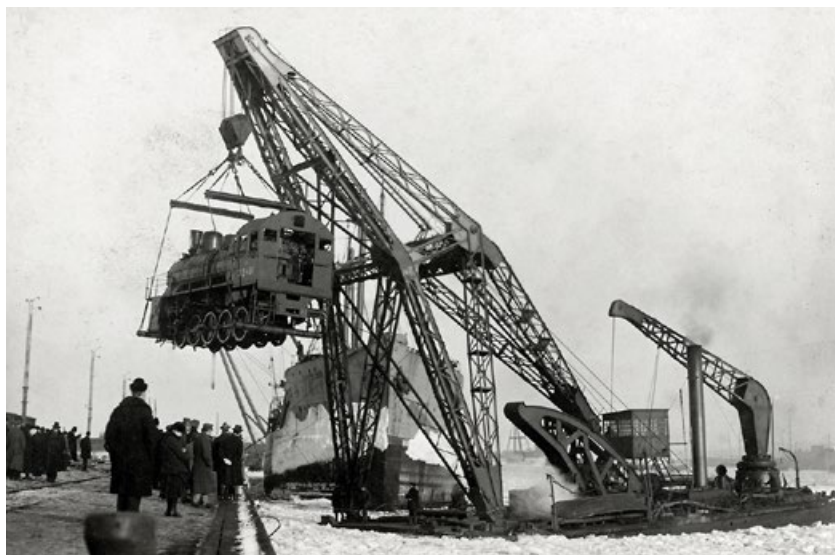

Tartu linna elektrijaam asus aastatel 1910–1926 Soola tänaval. Sellest jäi aga peagi väheks. 1923 hakkas linna läheduses tööle märksa võimsam ja ökonoomsem, eraettevõttena rajatud Ulila turbaelektrijaam, mille linn pikema vägikaikaveo järel 1926 ära ostis.

Püssi elektrijaam. FOTO: CARL SARAP, 1938.

Iseseisvas Eestis oli moodsaim ja võimsaim 1937. aastal tööle hakanud Püssi elektrijaam Lüganuse vallas. Selle võimsus oli 3,7 MW. Jaamas põletati peent, nn kolmanda sordi põlevkivi (tükisuurus kuni 25 mm), sest väljasorteeritud suuretükiline põlevkivi läks peamiselt põlevkiviõli tootmiseks.

Veduri mahalaadimine laevalt Tallinna sadamas.

FOTO: KARL HUGO AKEL, 1920. AASTATE ALGUS.

Eesti Kiviõli raudtee ja kütusemahutid. FOTO: HANS SOOSAAR.

tohutu hulk uusi raamatuid ja ajakirju, üldse kõikvõimaliku loomingu ja kultuuritarbimise plahvatuslik kasv.

Peamine oli, et varem sisuliselt omandita eestlaste enamusest said iseseisvusajal tänu maareformile ja teistele ümberjagamistele väikeomanikud ja senisest suuremal määral oma elukäigu eest vastutajad, oma õnne sepad. Vara läks uutele omanikele üle enam kui 100 miljoni kuldrubla väärtuses. Kõikide rüütlimõisate võõrandamise ja maareformi järel oli Eestis üle 133 000 erineva suurusega talundi. Eestlastest said peremehed omal maal.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimeseväärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maasaamise, eluaseme- ja töösaamise, samuti emakaitse, tööjookaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

Eesti Vabariigi Põhiseadus, 1920

MAAREFORM

10. oktoobri 1919. aasta maaseadus murdis mõisnikkonna majandusliku võimukuse. Sellega sundvõõrandati 1065 mõisat (sealhulgas eestlastest omanikelt 57 mõisat) kokku 1,9 miljoni hektari maaga, millest suur osa oli juba talu-

poegade käes rendil. Osa mõisnike siiski säilitasid oma mõisasüdamed või said need riigilt rendile. Võõrandati ka mõisate tööstusettevõtted: 225 viinavabrikut, 344 veskit, 74 saeveskit, 64 kivi- ja savitööstust, 18 meiereid, 7 õlletehasi jne. Sundvõõrandatud maast loodi üle 32 000 uue talu (valdavalt väikekohad) ja üle 23 000 senise renditalu anti nende pidajate pärisomandisse. Talud tuli muidugi riigilt välja osta, ehkki soodushinnaga; ka varem mõisatelt päriseks ostetud talude ostuvõlad – kui need polnud lõpuni välja makstud – tiksusid edasi. Mõisnikele esialgu kompensatsiooni ette nähtud ei olnud, kuid 1926. aastal määrati neile väike hüvitis. Õigemini – väga väike, rohkem silmapetteks, et vastavast rahvusvahelisest survest pääseda.

Radikaalse maareformi toimumise ajal olid suurimateks maaomanikeks Eestis järgmised aadlisuguvõsad: väga paljuharuline ja arvukas Stackelbergide klann (34 isikul kokku 49 mõisa, 250 151 ha), nendega tihedalt seotud Ungern-Sternbergid (20 isikut, 27 mõisa, 127 133 ha), Strykid (13 isikut, 17 mõisa, 118 583 ha), Maydellid (17 isikut, 27 mõisa, 98 511 ha), Staël von Holsteinid (7 isikut, 9 mõisa, 71 585 ha), Siversid (11 isikut, 13 mõisa, 68 097 ha), Schillingid (11 isikut, 18 mõisa, 66 756 ha), Hoyningen-Huened (10 isikut, 13 mõisa, 65 078 ha), Fersenid (7 isikut, 12 mõisa, 64 300 ha), Manteuffelid (2 isikut, 11 mõisa, 61 136 ha), Liphartid (4 mõisnikku, 9 mõisa, 60 984 ha),

Buxhoevdenid (9 isikut, 16 mõisa, 60 797 ha). Selle esitossina järel tulid Nolckenid, Harped, Wulfid, Uexkülldid, Rennenkampffid, Lilienfeldid, Samson-Himmelstjernad, Brevernid, Dehnid, Vetter-Rosenthalid jpt.

Põllumajanduses sõltus tegelik tööaeg endiselt eelkõige aastaajast ja ilmast, seda polnud enne masintootmisele üleminekut mõistlik ega võimalikki püüda seadusandlikult reguleerida. Inim- ja loomade jõul töötavaid masinaid – vokid, treipingid, võimasinad,

Liikuv aurukatel (lokomobiil) ja rehepeksumasin.

FOTO: CARL JA JOHANNES LUCKIN, 1900-1909.

pukktuulikud, loorehad jne – kasutati taludes muidugi juba ammu, kuid auru- ja sisepõlemismootoreid oli tarvitusel veel vähe, needki enamasti kas mõisatelt jäänud või osalised mitmesugustes ühis-tegevuslikes ettevõtmistes, näiteks meiereides.

Lokomobiil mootorsae jõuallikana.

Viru-Jaagupi meierei 1920. aastatel.
Maja ees paremal puuriit aurukatla jaoks.

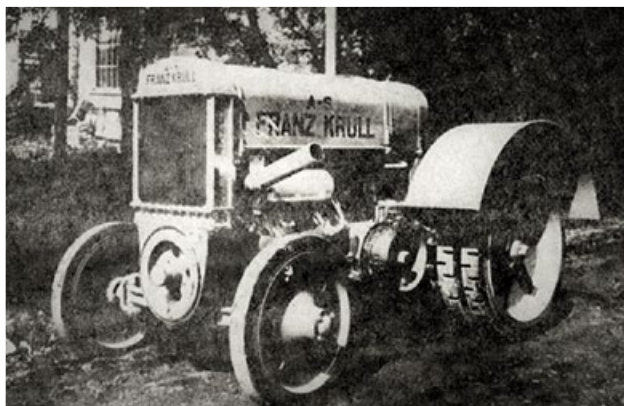

Kadrina piimatööstus 1920. aastail.

Aurumasinate kõrvale ja asemele tulid ajapikku niinimetatud maamootorid. Neid kasutati jõuallikaks kõigele võimalikule – paadimootorist alates ja elektritootmisega lõpetades. 19.–20. sajandi vahetusel hakati Fr. Wiegandi Tallinna Masinaehitustehases tootma kogu Vene riigis kuulsaks saanud naftamootoreid Russ. Pärast Vabadussõda jätkas sama tehas, nüüd AS Ilmarine, nende tootmist. Pildil on juba Ilmarises toodetud naftamootor Russ.

Maamootorite asemele ja kõrvale hakkas tulema traktor, mille mootorit sai jõuallikana kasutada enam-vähem kõigeks. Antud juhul viljapeksuks.

1936 Tallinnas AS Franz Krulli masinatehases Rootsi firma AB Bolinder Munktelli litsentsiga toodetud traktor.

Juba tsaariajal alanud üleminek traktoritele oli Eestis üsna aeglane, sest väiketalude maal oleks nende kasutuselevõtt eeldanud talunike koostööd ja pealegi oli alles palju hobuseid – 1939. aasta andmeil lausa 218 000. Siiski toodeti väikesel hulgal traktoreid isegi Eestis.

Vahetult pärast Saksa okupatsiooni lõppu, 16. detsembril 1918, deklareeris Eesti Ajutine Valitsus pöördumises Eesti Vabariigi kodanikele, et uuesti hakkab kehtima 1917. aasta lõpus Nõukogude valitsuse kehtestatud kaheksatunnine tööpäev tööstuses ja kaubanduses. Ühtki tööaega käsitlevat õigusakti, mis oleks selle seadustanud, aga esialgu ei järgnenud. Vastupidi, juba 19. novembril 1918 jõustatud „Ajutised administratiivseadused“ jätsid Eestis maksuma kõik need Vene seadused, mis kehtisid enne bolševistlikku riigipööret oktoobris 1917. Seega oli endiselt jõus ka Tsaari-Venemaa tööstusliku töö seadustik, milles oli tööpäeva maksimaalseks pikkuseks määratud 11,5 tundi. Rohkem kui 60% elanikkonnast oli nagunii hõivatud põllumajanduses, kus tööpäeva pikkus sõltus aastaajast ja ilmast, enamik ülejäänutest olid aga rakendatud mitte tööstuses, vaid muudel elualadel, kus kehtis endiselt Balti eraseadus.

Uusi seadusi ei olnud värskel riigil ju mitte kusagilt ühekorraga võtta ega üle võtta. Eesti vajadustele paremini sobivate seaduste loomisega hakkasid esialgu Asutav Kogu ja edaspidi Riigikogu küll kohe tegelema, ent nii mõnigi Vene või Saksa õigusest pärinev seadus või seaduseosa kehtis Eestis kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni 1940. aastal. Sellest õiguslikust segadusest ja ajale jalgujäämisest tekkis mõistagi algusest peale probleeme. Näiteks tuli Asutaval Kogul juba 1919. aastal eraldi tegeleda õiguslikku vaakumisse jäänud mõisatöölise teemaga. 22. septembril 1921 võeti Eesti Vabariik Rahvasteliitu ja sai seeläbi ka Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni liikmeks. Aastatel 1921–1940 ühines Eesti kokku 21 Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni konventsiooniga,

Nikolai Maim (1884–1976) oli 1919–1924 Tartu ülikooli riigiõiguse professori kohusetäitja, 1924–1928 erakorraline professor, 1928–1944 professor (1940/41 oli lühiajaliselt degradeeritud dotsendiks), 1945–1950 Saksamaal Marburgi ülikooli õigusteaduskonna võrdleva riigiõiguse erakorraline professor, suri paguluses USA-s.
FOTO: HEINRICH RIEDEL.

1919 tööle hakanud eestikeelses Tartu ülikoolis õpetasid aastatel 1918–1940 tööõigust peasjalikult neli õppejõudu. Esialgu loeti tööõigust administratiivõiguse programmi sees ja küllalt pealiskaudselt ning teadmisi jagasid selles vallas aastatel 1920–1923 väljapaistev riigiteadlane Nikolai Maim ja 1923–1928 välisõppejõud Ungarist Istvan Csesekey. 1929. aastal alustas juba eraldi tööõiguse loengutega Artur-Tõeleid Kliimann, kes omakorda andis 1938 järje üle Paul Vihalemile. Lakoonilisele ülevaatele kehtivatest tööõiguse alastest normidest Maimi ja Csesekey loengutes lisandus Kliimanni puhul sügavam arutelu tööõiguse paiknemise üle avaliku ja eraõiguse vahel ning selle ulatusest, Vihalemi puhul aga tööõiguse sotsiaalsete aspektide põhjalikum analüüs.

kuid siiski mitte alati või reservatsioonideta. Alles 1930. aastate lõpuks jõuti Eestis omaenda uute seaduste väljatöötamisel ja kehtestamisel eraldi töösuhete regulatsioonini (1936. aasta tööliste töölepingu seadus ja 1940. aasta teenistujate töölepingu seadus).

1920. aastal kaotati Eesti Vabariigis seisused. Sellega muutusid kehtetuks eraldi talurahvale kehtinud seadused ja *de jure* ka muidu juba enamasti kõrvale heidetud tsunftiseadused ning töösuhteid jäi kõigi jaoks reguleerima Balti eraseadus. Viimane tunnistas samas ka kujunenud tavaid. Käsitöölise sellide jaoks lahenes olukord esialgu selliselt, et meistrite-sellide kutsetavasid järgiti edasi ning õpipoisid vormistati tööle Balti eraseaduse tööttevõtulepingu peatüki alusel. Sama peatükki kasutati ka kaubandusvaldkonna õpipoiste töö korraldamiseks. Ka kaubandusõigus reguleeris ettevõtjate omavaheliste suhete kõrval tööõiguslikke küsimusi, sealhulgas meremeeste tööga seonduvat.

Rahvusvahelises ulatuses tunnustati ametlikult Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni 1919. aasta konventsiooniga kehtestatud 8-tunnist tööpäeva ja 48-tunnist (6-päevast) töönädalat tööstuses. Eesti sellega esialgu ei ühinenud, nagu ka näiteks USA, Suurbritannia ja Soome. Vaikival kokkuleppel kehtis Eesti tööstuses siiski edasi 8-tunnine tööpäev ning sellele aitasid kaasa töökaitsekomissarid (endised vabrikuinspektorid, alates 1927. aastast tööinspektorid).

Tööinspeksiooni alguseks saab lugeda 14. detsembrist 1918, mil peaminister Konstantin Päts, töö- ja hoolekandeminister August Rei ning asjadevalitseja kohusetäitja Theodor Käärrik allkirjastasid „Määrused töökaitse komissaride kohta“. Tolleaegsete töökaitsekomissaride ülesanded olid võrreldavad tänastele tööinspektoritele

pandud kohustustega. Nende ülesannete hulka kuulusid kõige muu seas:

- üleüldiste töökaitseaduste täitmise järele valvamine;
- rikkumiste üle protokollide tegemine;
- kohtutes oma protokollide järele süüdistamine;
- ettevõtete poolt välja antavate ettekirjutiste, tabelite, reeglite ja määruste läbivaatamine ja kinnitamine;
- järelevalve, tööliste ja ettevõtjate vahel ette tulevate konfliktide lahendamine;
- tööliste elusse puutuvate üleüldiste määruste kokkukõllasse viimine töökaitse seaduste ja tööliste huvidega;
- tööministeeriumi käskude täitmine;
- valitsuse ülesandel vabrikute ja tehaste revideerimine;
- arvustiku teadete kogumine ja läbitöötamine.

1927. aastal nimetati töökaitsekomissarid ümber tööinspektoriteks. Aastatel 1929–1934 allusid tööinspektorid haridus- ja sotsiaalministeeriumile, 1934–1936 teedeministeeriumile ja 1936–1940 sotsiaalministeeriumile. Tööinspektsiooni seadus võeti vastu 16. septembril 1936. Paralleelselt tööinspektoritega tegutses Eestis tehniline järelevalve. Eesti aurukatelde ja muude hädaohtlike sisseadete järelevalve selts registreeriti Tallinna-Haapsalu rahukogu poolt 1. juunil 1920. Tööõnnetuste vastu kindlustamiseks loodi vabariigi algaastail Eesti Tööliste Kinnitusühisus. Seaduse alusel kuulusid töölised kinnituse alla, kui ettevõttes oli üle viie töölise.

Reeglina jätsid töökaitsekomissarid kinnitamata nende ettevõtete sisekorraeeskirjad, mis sätestasid pikema tööpäeva kui 8 tundi,

ja soovitasid pikema töötamise vajaduse korvata ületunnitööga kokkuleppel töölistega kõrgemate tariifide alusel. Soovituste eiramisele mingeid karistusi aga ei järgnenud, mistõttu praktiseeriti osas ettevõtetest edasi 10-tunnist tööaega, viidates kehtivale tööstusliku töö seadustikule.

Tegelikkus oli siiski pisut helgem. 1925. aasta andmetel oli kõige pikem tööpäev (8,8 tundi) paberitööstuses, järgnesid puidutööstus ja kaevandused (8,6), keemiatööstus (8,3) ja tekstiilitööstus (8,1 tundi). Trükitööstuses oli see isegi 7,9 tundi. Tervikuna oli tööpäeva keskmine pikkus tööstuses 1924. aastal 8,35 tundi, 1925 – 8,39 tundi, 1927 – 8,31 tundi ja 1928 – 8,42 tundi.

1924. aasta seadusega laste, alaealiste ja naiste tööaja kohta tööstusettevõtetes oli alla 14-aastaste töö tööstusettevõtetes keelatud, 14–15-aastased (st veel koolikohustuslikud) lapsed võisid töötada vaid koolivaheajal maakonna või linna koolivalitsuse loal ja mitte üle 6,5 tunni päevas, ületunnitöö ja töötamine pühapäevadel ja pühadel oli nende puhul keelatud. Samuti sätestas seadus tervisekahjulikud tööd, kus alla 18-aastaste kasutamine ei olnud lubatud. Samuti oli nüüd keelatud naiste (1923. aasta andmeil 31,4% tööliste üldarvust) ja alla 18-aastaste (1,5%) öötöö.

Alles 1931. aastal esitas valitsus Riigikogule heakskiitmiseks tööstuslike käitiste tööaja seaduse eelnõu, mille eeskujuks olid Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni 1919. aasta 8-tunnise tööpäeva konventsiooni sätted. Nähti ette ka erandid. Tööaeg võis ulatuda 168 tunnini kolme üksteisele järgneva nädala jooksul katkematu tööprotsessiga ettevõtteis, mille nimekirja kinnitas valitsus. Tööaega võis pikendada ühe tunni võrra hädatööde juhtudel, kuid

ainult tööliste nõusolekul ja tööinspektori teadmisel. Tööandja oli kohustatud andma töötajale vaheaja puhkamiseks ja einetamiseks kestusega 0,5 tunnist 1,5 tunnini pärast viis tundi kestnud töötamist. Juhul, kui tööpäev oli lühem kui 8 tundi või töötamine toimus kolmes vahetuses, polnud vaheaja andmine kohustuslik, kuid töölisel pidi olema võimalus töö ajal süüa. Lubatud oli teha ületunnitööd, ent selle mahtu vähendati seni kehtinud 120 tunnilt 75 tunnile aastas. Seadus kehtestati olukorras, kus ülemaailmne majanduskriis oli kaasa toonud tootmise languse ja töötajate arvu vähenemise, üheks tagamõtteks oligi lubatud tööaja kärbetega saavutada tööhõive suurenemine – uute tööliste töölevõtmine. Sesoonsetes tootmisharudes (turba-, savi-, tellise-, lubja- ja ehitustööstus) tõi see piirang kaasa probleeme. Seaduse täitmise järelevalve lasus tööinspeksioonil. Seaduse sätete rikkumise eest võis ettevõtte omanikku karistada rahatrahviga kuni 500 krooni ulatuses või kuni kolmekuulise arestiga.

Seaduse rakendamisel oli ka tagasilööke. Neis ettevõtteis, kus oli varem kehtinud lühem tööaeg, pikendati see nüüd 48 tunnile, suurendades töötundide arvu laupäeval. Nii läks see näiteks Kreenholmi Manufaktuuris, kus tööliste protestist hoolimata kehtestati laupäeval 6-tunnise tööaja asemel 8-tunnine. Töölistel tuli kriisilukorras sellega leppida. Alles pärast kriisi, uue majandustõusu ajal taastati Kreenholmis 1936. aasta mais streigi ähvardusel 46-tunnine tööaeg.

Kriisi tipp langes Eestis aastatesse 1932–1933. Töbörsidel registreeritud töötuid oli enim jaanuaris 1933 (16 500 inimest), seejärel hakkas nende arv kiiresti langema. Peab muidugi arvestama,

et töbörside maine oli madal, nende kaudu ei loodetudki eriti tööd leida ja tavalistel aastatel registreeris end neis vaid umbes kolmandik töötuid. Kriisiaastail oli olukord siiski pisut teine, sest hädaabi-töid pakuti ainult registreeritud töötutele. Maapiirkondades pidid töötud end iga kuu aja takka uuesti registreerima, linnades iga kahe nädala järel, selle mittetegemisel kustutati nad nimekirjast. Maapiirkonnis tekkis juba 1930. aastate teisel poolel hoopis terav hooajatöliste puudus ja suveperioodideks hakati riiki tooma tööjõudu Poolast, valdavalt küll tänase Lääne-Valgevene aladelt. Töötuks ei registreeritud ülalpeetavaid, samuti isikuid, kel juba oli piisav sissetulek – vallalisel vähemalt 25 ja perekonnainimesel vähemalt 35 krooni kuus.

Telefon, Tartu
Telefonivabriku
toode.

Tartu Telefonivabrik, telefonide montaažitsehh, 1930–1940.

Tootereklaame
1930. aastatest.

1937. aastal andis „Tööstuslike kätiste tööaja seaduse muutmise seadus“ hooajaliselt töötavatele turba-, savikivi- ja ehitustööstustele õiguse lisaks 8-tunnisele tööajale päevas teha 1. aprillist kuni 1. oktoobrini ületunnitööd vastavalt vajadusele ja tööinspektorilt luba taotlemata. Samuti nägi seaduse muudatus ette, et ületunnitöö võib kokkuleppel töölisega töölepingus kohustuslikuna fikseerida, et vältida hiljem tekkida võivaid arusaamatusi või ületunnitööst keeldumist.

PUHKEPÄEVAD

1920. aasta aprillis kehtestatud pühade ja puhkepäevade määruse järgi olid kõik Eesti elanikud vabad pühapäevadel ja 19 riiklikul pühal: 1. jaanuar, kolmekuningapäev, iseseisvuspäev, palvepäev, suur neljapäev ja reede, ülestõusmispühad (kolm päeva), 1. mai, taevaminemise püha, suvistepühad ehk nelipühad (kolm päeva), jaanipäev, mardipäev ja jõulupühad (kolm päeva).

1922. aastal asendati see määrus pühade ja puhkepäevade seadusega, mis vähendas pühade arvu 17-le, jättes loetelust välja suure neljapäeva ja mardipäeva, ning sätestas lühendatud tööaja suurel laupäeval, suvistepühade laupäeval, jõululaupäeval ja 31. detsembril. Neil päevadel tuli töö lõpetada kell 12 päeval.

Järgmine muudatus pühade loetelus toimus 1934. aastal, mil riiklike pühade nimekirja võeti võidupüha (23. juuni), usupuhastuse püha (31. oktoober) ja surnutepüha ning vähendati nelipühasid kolmelt päevalt kahele. Lühendatud tööajaga päevade (töö lõppes kell 12 päeval) nimekirja lisati võidupüha laupäev (22. juuni). Nii tõusis riiklike pühade arv taas 19-le.

1930. aastail ilmus Eesti tööõigusesse uus mõiste – palgaline puhkus. Palgalise puhkuse õigust oli tunnustatud Austria-Ungaris osaliselt juba 1910. aastal, mõnes teises riigis kohe pärast Esimest maailmasõda, ent laiemalt alles 1930ndatel. Eesti naaberriikides Soomes ja Lätis oli palgaline puhkus kehtestatud siiski juba 1922. aastal. 1937. aastal kehtis palgaline puhkus kõigile töötajale 22 riigis ja mõnele töötajate kategooriale 16 riigis. Keskmiseks puhkeaja pikkuseks oli 12 tööpäeva. Palgalise puhkuse õigus tekkis enamasti pärast aastast töötamist (näiteks Taanis, Rootsis, Norras, Lätis, Leedus, Poolas, Saksamaal, Prantsusmaal jm). Inglismaal oli puhkus reguleeritud kollektiivlepingutega.

1934. aasta 21. detsembri tööstustöölise palgalise puhkeaja seaduse kohaselt tuli ettevõtetel võimaldada igal aastal seitsmepäevane tasuline puhkus töölistele, kes olid ettevõttes töötanud vähemalt aasta. Sellest kohustusest võis vabaneda, makstes tasu kolme jõulupüha, uusaasta, iseseisvuspäeva, suure reede ja esimese ülestõusmispüha eest, kusjuures tööline pidi olema nimetatud pühadel tööst vaba.

Järk-järgult püüti tööstustöölise kohta loodud seaduste sätteid laiendada ka teistele elualadele. Esimesel jaanuaril 1937 hakkas kehtima uus tööliste töölepingu seadus, mille alla kuulusid nüüd ka majateenijate, majahoidjate, kelnerite, ettekandjate, uksehoidjate jt elukutsed, mida oli seni reguleeritud Balti eraõiguse alusel. Seaduse alla ei kuulunud endiselt riigi ja omavalitsuste töötajad, vaimse töö tegijad, põllutöölised, metsatöölised ja meremehed. Seaduse seletuskiri rõhutas, et seadus maksab ainult nende tööliste kohta, kelle töö nõuab rohkem füüsilist kui vaimset pinget. Vaimse töö tegijate alla kuulusid insenerid, tööjuhatajad, ülevaatajad, raamatupidajad, sekretärid, masinakirjutajad, ärijuhid, müüjad, mannekeenid, kassapidajad jne.

Töölepingut sai sõlmida nii kirjalikult kui ka suuliselt ning tasu võis maksta rahas või natuuras. Natuuraks loeti korterit, sööki, riietust või muud sarnast hüve. Tööliste kaitse palga kättesaamiseks lepingu ülesütlemisel, haigekassa maksu kinnipidamised, töötasu hilinevad maksmise eest tasutav viivis jmt olid reguleeritud sõltuvalt tööstaažist ja ettevõtte suuruselt.

Ametiühingud nõudsid siiski ka Eestis 12-päevase palgalise puhkuse kehtestamist. Vastava seaduse aruteluni jõuti parlamendis 1940. aasta märtsis ja see võeti ka vastu. Ehkki majandusringkonnis peeti seda enneaegseks ja üle jõu käivaks, kuulutas president Konstantin Päts seaduse aprillis välja.

Tööliste palgalise puhkeaja seadus, mille koostamisel võeti eeskujuks nii naabermaade seadused kui ka Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni 1936. aasta tasulise puhkuse konventsioon, lubas palgalist puhkust kõigile töölistele (välja arvatud hooajatöölised),

kelle kohta kehtis 1. jaanuarist 1937 jõustunud tööliste töölepingu seadus. Kui 1934. aasta seadus nägi ette ühesuguse pikkusega puhkuse, pani uus seadus puhkuse kestuse sõltuvusse töölise pidevast tööstaažist ettevõttes: 1–2-aastase tööstaažiga töölisel oli õigus saada puhkust üks nädal, 3–6-aastase staažiga 9 tööpäeva ja alates 7-aastasest tööstaažist kaks nädalat. Tasu maksti vaid tööpäevade eest. Alla 18-aastastele alaealistele tuli puhkust anda pärast aastast töötamist kaks nädalat. Puhkust pidi tööandja võimaldama töölistele ajavahemikul 1. aprillist 1. novembrini. Juhul, kui töölisele ei olnud võimalik anda ettenähtud puhkust, tuli saamata jäänud puhkusepäevade eest maksta rahalist kompensatsiooni 1,5-kordse töötasu ulatuses.

Lastetoa mööbel A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabriku 1940. aasta kataloogis.

— ♦ —

TÖÖLISTE TÖÖ- JA PUHKEAEGA
KÄSITLEVAD TÄHTSAMAD ÕIGUSAKTID
EESTI VABARIIGIS (KUNI 1940)

27. aprilli 1920. a seadusandliku delegatsiooni määrus pühade ja puhkepäevade kohta. – Riigi Teataja (RT), 1920, 67/68, 201.

7. detsembri 1922. a seadus pühade ja puhkepäevade kohta. – RT, 1922, 155/156, 93.

20. mai 1924. a seadus laste, alaealiste ja naiste töö kohta tööstusettevõtetes. – RT, 1924, 68, 30.

17. detsembri 1925. a seadus tööstusettevõtete nädala puhkepäevade kohta. – RT, 1926, 4, 6.

Töö-hoolekandeministri 23. oktoobri 1926. a määrus puhke ja tasu võimaldamise korra kohta isikutele, kes seotud töödega, mille täitmine lubatud pühapäevadel ja pühadel tööstusettevõtete nädala puhkepäevade seaduse § 4 põhjal. – RT 1926, 78, 906.

10. juuli 1931. a seadus tööstuslike kütiste tööaja kohta. – RT 1931, 61, 487.

26. veebruari 1934. a seadus pühade ja puhkepäevade kohta. – RT 1934, 18, 122.

14. detsembri 1934. a seadus pühade ja puhkepäevade kohta.
– RT 1934, 105, 827.

21. detsembri 1934. a seadus tööstustöölise palgalise puhkeaja ja töölepingu lõpetamiseks tarviliku ülesütlemise aja pikendamise kohta. – RT 1934, 108, 848.

17. juuni 1936. a seadus tööstusettevõtete nädala puhkepäevade seaduse muutmise kohta. – RT 1936, 51, 429.

9. aprilli 1937. a seadus tööstusliikide käitiste tööaja seaduse muutmise kohta. – RT 1937, 29, 277.

15. aprilli 1940. a seadus tööliste palgalise puhkeaja kohta.
– RT 1940, 33, 252.

Allikas: Pihlamägi, Maie. Tööstustöölise töö- ja puhkeae ja selle seadusandlik reguleerimine Eestis 1870–1940. – Acta Historica Tallinnensia 8. Tallinn, 2004, lk 58–59.

Kogu selle arengu katkestas aga julmalt Teine maailmasõda, mille käigus Eesti okupeeriti ja annekteeriti esmalt Nõukogude Liidu, seejärel natsliku Saksamaa ja lõpuks taas Nõukogude Liidu poolt – sedakorda pea pooleks sajandiks, 1991. aastani.

ВКИ · КООР · РИМ · МОЛОКО · РИМ

Nõukogude aeg (1940/44–1991)

Nõukogude perioodi iseloomustasid ühelt poolt näiline kõi-kehõlmav tööalane õiguskaitse, „töölisdemokraatia“ töökohtadel, pensionisüsteem ning muudki „garantiid“, kuid teisalt – täielik õigusetus, elukoha- ja töösund, eriti perioodi esimesel pooleteisel kümnendil sunnitöö laialdane kasutamine, forsseeritud industrialiseerimine, massiline sisseränne jne. Sisuliselt kogu omand riigistati, põllumajanduses kehtestati kolhoosikord. Töötajate majanduslike motivaatorite vahepealse pea täieliku puudumise ja hilisema nappimise olukorras valitses vaatamata „teaduspõhisele“ plaanimajandusele ja „sotsialistlikule võistlusele“ kõige vajaliku defitsiit.

Eesti Vabariigi annekteerimine Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal peatas viiekümneks aastaks riigipoolse töökaitsealase järelevalve. Tööinspektorid määrati algul küll Eesti NSV Tööraha-komissariaadi alluvusse, kuid edaspidi sai selle töö formaalseks läbiviijaks Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu. Harukondlike ametiühingute komiteede koosseisus olid töötehnikainspektorid, kes tegutsesid Moskvast antud suuniste järgi. Nende arv oli alla viiekümne.

Seadustes-määrustes kirjapandu oli Nõukogude Liidu alati tingliku loomuga, tegelikkus ei pruukinud olla ligilähedaseltki sama. Enamgi veel, õigusaktide tinglikkus oli teada ka nende kehtestajatele endile, see oli eeldustes ja arvestustes sees. Keegi ei võtnud ju tõsiselt näiteks Nõukogude Liidu konstitutsioonides kuulutatut, mida siis rääkida alamatest aktidest. Formaalselt olid välja kuulutatud isegi põhilised inimõigused ja kodanikuvabadused, liiduvabariigi suveräänsus ja õigus liidust lahkuda ning muu taoline. Tööõiguse alal võib Nõukogude perioodi Eestis jagada kaheks ajajärguks: kuni 1971, mil ka siin kehtis Vene NFSV 1922. aasta töökoodeks, ja alates 1972, mil jõustus ENSV töökoodeks. Koos viimasega tulid mitmed muudatused töösuhetes, näiteks viiepäevane töönädal; samuti lisandus siis muid töövabu päevi (näiteks 8. märts kui rahvusvaheline naistepäev). Ent ka siis jäid alles õpingutejärgne kohustuslik töölesuunamine ja üldse üldine töötegemise kohustus; samuti kehtis edasi range distsiplinaar-menetlus rikkumiste eest töökohal. Töösuhete järelevalve jäi endiselt Ametiühingute Liidu kanda.

Vahetult Teisele maailmasõjale järgnenud aega Eestis iseloomustas võimude pidev surve, suurema osa inimeste kohanemine nõukogude võimuga toimus alles Hruštšovi „sula“ ajal. Sõja järel oli Eesti varemeis nii otseses kui ka ülekantud tähenduses. Maa oli laastatud, elanikkond vähenenud veerandi võrra, jäänud pea täielikult ilma oma varasemast poliitilisest ja majanduslikust eliidist, suures osas ka kultuurieliidist. Suure põgenemise käigus sügisel 1944 lahkus maalt umbkaudu veerand intelligentsist, sealhulgas kõik vabaduses viibinud Teaduste Akadeemia liikmed, pooled

Nõukogude perioodi juristide mitut põlvkonda koolitas Tartu Riiklikus Ülikoolis tööõiguse alal eelkõige dotsent Johannes Mäll (1911–1981).

Algselt oli J. Mäll hoopis finantsõiguse spetsialist, kuid sellega polnud Nõukogude Eestis suurt midagi peale hakata ja tal tuli ümber spetsialiseeruda. Tema teadustöö põhisuundadeks olid seejärel töölepingu probleemid, eriti seaduslikkuse tagamine tööliste ja teenistujate töölevõtmisel, teisele tööle üleviimisel ja töövahekorra lõpetamisel. Mällil valmis selles valdkonnas 1956 ka doktoritöö, kuid et töösuhete reguleerimine oli sellal väga ebastabiilne, tööseadustikus viidi läbi ulatuslikke muudatusi ning Mäll ise oli väga nõudlik oma töötulemuste osas, jäi doktoritöö vene keelde tõlkimata (nagu tollal kaitsmiseks nõuti) ja kaitsmata. Samuti keskendus Mäll teadustöös sellistele teemadele nagu töövaidluste lahendamine, materiaalne vastutus ning tööseadustiku süstematiseerimise ja kodifitseerimise probleemid.

teadlased (teadusmagistreist isegi kaks kolmandikku), kirjanikud, muusikud, arstid, vaimulikud... Sellega olgu ühtlasi öeldud, et ettekujutused hariduse ja arstiabi kättesaadavuse olulisest paranemisest kohe uue Nõukogude anneksiooniperioodi alul on propa- gandaaparaadi loodud ning tänini uskujaid leidev müüt.

Nõukogude võimu taastumine tähendas kohe uute repres- sioonide algust. Eestis kestis kuni 1956. aastani edasi madala intensiivsusega sissisõda, osa kogu Ida-Euroopat hõlmanud Nõu- kogude-vastasest partisanisõjast, mille tippajaks jäid siinmail aastad 1945–1946. Elanikkonna lõplikuks ärahirmutamiseks ja sundkollektiviseerimise läbiviimiseks (metsavendade „majandus- liku baasi“ hävitamiseks) toimus märtsis 1949 massiküüditamine.

Repressioonid ei piirdunud ainult otseselt isikuvastastega. Sügi- sel 1944 käivitatud maareformi ajal võeti „Saksa okupantide aktiivsetelt abistajatelt“ ära enamik neile kuulunud maast, jättes nende kasutusse kõige rohkem seitse hektarit. Neile kehtestati ka suuremad töökohustused (näiteks kaks korda kõrgemad metsa- tööde normid) ja mitmesugused piirangud, näiteks töölevõtmisel. Peagi hakati samalaadset survet rakendama talurahva jõukama osa, „kulakute“ kallal, et neid majanduslikult ruineerida ja murda nende vastupanuvaim.

Põllumajanduses ei asutud siiski kohe Teise maailmasõja lõppe- des sundkollektiviseerimist läbi viima. Taaskehtestati 1940. aasta maareformi piirmäärad talude maksimaalsuurusele, uusmaasaa- jad said tagasi oma Saksa okupatsiooni ajal kaotatud maatükid. Esialgu kinnitati, et üksiktalupidamise süsteem jääb kestma, ning talunikele jagati selle kinnituseks välja „maa põlise kasutamise

aktid“. Kuid paralleelselt ja korduvalt tõsteti väga madalate riiklike hindadega väljaostetavaid sunduslikke hankenorme ja põllumajandusmaksu. 1947. aastal põllumajandusmaksud enam kui kolmekordistati ja võeti ametlikult kurss kollektiviseerimisele koos näidiskolhooside, masina-traktorijaamade ja hobulaenupunktide võrgu loomisega.

Selgus aga, et talupojad ei tõtanud kolhoosidesse ühinema. Suurendati survet „kulakutele“, kuid tulemusi ei andnud seegi. 1949. aasta märtsiküüditamise järgses hirmuõhkkonnas viidi kollektiviseerimine forsseeritult läbi; ühtlasi hoogustus juba varem alanud pagemine maapiirkondadest linnadesse ja Kirde-Eesti tööstuspiirkonda.

Talurahva majandusliku motiveerituse ja töökäte hulga järsk vähenemine tõi juba aastaks 1951 kaasa Eesti põllumajandustoodangu sama järsu languse. Põllumajanduse kogutoodang moodustas vähem kui poole sõjaeelsest tasemest, söödapuuduses suri hilistalviti ja varakevadeti hulgaliselt kariloomi, kolhoositalurahvas oli varjatult sunnismaistatud ja ilma jäetud elatusvahenditest peale väikese isikliku aiamaa ja väheste koduloomade. Need isiklikud aia- ja põllulapid ning koduloomad – nii kolhoosnike kui ka linlaste omad – andsid veel 1955. aastalgi rohkem põllumajandustoodangut kui kolhoosid ja sovhoosid kokku, kuid kulus see peaaegu täielikult enda tarbeks.

Ehk tuleb juurde selgitada, et nõukogude võim suhtus üksiktalusesse ja talurahvasse sügava umbusuga põhjusel, et nägi neis väikeomanikke, kes juba oma olemasoluga õõnestasid kehtivat riigikeskset ühiskonna- ja majandussüsteemi, hoidsid elus vastupanuvaimu.

Propagandapilt „Lihula valla kolhoosi „Säde“ punavor – viljasaagi saatmine riigisalvedesse 1949. aastal“. Sama aasta märtsis küüditati rohkem kui 20 000 eestlast Siberisse, mis „andis tõuke“ kolhooside loomisele.

Vaenulikult suhtuti ka talurahva vabatahtlikusse kooperatsiooni. Kolhoosid (lühend venekeelsest nimetusest ‘kollektiivmajand’) olid küll vormiliselt samuti kooperatiivid, loodud justkui talunike endi poolt ühiseks majandamiseks, kuid võimude tagamõtteks oli kiirendada nende abiga hoopis talurahva „proletariseerimist“, talurahva kui klassi kaotamist, põllumajanduse muutmist – muu hulgas traktorite, kombainide jm masinate massilise kasutuselevõtu abil – „tööstusliku tootmise eriliigiks“.

Esimese sammuna rööviti talurahvas kolhoosidesse sundimise ja kõrgete riiklike koormistega (kohustuslike põllumajandussaaduste koguste kohustuslike hindadega riigile „müümisega“) lihtsalt

Sotsialistliku võistluse väljakutse vabariigi traktoristidele.

VIKTOR KARRUS JA ROMAN TREUMAN, 1950.

paljaks. Edaspidi hakati algselt väikseid kolhoose aina suuremaks liitma, millega kunagine omand ja illusoorne „ühismajand“ endisest talunikest üha kaugenes. Üleminek masinate laialdasemale kasutamisele jättis paljud kolhoosnikud, isegi enamuse neist, ajapikku tööta ja sundis neid linnadesse asuma. Eriti 1970. aastatel hakati kolhoose muutma sovhoosideks (lühend venekeelsest nime-tusest ‘nõukogude majand’), riigimõisateks, kus endised „ühis-majandajad“ olid ka ametlikult veel pelgalt põllutöölised.

Üksiktalulist eluviisi, mida peeti võimu poolt samuti kahju-likuks ja ohtlikuks, individualismi ülalhoidvaks, hakati välja juurima suuremate kolhoosi- ja sovhoosikeskuste rajamisega,

mille kortermajadesse talurahvast linlike mugavustega meelitati –
voolav, vahel isegi juba soe vesi ja kanalisatsioon, koolid-lasteaiad,
arstipunktid, kauplused, kultuurimajad, transpordiühendused...
Otseselt olme ja igapäevaelu mugavused sellega enamasti tõesti
paranesid.

Nii mõnigi uus
keskus oli omas ajas
ka arhitektuuriliselt
silmapaistev. Näitena
on siin toodud Rapla
KEK-i (st kolhooside
ehituskontori)
haldushoone,
valminud 1977,
arhitekt Toomas Rein.

Kolhoosipõllul.

Linlikumad asulad ja talurahva enamuse üldse linnadesse suunamine teenisid ka venestuse huve – kaugemaks eesmärgiks oli ju uue, rahvusülese, kuid venekeelse „nõukogude rahva“ tekitamine. Samalaadsetel põhjustel eelistati tööstuses suurettevõtteid – ka neis olid töötajad muudetud mutrikesteks, lihtsalt osakesteks „tootlikest jõududest“, ehkki tehti sõnu töölisdemokraatiast, tööliste riigist jne. Sõjajärgsel kümnendil suunati Eestis investeringutest ligi 40 protsenti põlvkivitööstusesse (mida tol perioodil arendati eelkõige Leningradi kütte ja elektriga varustamise eesmärgil) ja 20 protsenti sõjatööstusettevõtetesse. Ehkki ametliku statistika kohaselt kasvas tööstustoodang Eestis aastaks 1955 sõjaeelse ajaga võrreldes 6,7 korda, rajanes see väide andmetega manipuleerimisel ja eriti rahakursside omatahtsi arvestamisel. Tegelikuses selleks ajaks sõjaeelne toodangu üldmaht alles saavutati, kuid paralleelselt oli toimunud tööstuse struktuuri järsk muutmine rasketööstuse kasuks, ilma et see toonuks kaasa tootlikkuse ja elatustaseme tõusu, vaid vastupidi. Suure, algperioodil koguni suurema osa tööstuse tööjõust moodustasid madala tööefektiivsuse ja -kvaliteediga sunnitöölised, sõjavangid, ehitus- ja tööpataljonid.

Forsseeritud industrialiseerimine eelkõige põlvkivibasseinis ja Tallinnas tõi kaasa massilise sisserände Nõukogude Liidust. Osalt oli see kantud etnilise puhastuse ja venestuse eesmärkidest – nii ei lubatud purustatud Narva linna naasta selle varasematel elanikel ja piirkond taasasustati tulijatega põhiliselt Venemaalt. Suletud tsooniks muudeti Sillamäe uraanitehase ümber tekkinud linn, kuhu eestlastel oli asja rohkem sunnitöolistena. Vähemal määral käib sama kogu Kirde-Eesti tööstuspiirkonna kohta. ENSV juhtkonna

Balti Soojuselektrijaam Narvas varsti pärast valmimist 1959. aastal.

ettepanekud asustada sinna ümber ja rakendada põlevkivibasseinis tööle üle jõu käivate maksudega laostatud „kulakuid“ ja Eestist väljasaatmisele määratud, lükati Moskvast tagasi. Suurtööstusettevõtete (põlevkivikaevandused ja -elektrijaamad, sõjatehased) rajamine tekitas kunstlikult töjõudefitsiidi, mis koos mitmesuguste sotsiaalmajanduslike ahvatlustega (kõrgem elatustase, paremad töö- ja elamistingimused ning toidu- ja tarbekaupadega

Sillamäe radioaktiivsete jäätmete hoidla.

varustatus) tõi kaasa suure sisserände mujalt liiduvabariikidest, mida ametlik poliitika ka igati soosis.

„Paremad“ olid siinsed tingimused siiski vaid muu Nõukogude Liiduga võrreldes. Edasi kehtis Teise maailmasõja eel ja alul Nõukogude Liidus kehtestatud ülirange ja drakooniliste karistusmeetmetega tööseadustik. Veel 1955. aastal moodustas tööstustöölise reaalpalk (st mida selle eest osta sai) ENSV-s vaid

poole sõjaeelsest tasemest. Tööliste reaalpalgad jõudsid ENSV-s sõjaeelse tasemeni alles 1970ndate aastate alguses, kogu varasem kiitlemine oli statistiline silmapete.

Sisseränne oli suurim vahetult pärast Teist maailmasõda, 1940ndate teisel poolel, kui Eestisse saabus igal aastal umbes 20 000 uusasukat, mis vastas enam kui kahele protsendile elanikkonnast. Noil aastail tulijaist olid osa põgenikud mitmel pool Nõukogude Liidus aset leidnud suure, miljonite ohvritega näljahäda eest. Hiljem oli sisseränne väiksem, 0,2–1 protsenti aastas. Ka see tähendas tuhandeid inimesi ühe aasta jooksul. Siiski ei kohanenud siin kaugeltki kõik tulijad ja sestap olid ka tagasirände näitajad kõrged. Alaliselt jäid paigale veidi üle veerandi sisserännanuist. Migratsiooniandmed ei sisalda Nõukogude armee- ja laevastiku baaside asukaid, välja arvatud neil arvukatel juhtudel, mil kutse- lised sõjaväelased pärast erruminekut oma perega alaliselt Eestisse soovisid jääda. Siia jäi ka ajateenistuse läbinud ja kohapeal töö leidnud ajateenijaid.

Otsesele füüsilisele repressioonile lisandus vaimne vägivald, mis väljendus ühiskonna vaimuelu täielikus allutamises valitseva režiimi ideoloogilistele dogmadele ning sõjaeelse kultuuri sfääri (haridus, teadus, kunst ja muu selline) tasalülitamises, mida teostati sõjajärgsel kümnendil mitme kampaaniaga. Juba 1944 algasid „Saksa fašistide käsilaste“, „rahvavaenlaste“ ja teiste „vaenlaste“ arreteerimised ka kultuurivallas. Samas võis Tallinnas ja teistes suuremates linnades esimestel sõjajärgsetel aastatel tekkida sootuks vastupidine, petlik mulje Nõukogude okupatsioonivõimu varasemate aastatega võrreldes suuremast

paindlikkusest. Väliselt oli ENSV autonoomiamäär nüüd suurem, Eestisse jäänud kõrgharitlasi koheldi enamasti austavalt, ei surutud liiga jäigalt peale sotsialistliku realismi kaanoneid, ja nii edasi. Ka tagantjärele on raske määratleda, kui suur osa sellest oli tingitud ENSV ja EK(b)P juhtkonnas tollal domineerinud isikute isiklikest seisukohtadest ja huvidest, mis juhustest, mis Moskva keskväimu teadlikust poliitikast nõukogude väimu taaskinnistumise perioodil Baltimaades, mis hoopis rahvusvahelisest olukorrast...

Aastail 1947 ja 1948 võeti Nõukogude Liidus külma sõja ägenemise ja peatseks uueks, hiljem küll ärajäänud maailmasõjaks valmistumise tähe all kursis nii Ida-Euroopa „rahvademokraatiamaade“ kui ka Balti liiduvabariikide ühiskonnakorralduse, majandus- ning ideoloogia- ja kultuuriolude forsseeritud unifitseerimisele muu Nõukogude impeeriumiga. Eestis tähendas see kampaaniate algust võitluseks „kosmopoliitide“, „formalistide“ ja „kodanlike natsionalistidega“. Stardipauguks sai siinmail ENSV intelligentsi teine kongress märtsis 1948, mille järel kõrgkoolides, teadusinstituutides, loomeliitudes ja mujal algasid paljastamiskoosolekud, millel süüdistati ja mõnitati tuntud vaimuinimesi, sunniti neid esinema „enesekriitika“ ja patukahetsusega, ütlema lahti osast oma loomingust. Aastal 1948 lõpetati kunsti riiklikud tellimused ning teatrite ja muusikakollektiivide doteerimine, millega loovintelligentsi elatusvahendid järsult vähenesid ja toimus rida-misi koondamisi, mida omakorda poliitiliselt motiveeriti – vallandati ju ikka „vaenlasi“, õigelt teelt „eksinuid“ ja muud sarnast elementi. Peagi järgnesid juba arreteerimised ja süüdimõistmised. Hoogustus iseseisvusaegse kultuuripärandi ümberhindamine ja

osaline keelustamine, selleaegsete raamatute, ajakirjade ja ajalehtede hävitamine. „Puhastati“ isegi arhiive.

Järsk paradigmanihe tõi peagi kaasa ENSV-EK(b)P senise, suuresti juunikommunistliku taustaga juhtkonna väljavahetamise (ja osalt represseerimise) Moskva jaoks usaldusväärsema, jäigema, valdavalt Venemaa eestlastest juhtkonna vastu EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumil 21.–26. märtsil 1950. Nüüd laienesid repreesioonid veelgi. Vahetult enne ja pärast VIII pleenumit eemaldati töölt kuni 15 aastaks umbes 400 teadlast, kirjanikku, kunstnikku, heliloojat, näitlejat. Poolsada loovisikut pandi vangi. Tartu ülikool kaotas 95 (!) protsenti senistest humanitaarala õppejõududest. Heliloojate Liidust heideti välja kolmandik (16 inimest), Kirjanike Liidust samuti kolmandik, Kunstnike Liidust pool (65) liikmest. Massiliselt eksmatrikuleeriti üliõpilasi, erialane töö keelati umbes 5000 õpetajal, kultuuritöötajal, tehnikaspetsialistil. Mitmeks aastaks jäi püsima üldine hirmu- ja masendusõhkkond.

Kuid kohanemine nõukogulike oludega, selle uueks normaalsuseks pidamine, tuli survele vaatamata hiljem, alles pärast murrangulist 1956. aastat (Stalini kuritegude ja stalinismi hukkamõistmine NLKP XX kongressil; Ungari ülestõusu mahasurumine ja Lääne reaktsioon sellele – see tähendab: reaktsiooni sisuline puudumine; Nõukogude Liidu ja USA koostöö Suessi kriisi ajal) ning sellele järgnenud sotsiaalmajanduslikke ja poliitilisi ümberkorraldusi.

Nõukogude aeg Eestis polnud sugugi ühesugune algusest lõpuni, selles olid erinevad, erineva sisu ja õhkkonnaga perioodid. Peamine murrang saabuski juba stalinismi hukkamõistuga.

Rohkem ideoloogilises plaanis jäi stalinistliku režiimi taastamise või selle mõne komponendi taaskasutamise võimalus küll alles, kuid peamine – mitte juhuslikud ja ajutised, vaid alalised terroristlikud valitsemismeetodid ja regulaarsed kaadripuhastused – oli nüüd pöördumatult möödanikku jäänud. Juba hilisstalinistlikul perioodil oli enam-vähem taastekkinud Venemaa ajaloos nii tavaline teenisaadli kiht – nomenklatuur, partei- ja nõukogude bürokraatia, mänedžerid, administraatorid –, totalitarism asendus selle kihi võimuga autoritaarse valitsemiskorralduse ja ideoloogilis-propagandistliku vahutamise kattevarjus. Meil Eestis lisandus sellele võõrriigi sõjalise okupatsiooni mõõde. Ideoloogia oli küll endiselt oluline, sest sellega õigustati nomenklatuuri võimu, kuid poliitikakäänakutes said nüüd määravaks eelkõige olud, puhtpraktilised vajadused ja mured – ning vastuolud ja konkurents tippjuhtkonnas endas nii keskuses kui ka „kohtadel“.

Aastail 1953–1957 Nõukogude Liidu juhtkonnas toimunud võimuvõitlus tõi kaasa ajutise – ja üsna suhtelise – liberaliseerimisperioodi. Ulatuslik, massiline, füüsilise hukkumisega ähvardav riiklik vägivallapoliitika lõppes, algas nõndanimetatud sulaaeg. Järk-järgult kaotati inimeste elu enim pärssinud keelud, taastati elementaarne majanduslik huvitatus oma töö tulemustest. See tõi lühikeseks ajaks kaasa tööviljakuse kiire kasvu. Majanduse edenemine omakorda tingis elatustaseme tõusu ja elujärje paranemise, see aga teatud muutused suhtumises võõrvõimu. Kүүдitatud ja sunnitööle saadetud hakkasid Eestisse naasma juba 1954, kuid massiline vabanemine jäi aastatesse 1957–1958. Viimased vabastamisotsused tehti alles 1965 – ja nii mõnelgi juhul ei tehtud

neid üldse. Kokku pöördus tagasi umbes 30 000 inimest. Vabastamine ei toonud kaasa konfiskeeritud vara tagastamist ega andnud õigust ilma ENSV Ministrite Nõukogu loata endisesse elukohta elama asuda. Vahel jäid kehtima ka muud elukohapiirangud ja erialatöö keelud. Vangistatute ja väljasaadetute endisi pealekaebajaid, küüditajaid, piinajaid, süüdimõistjaid, nende vara omastajaid ei karistatud kuidagimoodi; ka kogu ENSV ja EKP etteotsa jäi senine stalinistlik juhtkond.

Aastal 1957 asutati Nõukogude Liidus piirkondlikud rahvamajandusnõukogud, mille eesmärk oli vähendada üleliiduliste ministeeriumide võimu ja otsustusprotsesside tsentraliseeritust ning võimaldada kohalikele liidritele majanduse juhtimise näol senisest mõnevõrra suuremat autonoomiat, ehkki nii-öelda strateegilised otsused, majanduse keskne planeerimine oli endiselt Moskva keskvõimu prerogatiiv. Kogu Nõukogude Liit jaotati esialgu 105 territoriaalse rahvamajandusnõukogu piirkonnaks, millest üks oli aastail 1957–1965 ENSV. Eesti tegelik kaal oli siiski suurem kui 1/105. Kohapealne otsustamisõigus, nagu juba öeldud, selle reformiga tõepoolest mõnevõrra suurenes.

Mitu tööstuse juhtimisega tegelenud liidulis-vabariiklikku ministeeriumi (mis varem allusid korraga nii üleliidulisele valdkondlikule ministeeriumile Moskvast kui ka kohalikele juhtimisele) muudeti kohalikeks ministeeriumideks ja allutati rahvamajandusnõukogule. Pärast reformi allus ENSV Rahvamajandusnõukogule 420 ettevõtet, mis andsid ligikaudu 80 protsenti kohalikust tööstustoodangust. Eesti majandusele oli rahvamajandusnõukogu aeg suhteliselt edukas, aastatel 1958–1965 majanduse kogu-

toodang kahekordistus. Üha suurenev riiklik toetus parandas märgatavalt põllumajanduse olukorda. Mõni näidiskolhoos suutis peagi maksta isegi suuremat palka kui tööstuses. Majandusedu varjupooleks oli migratsiooni hoogustumine, sest areng oli suuresti ekstensiivne (uute alade ja loodusressursside kasutuselevõtt, uute tehaste ja vabrikute rajamine, mitte töövilkakuse kasv olemasolevais) ja nõudis jätkumiseks aina uusi töökäsi. Kusagile ei kadunud ka keskviimu-poolsed venestamispuüded.

Paljude piirangute püsimisele vaatamata oli „sulaaeg“ varasema otsese terrori perioodiga nii suures kontrastis, et nõukogude võimuga massilise kohanemise, vähemalt mingite selle iseärasuste isiklikes huvides ärakasutamise protsessi käivitumine eestlaste enamuse seas oli ainult loomulik. Näiteks suurenes eestlaste arv EKP-s pärast XX kongressi vaid kolme-nelja aastaga kaks korda, järgneva kümnendiga veel kaks korda, ja nende suhtarv lähenes peagi 50-le protsendile, vahetult pärast „sula“ lõppu aga isegi ületas selle (1970. aastal 52,3 protsenti), et siis taas langema hakata.

Jäädes isikuliselt küll enam-vähem samaks, muutus mõneti ka EKP-ENSV juhtkond – senistest ägedatest stalinistidest, kes olid võimult tõrjunud mõõdukamad stalinistid, said – eranditega muidugi – ajapikku peaaegu „rahvuskommunistid“. „Sulaaeg“ võimaldas enamikul kõrvaletõrjutud loovisikutel oma kutsealale naasta. Neid rehabiliteeriti ja ennistati loomeliitudesse. Tsensuur nõrgenes. Ühiskondlik murrang, Stalini isikukultuse ja massirepressioonide hukkamõist tekitas hiljem siiski põhjendamatuiks osutunud illusioone ja lootusi ühiskonna demokraatiseerimise ning isiku- ja loomevabaduste edasise laienemise osas.

Järjekord tualettpaberi järele Tartus.

Ehkki teatud liberaliseerumine leidis kultuurivallas tõesti aset ja tõi endaga kaasa küllaltki tormilise kultuuriplahvatuse, kultuuri- ja teaduselu taastumise, püüdsid võimud endiselt allutada neid valdkondi rangele ideoloogilisele kontrollile. Endiselt kasutati selleks ka üleliidulisi, Moskvast dirigeeritud kampaaniaid, näiteks Lääne kultuurimõju („lääne ees lõmitamise“), „revisjonismi“, „formalismi“, „apoliitilisuse“ (st parteilise kultuurisuunamise eiramise), abstraksionismi ja avangardismi vastu kujutavas kunstis ja nii edasi. Kõiki neid kampaaniaid kasutas ENSV parteijuhtkond siinsete loomeinimeste noomimiseks ja korralekutsumiseks.

Kõigele sellele vaatamata taastati „sulaajal“ eesti kultuuri järjepidevus ja orienteeritus euroopalikule, mitte vene kultuuriruumile; loodi erakordselt palju nii kirjanduses, kujutavas kunstis,

Toidukaupluse tühjad letid 1980. aastatel.

helikunstis kui ka rahvakunstis; esile kerkis loojate uus põlvkond. Kõigi nende üksikult võttes justkui väikeste sammude kokkuvõttes võideldi välja teatud kultuuriautonoomia, mis jäi püsima ka „sulaja“ lõppedes. Samas saavutasid ka võimud edu haritlaskonna kaasamises oma poliitika teostamisse, kommunistliku partei siseellu, ametliku ideoloogia propageerimisse ja iseseisvuse ajast deformeeritud pildi edastamisse.

Ekstensiivne areng ja teaduslik-tehnilise revolutsiooni saavutuste ülekandmine sotsiaalmajanduslikku sfääri jõudsid oma ajutiste kasvupiirideni juba 1960. aastate alul. Süsteemi uued kriisinähud, „õitsva sotsialismi“ ja uudismaade ülesharimise kampaania tingimustes ootamatult tekkinud toidukaupade puudus impeeriumi südaaladel ja hinnatõus viisid 1964 uue paleepöördeni

Kremlis ning „sulaaja“ lõppemiseni. Võimuvahetus vastas erinevalt Stalini ajast kaua suuremate vapustusteta oma kohtadel püsinud ja juurdunud parteinomenklatuuri huvidele nii impeeriumi keskuses kui ka ääremaadel, sest fikseeris ja kinnistas konkreetse võimusuatsiooni. Ehkki pööre lahendas parajasti pakilise poliitilise kriisi – Nikita Hruštšovi näol oli süüdlane nüüd ju leitud – ja ka selle esimesed majanduslikud tulemid olid pigem positiivsed, tõi see endaga kohe kaasa poliitilise ja teatud ajalise nihkega ka sotsiaalmajandusliku seisaku.

Algas järkjärguline naasmine tsentraliseerimisprintsipi juurde, mis majanduses tähendas rahvamajandusnõukogude kohest likvideerimist (1965) ja üleliiduliste harukondlike ministeeriumide sisult koloniaalpoliitika täiemahulist taastumist Eestis. See tähendas ka parteilise propaganda- ja ideoloogiatöö hoogustumist, osalist tagasipöördumist Stalini-aegsete põhimõtete ja meetodite juurde, ehkki palju leebemais vormides. Kui Moskvast ja Nõukogude Liidus tervikuna toimus uus murrang üldiselt kohe Hruštšovi võimult kõrvaldamise järel, siis Eestis ja mujal Baltimaades püsisid inertsist veel mitu aastat „sulaaegsed“ illusioonid. „Sula“ lõppes siinmail ja asendus uue „kruvide kinnikeeramisega“ alles alates 1968. aastast, pärast „Praha kevade“ lämmatamist sama aasta augustis.

Sealtpeale oli tegemist aeglase, kuid aina kiireneva allakäiguga, mis jõudis poolavaliku kriisini 1970. aastate lõpus – 1980. aastate alguses, mil ka kogu Nõukogude Liit oli jõudnud oma ekstensiivse „arengu“ loomulike piirideni ja vanaviisi enam edasi ei saanud.

Nõukogude aega Eestis võib periodiseerida õige mitut moodi, küll puht poliitilisest, küll majanduslikust, sotsiaalpsühholoogi-

lisest vm vaatepunktist, sõltuvalt isegi konkreetsest hetkevajadusest. Näiteks nii: sõja järel esmalt tööstuse aastakümme – seejärel põhiliselt kuuekümnendail massimigratsiooni kümnend (see jääb ENSV Rahvamajandusnõukogu eksisteerimisaega ja ongi faktiliselt tõsi) – seitsmekümnendad kui plaanimajanduse kümnend (aga vabalt võiks seda ka limiitide, fondide, defitsiidi või stagnatsioonikümnendiks nimetada) – ja kaheksakümnendad pereastroika aastakümme (mis peab samuti faktoloogiliselt paika, sest perestroika kavandamine ja ettevalmistamine algas ammu enne Mihhail Gorbatsšovi, meil siin näiteks mitmesuguste eksperimentide korraldamise kaudu, nagu kergetööstuse osaline, järkjärguline ja õnnestunud üleviimine turumajanduslikumale alusele ning pigem ebaõnnestunud, kuid millegipärast retrospektiivis endiselt positiivselt sildistatud katse agrotööstuskompleksidega). Järgnes juba laulva revolutsiooni ja iseseisvuse taastamise aeg.

EI SAA

LOLL
RIKKAKS
EI SAA

VAENE
ÕPETAJA
ON RIIGI
HÄBI!

VÄÄRTUSTA
LASTEAI
ÕPETAJA

STUST

СТИЦИИ
R

ARITUD

MES

EES

ULI

Tahan olla
õpetaja-
otsin
onsorit!

VÄÄRTUSTADA
ÕPETAJA
TÖÖD!

LINNA
ERY
PALG

OLEME VÄÄRT
GATÖUSU!

ELZ
ALK
ATEGA

LAPSED ON MEIE TULEVIK
TULEVIK ON MEIE KÄTES!

Töökaitse iseseisvuse taastanud Eestis

§ 29. Eesti kodanikul on õigus vabalt valida tegevusala, elukutset ja töökohta. Seadus võib sätestada selle õiguse kasutamise tingimused ja korra. Kui seadus ei sätesta teisiti, siis on see õigus võrdselt Eesti kodanikuga ka Eestis viibival välisriigi kodanikul ja kodakondsuseta isikul.

Kedagi ei tohi sundida tema vaba tahte vastaselt tööle ega teenistusse, välja arvatud kaitseväeteenistus või selle asendusteenistus, tööd nakkushaiguse leviku tõkestamisel, loodusõnnetuse ja katastroofi korral ning töö, mida seaduse alusel ja korras peab tegema süüdimõistetetu.

Riik korraldab kutseõpet ja abistab tööotsijaid töö leidmisel.

Töötingimused on riigi kontrolli all.

Töötajate ja tööandjate ühingutesse ja liitudesse kuulumine on vaba. Töötajate ja tööandjate ühingud ja liidud võivad oma õiguste ja seaduslike huvide eest seista vahenditega, mida seadus ei keela. Streigiõiguse kasutamise tingimused ja korra sätestab seadus.

Töövaidluste lahendamise korra sätestab seadus.

§ 30. Ametikohad riigiasutustes ja kohalikes omavalitsustes täidetakse seaduse alusel ja korras Eesti kodanikega. Kooskõlas seadusega võib neid ametikohti erandkorras täita ka välisriigi kodanike ja kodakondsuseta isikutega.

Seadus võib piirata mõne kategooria riigiteenistujate õigust tegelda ettevõtlusega ja koonduda tulundusühendustesse (§ 31) ning õigust kuuluda erakondadesse ja mõnda liiki mittetulundusühendustesse (§ 48).

§ 31. Eesti kodanikel on õigus tegelda ettevõtlusega ning koonduda tulundusühingutesse ja -liitudesse. Seadus võib sätestada selle õiguse kasutamise tingimused ja korra. Kui seadus ei sätesta teisiti, siis on see õigus võrdselt Eesti kodanikega ka Eestis viibivatel välisriikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel.

Eesti Vabariigi Põhiseadus, 1992

Juba enam kui aasta enne Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist jõuti 10. juulil 1990 tööinspektsiooni taasloomiseni valitsuse määrusega sotsiaalministri valitsemisalas. Käimas oli omariikluse sammsammuline taasülesehitamine, eemaldumine ENSV oludest tegelikult toimiva riigiparaadi, majanduse ja õigussüsteemi poole. Muu hulgas oli jõutud tõdemuseni, et töökaitse jätmine ameti-

ühingute järelevalve hooleks pole õige, sest ametiühingutel puudus probleemide kerkides konfliktide lahendamiseks ja ennetamiseks vajalik riiklik mõjujõud. Eesti töökaitse vajab riiklikku juhtimist – eeskätt töökaitse seadust ja tööinspektsiooni. Viimane loodi Eestis umbes kaks aastat varem kui naabrite juures Lätis ja Leedus.

Ühtlasi kinnitatud põhimääruse alusel oli Eesti Vabariigi Tööinspektsiooni põhiülesandeks valitsuse töökaitsepoliitika kavandamine, töökaitsealase tegevuse suunamine ja järelevalve, et säilitada ohutu, tervisliku ja ergonoomiliselt põhjendatud optimaalse töökorralduse kaudu inimese elu, tervis ja töövõime. Oma põhiülesannete täitmiseks tuli inspektsioonil korraldada töökaitsealast selgitustööd, koolitust ja kutseadaptatsiooni, algatada teaduslikke uuringuid, arendada selleks vajalikku kirjastustegevust, korraldada töökaitsealaste normatiivaktide väljatöötamist jne. Kaks aastat hiljem, juba iseseisvas Eestis, põhimäärust muudeti, põhiülesandeks sai kohustus teostada riiklikku järelevalvet töökaitse- ja tööõigusaktide täitmise üle. Kiirete muutuste perioodile omaselt elas inspektsioon järgnevalt üle mitmeid ümberkorraldusi ja struktuurimuutusi; aastatel 1995–1997 eksisteeris selle asemel hoopis Riigi Töökeskkonnaamet.

1992. aasta 9. juunil võeti vastu uus töökaitse seadus, mis oli esimene omataoline Nõukogude Liidu võimu all olnud riikides. Seaduses oli ära toodud töökaitse mõiste: töökaitse on õiguslike, majanduslike, tehniliste, ergonoomiliste, organisatsiooniliste, töökorralduslike, tervishoiualaste ja sotsiaalsete meetmete ning vahendite kogum töökeskkonnas tekkida võivate ohtlike ja kahjulike mõjurite vältimiseks ning inimeste töövõime tagamiseks. See seadus

toimis paranduste ja täiendusteta koguni seitse aastat, ent omajagu probleeme oli sellega juba vahetult kehtima hakkamise järel.

Käimas oli valuline üleminekuaeg, veel viimaseid nädalaid käibinud Nõukogude rubla kaotas aina kiirenevas inflatsioonis oma väärtust, palgad ei suutnud sellele järele jõuda, kõike nappis. Terav probleem oli näiteks tööõnnetuste tõttu tekkinud tervisekahjustuste materiaalne hüvitamine indekseerimise abil, samuti tööõnnetuse ja kutsehaiguskindlustus. Paralleelselt algas ettevõtete erastamine koos kaasnenud õigusrikkumiste ja kohtuprotsessidega. Erastamise ajal oli vajalik rangem töötajate kaitse.

Võhma lihakombinaadi peahoone aastal 1976. ETA FOTO.

Aastatel 1972–1975 ehitati Võhmase uus lihakombinaat. 1980. aastatel töötas selles üle 800 inimese ning Võhmast kujunes monofunktsionaalne asula. Iseseisvuse taastanud Eestis ei suutnud kombinaat aga konkurentsipüsida, pankrotistudes esimest korda 1994. ja lõplikult 1996. aastal, tuues linna suure tööpuuduse.

Kohtla-Järvel asunud Jaan Anveldi nimeline Oru turbakombinaat oma tegutsemise ajal. FOTO: VIKTOR SALMRE.

Oru turbakombinaati hakati rajama 1958 ja see oli Eesti suurimaid. Taasiseseisvunud Eestis ei saanud aga ka see erastatud ettevõtte hakkama ja pankrotistus. 1997. aasta jaanuaris alustasid kuus kombinaadi turbatöötajat näljastreiki, et töötajad saaksid kätte ligi kuus kuud maksmata olnud palga, kolm miljonit krooni. Näljastreigiti vahetustega, kuu aja jooksul osales selles 17 inimest. Streigile elas kaasa kogu Eesti ja see lõppes töötasu osalise väljamaksmisega valitsuse reservfondist. Ent sellega polnud kurbmäng veel lõppenud. Juunis tõi likvideeritava tehase pankrotihaldur Andres Kuusk Jõhvist palgaraha, mida oli u 700 000 krooni. Mitte soomusautos ja relvastatud valvega, nagu oli ette nähtud, vaid oma eraautos. Jõhvist lahkumise järel olevat ta aga saanud telefonikõne ähvardusega, et tema autos on pomm. Helistaja olevat nõudnud raha maanteekraavi viskamist, mida mees omal sõnul ka tegi. Hoolimata sellest, et pool

Oru elanikkonnast ja palju jõhvilasi käis maanteeäärses võsastikus raha otsimas, ei leitud seda üles. Pankrotihaldur mõisteti kohtus õigeks.

Aastatel 1992–1994 võeti koos arvukate rakendusaktidega vastu viis olulist töösuhteid reguleerivat seadust: töölepingu seadus (mis oli veel küllaltki mõjutatud ENSV töökoodeksist), puhkuse seadus, töö- ja puhkeaja seadus, palgaseadus ja distsiplinaarvastutuse seadus. Töövaidluste lahendamiseks oli kaalumisel kaks võimalikku varianti – töökohtud või töövaidluskomisjonid. Et töökohtute loomine oleks eeldanud kogu kohtusüsteemi muutmist, siis otsustati töövaidluskomisjonide moodustamise kasuks. 1995. aasta lõpus võttis Riigikogu vastu individuaalse töövaidluse lahendamise seaduse, mis jõustus 1. septembril 1996. Seaduse alusel töötati välja ja kinnitati sotsiaalministri määrusega töövaidluskomisjonide põhimäärus.

Esimese kümne tegutsemisaasta jooksul esitati töövaidluskomisjonidele umbes 33 000 avaldust. Avalduste üldarvust oli töötajate avalduste osakaal erinevatel aastatel 95–97% piires ja tööandjate osakaal 3–5% ringis. Näiteks 1998. ja 1999. aastal esitati töövaidluskomisjonidele veidi üle 4000 avalduse aastas ning 2008. aasta jooksul 4660. Aastal 2008 alanud majanduskriisi ajal suurenes töövaidluste arv hüppeliselt: 2009. aastal esitati töövaidluskomisjonidele kokku 7290 avaldust. Seejärel hakkas töövaidluste arv taas kahanema, langedes 2010. aastal 5085-ni.

Taastatud Tööinspektsiooni
esimene juht Heldur Nermann,
ametis 1990–1995.

Riigi Töökeskkonnaameti
peadirektor 1995–1997,
Tööinspektsiooni
peadirektor 1997–1998
Mati Järvis.

Peadirektor
aastatel 2000–2006
Priit Siitan.

Peadirektor
aastatel 2007–2012
Katrin Kaarma.

Peadirektor
aastal 2013
Ain Noormägi.

Peadirektor
aastatel 2014–2022
Maret Maripuu.

Peadirektor alates
1. jaanuarist 2023
Kaire Saarep.

Kui esimesed iseseisvuse taastamise järel vastu võetud tööõigust reguleerivad seadused olid tõukunud veel Nõukogude Liidu töökoodeksist, muutes ja modifitseerides sellest mõjutatud reaalsust, siis 1999. aastal jõustunud töötervishoiu ja tööohutuse seadus juhindus juba Euroopa Liidu õigusest, eurodirektiividest, millega võimalikult kiirele ühinemisele oli Eesti kursi võtnud. Käimas oli järkjärguline eemaldumine nõukogudeaegsest seadusandlusest ja praktikast, kuid sellega kaasnesid ka ajutise õigusetuse episoodid ja muud probleemid, mida oli vaja käigult lahendada ja ületada. Üldhinnanguna liiguti siiski pidevalt läänelikuma, euroopalikuma (kontinentaalse õigusruumi mõttes) õiguskorra ja -praktika suunas. Paralleelselt toimus üldine eemaldumine industriaalühiskonna mudelist postindustriaalse teenindusühiskonna ja teadmusmajanduse suunas, mis muutis lähenemist ka töösuhetele, suhtumist nende lepingulistesse vormistustesse jne. Levisid – ja levivad endiselt – varem ebatüüpilised tööjõu kasutamise vormid. See on seotud sellega, et alates 1970. aastatest on tööstusühiskond järk-järgult hakanud asenduma postindustriaalse teadmus- või infoühiskonnaga. Selles on majandusprotsessid palju paindlikumad, ületavad rahvusriikide piire ja esitavad inimkapitali kvaliteedile (haridus ja oskused) suuremaid nõudmisi.

Aastal 2009, tollase sügava ülemaailmse finantskriisi ja majandussurutise oludes, hakkas kehtima uus töölepingu seadus, millega töösuhted muutusid paindlikumaks, tööandja sai endale rohkem otsustamisvabadust, kuid vastukaaluks suurenes ka temapoolne põhjendamise kohustus.

Aalates 1. maist 2004 kuulub Eesti Vabariik Euroopa Liitu.

Euroopa Liidu tööõigus on osa liidu õigusest ja koosneb liidu aluslepingutest, kohtupraktikast, rahvusvahelistest lepingutest ja muudest õigusaktidest, mille liikmesriigid on liidu institutsioonide kaudu ühiselt vastu võtnud. Enamik Euroopa Liidu tööõiguse norme koosneb direktiividest. Tööõigust kujundavad suuresti nende vanade liikmesriikide varem kehtinud õigussüsteemid, kes ühinesid liiduga enne 21. sajandi algust ning kelle tööõiguse mudeleid nimeatakse tavaliselt kontinentaalseks, anglosaksi ja põhjamaiseks mudeliks (mõnikord tuuakse eraldi välja ka Lõuna-Euroopa mudel). Kontinentaalset mudelit, mida kasutavad näiteks Saksamaa ja Prantsusmaa, iseloomustab riigi ja seadusandluse kesksus, kuigi teatud rolli mängivad ka kokkulepped tööturul. Iirimaa kasutab anglosaksi mudelit ja see põhineb rohkem kohtupraktikal kui seadusandlusel ja kollektiivlepingutel. Põhjala mudelis on riigi ülesanne anda teatud põhijuhised, mida täiendavad kollektiivlepingud.

Nende mudelite erinevused on toonud kaasa teatud raskusi tööõiguse harmoniseerimisel, sest puudub ühtne süsteem, millest lähtuda. Euroopa Liit on juriidiline ja majanduslik, mitte sotsiaalne liit. Liidu õiguses sätestatud põhivabadused aitavad kaasa ühise siseturu kujundamisele ja funktsioneerimisele. Euroopa Liidu õiguse ülesanne on tagada sotsiaalkindlustus töötajate vabaks liikumiseks liikmesriikide vahel ning Euroopa Liidu tööõigus kehtestab seetõttu vaid liikmesriikide töösuhete valdkonna miinimumstandardid. Liikmesriikidel on õigus kehtestada oma siseriiklikus tööseadusandluses kõrgemad standardid. Lisaks on Euroopa Parlamendil ja Euroopa Nõukogul õigus vastu võtta direktiive

Õpetajate streik 2012.

ning määrusi tööjõu vaba liikumise tagamiseks ja liikmesriikide siseriiklikus seadusandluses kehtivate tööjõu vaba liikumise piirangute kaotamiseks.

Tööõiguse ülesehitus on alates 1958. aasta Rooma lepingust oluliselt muutunud, kuid üldine suund on olnud põhjalikuma reguleerimise poole Euroopa tasandil ja suuremale ühtlustamisele liikmesriikide vahel. Esimesel jaanuaril 1958 jõustunud Rooma lepingus kuulutati, et Euroopa töötajate töötingimusi ja elatustaset parandatakse ning taotletakse liikmesriikide vahelist võrdsustamist. Praktikas kulutati aga sel perioodil enim energiat tööjõu vaba

liikumise tagamiseks. Alles 1970. aastate alguses pälvis tööõigus tähelepanu ja lisati täpsemad reeglid. 1974. aastal loodi sotsiaalne tegevusprogramm, mille eesmärk oli muu hulgas täistööhõive ja töötingimuste parandamine. Samal ajal hakkas ka Euroopa Kohus aktiveeruma ja seda pretsedentide loomise kaudu. Liikmesriikide tööõiguse mudelite ühtlustamise vajadus muutus teravamaks, kui 1970. aastate keskel said liidu uuteks liikmeteks Taani, Suurbritannia ja Iirimaa. 1975. aastal võttis Euroopa Ühenduste Nõukogu vastu direktiivi naiste ja meeste võrdse tasustamise kohta (direktiiv 75/117/EMÜ). Samuti lisati reeglid kollektiivse

vallandamise, töötajate positsiooni kohta ettevõtete uutele omnikele ülemineku ja tööandja maksejõuetuse korral. Samuti lisati mitu käskkirja töökeskkonna regulatsiooni kohta.

Tööõigust iseloomustas 1970. aastatel töötajate suurenenud turvalisus, kuid 1980. aastatel kandus see järk-järgult tööandjate huvides lisatud suurema paindlikkuse suunas. Sel ajal, kui tähelepanu keskmes oli dereguleerimine, lisandusid reeglid põhimõtteliselt ainult võrdõiguslikkuse ja töökeskkonna valdkondades. Esimesel juulil 1987 jõustus ühtne Euroopa akt, millega muudeti muu hulgas siseturgu käsitlevad sätted ja nelja vabaduse – kaupade, teenuste, isikute ja kapitali vaba liikumine – kavandatud realiseerimine kuni 1992. aasta lõpuni. Ühtne akt tähendas ka seda, et Euroopa Ühenduste Komisjoni kohta võeti vastu spetsiaalne artikkel, mis kohustus soodustama sotsiaalpartnerite vahelist dialoogi Euroopa tasandil. 1989. aastal võtsid kõik liikmesriigid peale Ühendkuningriigi vastu töötajate põhiõiguste sotsiaalharta.

Liidu sotsiaalne pool võeti taas päevakorda 1990. aastate alguses Maastrichti lepingus, ent kui liikmesriigid ei suutnud aluslepingu muutmises kokku leppida, sõlmisid 12 liikmesriiki selle asemel sotsiaalpoliitika erikokkuleppe. Selle uue lepinguga reguleeriti rahvusvaheliste ettevõtete töötajatega seotut, lapsehoolduspuhkust, osalise tööajaga töötajate mittediskrimineerimist ja tõendamiskoormust võrdõiguslikkuse riive juhtumite puhul. Kui Ühendkuningriik, ainus liikmesriik, kes ei osalenud kokkuleppes, sai 1997. aastal uue vasakpoolse valitsuse, suudeti lepingu küsimused lülitada Amsterdami lepingusse, mis jõustus 1. mail 1999.

Esimesel veebruaril 2003 sõlmitud Nice'i lepinguga ei kaasnenud olulisi muudatusi tööõiguse valdkonnas, kuigi seoses lepinguga lisati põhiõiguste harta. Esimesel detsembril 2009 jõustunud Lissaboni leping korraldas liidu mitmes mõttes ümber, kuid sotsiaalsest vaatenurgast ei muutunud see kuigi palju.

20. sajandi jooksul moodustati Euroopa tasandil nii tööandjate kui ka töötajate organisatsioone. Need on esindatud erinevates erakondadest koosnevates organites. Tööandjate poolel on BusinessEurope, mis loodi juba 1958. aastal Euroopa Tööstuse ja Tööandjate Konföderatsiooni (lühidalt UNICE) nime all. Organisatsioon esindab üle 20 miljoni ettevõtte Euroopas ja ligikaudu 40 kesket tööandjate organisatsiooni, neist mõned pärinevad ka riikidest väljastpoolt Euroopa Liitu. Riigiettevõtete jaoks on 1961. aastal asutatud Euroopa Riigiosalusega Ettevõtete Keskus (CEEP), millel on mitusada liiget.

Tööjõu poole pealt on kõige olulisem organisatsioon Euroopa Ametiühingute Konföderatsioon (ETF), mis asutati 1973. aastal. See koondab umbes 60 miljonit töötajat ja selle liikmeteks on üle 80 keskse ametiühinguorganisatsiooni. Seegi organisatsioon hõlmab muu hulgas liikmeid väljastpoolt liitu. Lisaks nendele peamistele tööturuorganisatsioonidele on tööandjate poolel ka hulk tööstusorganisatsioone ja töötajate poolel erialaseid rahvusvahelisi organisatsioone.

Alates ühtsest Euroopa aktist on Euroopa Komisjonil kohustus soodustada dialoogi sotsiaalpartnerite vahel Euroopa tasandil. See niinimetatud sotsiaaldialoog on küll olnud vastuoluline, kuid selle tulemusena sõlmiti muu hulgas raamlepingud lapsehoolduspuhkuse, osalise tööajaga ja tähtajalise töö kohta.

Pikka aega pärast Euroopa Majandusühenduse asutamist pöörati sotsiaalküsimustele tähelepanu vähe või üldse mitte. Alles 1970ndatel hakati tõsiselt arutlema liidu sotsiaalse mõõtme üle. Esimene suur konkreetne samm sotsiaalsete põhiõiguste sõnastamise suunas tehti ühtse Euroopa aktiga, mis jõustus 1. juulil 1987. Leping kiirendas ka sotsiaalpartnerite vahelist sotsiaaldialoogi, pannes Euroopa Komisjonile kohustuse seda edendada. 1988. aastal võttis tollane komisjoni president Jacques Delors initsiatiivi koostada sotsiaalharta, mis esitati 1989. aastal ühenduse töötajate sotsiaalsete põhiõiguste harta nime all. Sellele kirjutasid alla kõik liikmesriigid peale Ühendkuningriigi, kuid see ei muutunud õiguslikult siduvaks. Harta sisaldas aga 21 ettepanekut uuteks direktiivideks, millest enamik on nüüdseks rakendatud.

Sotsiaalharta olulisem oli põhiõiguste harta, mis võeti vastu seoses Nice'i lepingu sõlmimisega 2000. aastal. Põhiõiguste harta koostamisega alustati juba 1996. aastal, mil erikomisjon esitas ettepaneku, kuidas teatud õigused tuleks sätestada Amsterdami lepingus. Kui seda ei juhtunud, määras komisjon mõne aasta pärast eksperdirühma, kes andis kindlad juhised, kuidas põhikiri tuleks koostada. Lõplikku versiooni esitleti Nice'is 7. detsembril 2000, kuid sellest ajast alates on seda muudetud, sealhulgas Lissaboni lepingu kokkuleppimise ja sõlmimise kontekstis. Harta ei olnud algsest õiguslikult siduv, kuid Lissaboni leping muutis selle siduvaks.

Veelgi olulisem on 2000. aastal välja kuulutatud, kuid alles 2009. aastal koos Lissaboni lepinguga jõustunud põhiõiguste harta. See koosneb seitsmest peatükist, mis käsitlevad väärikust, vabadust, võrdsust, solidaarsust, kodanike õigusi, õigusriiki ja üldsätteid.

Tööõigusega seotud osad leiab peamiselt solidaarsuse peatükist. Näiteks selle artikkel 27 puudutab töötajate õigust ettevõttesisesele teabele ja konsultatsioonile, artikkel 28 õigust pidada läbirääkimisi ja sõlmida kollektiivlepinguid ning võtta vastu tööaktsioone, artikkel 29 õigust tööjõuagentuurile, artikkel 30 kaitset faktiliste põhjusteta vallandamise eest. Artikkel 31 – õiglased töötingimused, artikkel 32 – lastetöö keeld ja töötavate noorte kaitse, artikkel 33 – pereelu kaitse. Artiklid 34–36 käsitlevad sotsiaalkindlustuse kaitset, tervishoidu ja juurdepääsu teatud teenustele. Ka teiste peatükkide mõned osad omavad tähtsust tööõiguse seisukohast: sunnitöö ja orjuse keeld; ühinemisvabadus, mis kaitseb ühtlasi õigust asutada ametiühinguid ja saada nende liikmeks; elukutse valiku ja töötamise vabadus; mittediskrimineerimine; naiste ja meeste võrdõiguslikkus, sealhulgas seoses tööhõive ja palgaga.

Mis puudutab töösuhteõiguse täpsemaid regulatsioone, siis selles valdkonnas on antud mitmeid direktiive. Näiteks direktiiv 91/533/EMÜ käsitleb tööandja kohustust teavitada töötajat töötamise tingimustest, selle „olemuslikest tunnustest“: seotud isikud, töökoht, töö iseloom, töösuhte algus ja eeldatav kestus, tasustatud puhkuse pikkus, etteteatamistähtaeg, palk, tööaeg ja kollektiivlepingud.

Tööaja direktiiv (direktiiv 2003/88/EÜ) aga reguleerib tööaega eesmärgiga kaitsta töötajate tervist ja ohutust. Olulised elemendid on iganädalase tööaja piiramine keskmiselt 48 tunnini (koos ületunnitööga), vähemalt üheteisttunnise puhkeaja nõue 24-tunnise ajavahemiku jooksul ja vähemalt neljanädalane tasustatud puhkus aastas.

Euroopa-meelsest vaatenurgast on siiski üha enam kuulda kriitikat, et liidu sotsiaalpoliitika ei lähe piisavalt kaugemale. Eelkõige on korduvalt esitatud üleskutse kehtestada Euroopa töötuskindlustus. Teisest küljest kurdavad konservatiivsemad ringkonnad, et Euroopa integratsioon viib liikmesriikide suveräänsuse kahjustamiseni, ka töö- ja sotsiaalseadusandluse valdkonnas.

Taustal on lisaks toimumas nn neljas tööstusrevolutsioon, mis on toonud kaasa robotiseerimise, automatiseerimise ja viimastel aastatel ka tehisaru kiire pealetungi – see struktureerib põhjalikult ümber nii kogu majanduse kui ka tööturu. Tõenäoliselt satuvad esimestena löögi alla sinikraede, teenindussfääri ja nii-öelda madalama keskklassi töökohad ning see toob kaasa uusi pingeid ja probleeme nii kitsamalt tööturul kui ka ühiskonnas laiemalt.

Robotid on tulnud, et jääda, ja muudavad kiiresti tööturgu.

Kirjandust

P. Järvelaid. *Historia iuris Estoniae. Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu*. Tallinn: Argo, 2015

I.-M. Orgo, M. Muda, G. Tavits, T. Treier. *Tööõigus. Loengud*. Tallinn: Juura, 2008

V. Peep. *Eesti sotsiaalpoliitilise õigusloome arengujooned 1. omariiklusajal*. Tallinn: Argo, 2005

M. Pihlamägi. *Tööstustöölise töö- ja puhkeaeg ja selle seadusandlik reguleerimine Eestis 1870–1940*. – *Acta Historica Tallinnensia* 8/2004

K. K. Sirman. *Tööinspektsiooni ajalugu aastatel 2010–2022*. Tartu, 2022

L. Tojak. *Eesti tööõigusteaduse kujunemine ja tööõiguse õpetamine Eesti Vabariigis 1918–1940*. Bakalaureusetöö, juhendaja G. Tavits. Tartu Ülikool, 2013

T. Vare. *Tööinspektsiooni ajalugu aastatel 1990–2010*. Tallinn, 2012

Illustratsioonide allikad

- Uisutajad külavahel. Hendrick Avercamp, u 1610. Rijksmuseum, Amsterdam, avalik omand.
- Sõnnikuveo talgud Laiuse kihelkonnas. Foto: Ernst Wittoff, 1921. Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 396:17.
- Arhailine rehielamu Harju-Jaanis. Foto: Heinrich Tiidermann, 1890. Eesti Ajaloomuuseum. AM_13813 F 11684:138.
- Leheküljed leskkuninganna Margareta ja kuningas Erik Klippingi poolt Tallinnale kingitud, vanimas siin säilinud Lübecki õiguse koodeksis, 1282. Tallinna Linnaarhiiv. TLA, f. 230, n. 1, s Cm6.
- Hansalinn Reval 17. saj algupoolel. Adam Oleariuse gravüür. Wikimedia Commons, avalik omand.
- Tallinna kingseppade tsunfti rippsilt. Tallinna Linnamuuseum. TLM_4227 KA 522/V.
- Tallinna lihunike vanima säilinud, 1394. a skraa avaleht. Tallinna Linnaarhiiv. TLA, f. 190, n. 2, s. 119, fol.
- Pügalpulk töö ja kohustuste mõõdikuna. Doppeltessel der Alp Blümatt (Turtmann VS), 1893, Alpines Museum der Schweiz. Wikimedia Commons, litsents CC BY 3.0 Deed.
- Mitmekeelne tervitussilt Zmijivka küla piiril Hersoni oblastis Ukrainas. Foto: Sofia Hoas. <https://sverigesradio.se/artikel/darfor-rapporterarp4-gotland-om-laget-i-gammalsvenskby-i-ukraina>.
- Rehepeks vartadega. A. von Uexküll, 1820. aastad. Eesti Rahva Muuseum.
- Kartulipanek (Kartulivõtmine). A. von Uexküll, 1820. aastad. Eesti Rahva Muuseum.
- Heinaliste einepaus. A. von Uexküll, 1820. aastad. Eesti Rahva Muuseum.
- Mõisamoonakas aastal 1893. Foto: Reinhold Sachker. Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 375:53.

Katkenud lõng. Johann Köler, 1863. Eesti Kunstimuuseumi maalikogu.
Mahtra sõdalased Prits Lang ja Parend Eilemann Kaiust 1890. aastatel.
Foto: Heinrich Tiidermann. Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 147:38.
Tartu rae tõend õpipoiss Olaff Alexander Wulffile, 1776. Tartu Linnaajaloo
Muuseumid / Tartu Linnamuuseum. TM_2553Ar.
Pärnu veskid 1830. aastal. Teosest: Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil.
Tallinn: Olion, 1992.
Narva kosk 1780. aastal. Teosest: Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil.
Tallinn: Olion, 1992.
Rakvere mõisa viinavabrik ja kaalukoda. Foto: Fritz Dittmar, 1900.
Virumaa Muuseumid. RMF820_32.
Tallinna piirituspuhastamise vabrik aastal 1876. <https://rosenitorn.ee/ajalugu/>.
Lina lõugutamine. Foto: Heinrich Tiidermann, 19. saj lõpp, 20. saj algus.
Eesti Ajaloomuuseum. AM_13741_342F11684_300_1.
Kartulivõtmine. Kristjan Raud, 1896. Eesti Kunstimuuseumi graafikakogu.
Kuitsa talu sisevaade. Foto: Friedrich Kohtitsky, 1913. Eesti Rahva Muu-
seum. ERM Fk 185:41.
Heinatalgud Mui külas Pöide kihelkonnas Saaremaal. Foto: Johannes
Pääsuke. ERM Fk 214.232.
Hiiu-Kärdla kalevivabrik. Autori kogu.
Hiiu-Kärdla kalevivabrikus palga maksmiseks kasutatud „klubi“. <https://hiiumaa.filateelia.ee/rahad/kardla-kalevivabriku-klubid/>.
Sindi kalevivabrik. Autori kogu.
Sindi kalevivabriku ketruse saal. Foto: Hebensperger, 1870.–1880. aastad.
Eesti Ajaloomuuseum. AM_4334:20 F 5077:20.
Sindi kalevivabriku tööliste elamud. Foto: Hebensperger, 1870.–1880.
aastad. Eesti Ajaloomuuseum. AM F 5077:36.
Kunda tsemendivabrik aastal 1910. Foto: K. Mägedi. Wikimedia Commons,
avalik omand.
Puuvillavabriku tööstushooned Kreenholmi saarel ja nn väike juga. Foto:
Julius Krick, u 1890. Eesti Ajaloomuuseum. AM_1402:13 F 11751:106.
Kreenholmi Manufaktuur tsaariaja lõpul. Autori kogu.

Balti raudtee valmimise puhul Tallinna Balti jaama ees 1870. a tehtud ülesvõte.
Wikimedia Commons, avalik omand.

Balti Raudtee Seltsi aktsia. Autori kogu.

Balti jaam Tallinnas. Wikimedia Commons, avalik omand.

Kaubalaevaseltsi Linda aktsia. Autori kogu.

Vene-Balti laevaehitustehas. Wikimedia Commons, avalik omand.

Waldhofi tselluloosivabrik Pärnus 1904. Pärnu Muuseum. PÄMu_1F1972_32.

Franz Krulli tehase töölisel 1895. aastal. Tallinna Linnamuuseum.
TLM_f4402.

Peningi mõis pärast põletamist 1905. aastal. Foto: Nikolai Königsfest. Eesti
Ajaloomuuseum. AM_13814:16 F 14412.

16. oktoobri veretöö ohvrite mälestuseks püstitatud ajutine rist. Autori kogu.
Asunikutalu Iisaku kihelkonnas. Foto: Ferdinand Linnus, 1936. Eesti Rahva
Muuseum. ERM Fk 771:74.

Pärnu elektriyaam ja selle masinasaal. Autori kogu.

Tallinna linna elektriyaam. Autori kogu.

Ulila turbaelektriyaam. <https://www.raudtee.eu/?main=17&sub=301&stat=305&tlink=168>.

Püssi elektriyaam. Foto: Carl Sarap, 1938. Wikimedia Commons, avalik omand.

Veduri mahalaadimine laevalt Tallinna sadamas. Foto: Karl Hugo Akel,
1920. aastate algus. Wikimedia Commons, avalik omand.

Eesti Kiviõli raudtee ja kütusemahutid. Foto: Hans Soosaar. Eesti Ajaloo-
muuseum. AM_N 7177.

Liikuv aurukatel (lokomobiil) ja rehepeksumasin. Foto: Carl ja Johannes Luckin,
u 1900–1909. Teosest: T. Meren. Kaagjärve Veenus. Tln: Argo, 2019.

Lokomobiil mootorsae jõuallikana. Karilatsi Vabaõhumuuseum. PTM F
58:57/F4-14.

Viru-Jaagupi meierei 1920. aastatel. Eesti Piimandusmuuseum. EPiMFK290.

Kadrina piimatööstus 1920. aastail. Eesti Piimandusmuuseum. EPiM FK
290:95.

Maamootorite asemele ja kõrvale hakkas tulema traktor. Autori kogu
Tallinnas AS Franz Krulli masinatehases Rootsi firma AB Bolinder Munktelli
litsentsiga toodetud traktor. Autori kogu.

Nikolai Maim. Foto: Heinrich Riedel. Tartu Ülikool. F 78, Fo Norm 17:165.
Telefon, Tartu Telefonivabriku toode. Saaremaa Muuseum. SM_7782:6 E.
Tartu Telefonivabrik, telefonide montaažitsehh 1930–1940. Tartu Linna-
ajaloo Muuseumid / Tartu Linnamuuseum. TMF1609_1.
Tootereklaame 1930. aastatest. Teosest: M. Pihlamägi. Väikeriik maailma-
turul: Eesti väliskaubandus 1918–1940. Tln: Argo, 2004.
Lastetoa mööbel. A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabriku kataloog, 1940.
Johannes Mäll, 1963. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/24463>.
Lihula valla kolhoosi „Säde“ punavoor – viljasaagi saatmine riigisalvedesse
1949. aastal. Teosest: Eesti ajaloo pöördepunktid. Koostajad T. Karjahärm
ja A. Adamson. Tln: Argo, 2008.
Sotsialistliku võistluse väljakutse vabariigi traktoristidele. Viktor Karrus ja
Roman Treuman, 1950. Eesti Kunstimuuseumi maalikogu.
Rapla KEK-i haldushoone. [https://www.artun.ee/en/studies-of-the-estonian-
20th-century-built-environment/](https://www.artun.ee/en/studies-of-the-estonian-20th-century-built-environment/).
Kolhoosipõllul. Teosest: A. Adamson, T. Karjahärm. Eesti ajalugu güm-
naasiumile. Tln: Argo, 2004.
Balti Soojuselektrijaam Narvas varsti pärast valmimist 1959. aastal.
Foto: Eesti Energia.
Sillamäe radioaktiivsete jäätmete hoidla. Foto: Geonarva. Wikimedia
Commons, litsents CC BY-SA 3.0.
Järjekord tualettpaberi järele Tartus. Teosest: Eesti ajaloo pöördepunktid.
Koostajad T. Karjahärm ja A. Adamson. Tln: Argo, 2008.
Toidukaupluse tühjad letid 1980. aastatel. Teosest: Eesti ajaloo pöörde-
punktid. Koostajad T. Karjahärm ja A. Adamson. Tln: Argo, 2008.
Võhma lihakombinaadi peahoone aastal 1976. ETA foto.
Kohtla-Järvel asunud Jaan Anveldi nimeline Oru turbakombinaat.
Foto: Viktor Salmre. Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 264411086.
Tööinspektsiooni peadirektorid. Allikas: Tööinspektsioon.
Õpetajate streik 2012. 2011/12. õ-a Tallinna Lilleküla Gümnaasiumi 11a klassi
blogi, <https://2011ameedia.blogspot.com/2012/03/opetajate-streik.html>.
Starship Technologies pakirobotid. Foto: Starship Technologies.

Tööinspektsiooni ajalugu Eestis sai alguse 14. detsembril 1918, mil Ajutine Valitsus andis käsu määrata ametisse töökaitse komissarid. Õigusharuna oli tööõigus noor, kultuuriliselt aga ulatus tagasi keskaegsete tsunftide põhikirjadeni, mis määrasid ära meistrite ja käsitöölise kohustused ja õigused. Nii ongi Eesti tööõigus sajandite vältel arenenud talgutest ja öisest rehepeksust jätkusuutliku õigusloomeni.

ISBN 978-9916-704-43-1

9 789916 704431